

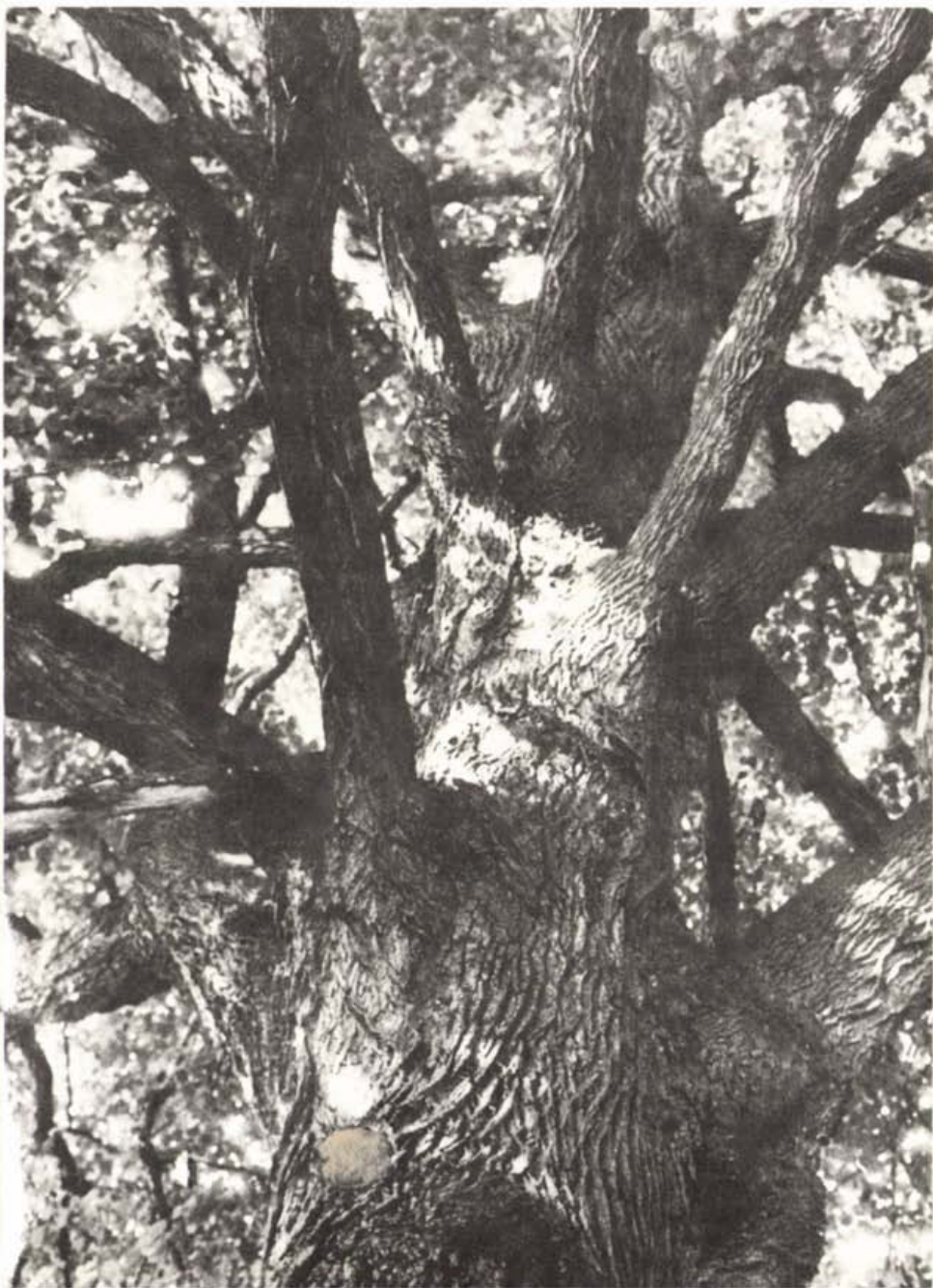
1985 NOV 1 41

1763
1985 / 5

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XIII. ÉVFOLYAM

XXX

A párkányi kisbojtár gyermekcsoport

Zselizi Népművészeti Fesztivál, 1985

A kassai Új Nemzedék táncegyüttes (Hajdú D. Dénes felvételei)

1985 / 5

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XIII. ÉVFOLYAM

TARTALOM

ÉVFORDULÓK	Gedai István: Gondolatok nemzetről, nemzettudatról	3
	A 350 esztendő Tudományegyetem (Dr. Trautmann Rezső)	5
	125 éve született Borovszky Samu (Dóka Klára)	7
	Toldy Ferenc tanítványa emlékében (Dr. Kovássy Zoltán)	10
	Perczel Béla (Dr. Kolta László)	12
	Kosztolányi hűsége (Kiss Ferenc)	15
	A Zala megyei erdők állami tulajdonba vétele 1945-ben (Szakács László)	19
BESZÉLGÉS	Adalékok a székelyek korai történetéhez. Benkő Loránd akadémikussal beszélget Szabó T. Ádám	22
VÁLTOZÓ HAZÁNK	A Ság-hegy (Dr. Bokor Péter)	30
	Baglyok — a mezőgazdaság ingyenes segítői (Schmidt Egon)	31
	Régi ejtőernyősök emlékeiből (Huszár János)	36
TÉRIS	A postai cenzúra Magyarországon 1945-ben (id. Gazda István)	39
	Egy „szégyenlős” falu névváltoztatása (Fehér József)	42
KRÓNIKA	A falumúzeum—múzeumház szerepe a hagyományörzésben és a közművelődésben (Dr. Novák László)	44
	Kisbaconi beszámoló Benedek Elek emlékének megünnepléséről (Lengyel Dénes)	47
	Megemlékezés a magyar partizánokról Vámosmikolán	48
	Klubélet a Zobor alatt (Veres János)	49
	Néprajzi kiállítás Nemesrempehollóson (Tóth László)	51
	A Zselizi Népművészeti Fesztivál '85 (Hajdú D. Dénes)	52
FÓRUM	Helytörténet a termelőszövetkezetekben: táblanévadás (Virágh Ferenc)	54
	Helytörténeti kincsebányák a parókián (Vöö Imre)	56
KÖNYVESPOLC	Tanulmányok Csongrád megye történetéből VI. (Dóka Klára)	57
	A Szovjetunió Hősei a magyarországi felszabadító harcokban (Bedő László)	58
	Árvai krónika (Michal Markuš)	59
	Baranyai helytörténetírás, 1982. (Krisztián Béla)	60
	Hidvégi Lajos új könyveiről (Halász Péter)	60
	Bálint Sándor: A Szögedi nemzet 1—3. (ifj. Lele József)	61
	Kiss Áron: Magyar gyerekjáték-gyűjtemény (Dr. Kriston Vizi József)	63

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bedő László, Zrínyi Kiadó, Bp. — **Bokor Péter dr.** docens, Szombathely — **Bösörményi István** tanár, Losonc — **Dóka Klára dr.** tud. főmunkatárs, Új Magyar Központi Levéltár, Bp. — **Fehér József** múzeumvezető, Kazinczy Ferenc Múzeum, Sátoraljaújhely — **Gazda István id.** filatélia-történész, Bp. — **Gedai István dr.** főosztályvezető, Magyar Nemzeti Múzeum, Bp. — **Hajdú D. Dénes** üzemgazdász, Bp. — **Halász Péter** tud. főmunkatárs, AKI, Bp. — **Horváth Gábor** részlegvezető, Központi Antikvárium, Bp. — **Huszár János** tanár, Pépa — **Kiss Ferenc dr.** főiskolai tanár, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged — **Kolta László dr.** Közgazdasági Szakközépiskola ny. tanára, Bonyhád — **Kovássy Zoltán dr.** ny. ügyvéd, Bp. — **Kriston Vízi József dr.** néprajzkutató, a Szórakátenusz Játékműhely és Múzeum vezetője, Kecskemét — **Krisztián Béla**, oktatási előadó, Mecseki Szénbányák, Pécs — **Lele József ifj.** néprajzgyűjtő, Móra Ferenc Múzeum, Szeged — **Lengyel József dr.**, a Petőfi Irodalmi Múzeum ny. munkatársa, Bp. — **Markus Michal dr.** néprajzkutató, Kassa — **Novák László dr.** igazgató, Arany János Múzeum, Nagykőrös — **Péter László dr.** tudományos tanácsadó, Somogyi-könyvtár, Szeged — **Sági Pál**, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum munkatársa, Bp. — **Schmidt Egon** szaklektor, Lapkiadó Vállalat, Bp. — **Szabó T. Ádám dr.** tud. kutató, ELTE MTA, Bp. — **Szakács László**, kerületvezető erdész, Zalai Erdő és Fafeldolgozó Gazdaság, Zalaegerszeg — **Szentesné Sinkó Zsuzsanna** tervező mérnök, Bp. — **Tóth László** fotós, Városi Könyvtár, Körmend — **Trautmann Rezső dr.** a HNF Budapesti Bizottságának elnöke, Bp. — **Vákár Tibor**, okl. építész-mérnök, grafikus, Bp. — **Veres János** író, Rimaszombat — **Virágh Ferenc dr.** docens, ELTE, Bp. — **Vő Imre** technikus, Csepel Autógyár, Szigetszentmiklós.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTÉSI IMRE
TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324—7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9—11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14—16 óráig. Készült 5000 példányban 4 (B/5) iv terjedelemben 51757 Pannon Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Terjeszti a Magyar Posta — Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELÍR) (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELÍR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámmal. Ára 8 Ft. Éves előfizetési díj 48 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Postafiók 149).

Gondolatok nemzetről, nemzettudatról . . .

Születésünk pillanatában nem általunk választott közösségekbe kerülünk, ugyanakkor ezek egész életünkre meghatározók. Nem magunk választjuk családunkat, amelybe születünk, nem választhatjuk meg születésünk helyét és természetesen azt a népet sem, amelynek egész életen keresztül tagjai leszünk. Később számtalan egyéb — iskola, munkahely, sport stb., — közösségbe kerülünk, amelyek — legalábbis részben — adottak számunkra. Mégis ezek a közösségek érzelmileg magukhoz láncolnak bennünket, tagjaival sorsközösséget vállalunk. Ennek tartalma azonban sokkal nehezebben határozható meg. Családunkat: szüleinket, testvéreinket, gyermekünket szeretjük. De mit jelent ugyanakkor az egyénnek az a nagyközösség, amely a családokat összefogja? Mikkor és hogyan vállalunk sorsközösséget? Azokkal, akik velünk egy nyelven beszélnek, vagy azokkal, akikkel együtt élünk? Mennyiben meghatározó az, hogy magyar? és ki a magyar? és miért?

Ki hivatott mindezekre felelni? Talán mindenki, talán senki, mert mindenki csak saját nevében beszélhet ezekről az érzésekről. De mások gondolatai néha találkozhatnak a miénkkal, esetleg alakítják is azokat.

Történelmünk folyamán többször feltették a kérdést: mit jelent magyarnak lenni? Ma ismét reneszánszát éli a kérdés, ami bizonyítja, hogy mindmáig nem tudott választ adni rá senki. Senki, mert mindenki számára örök érvényű válasz erre nem adható: nincs. Pedig sokan igyekeztek válaszolni erre a gyakran sajátmagunk, gyakran mások által feltett kérdésre. A könyvtárnyi irodalomban találunk tiszteletet keltő, tiszta szívű hitvallást és találunk undort keltő manipulációs kísérleteket; egyéni indíttatásúakat, de még inkább egy-egy hatalom, vagy lát-szathatalom érdekében állókat. Volt, akit üldöztek, bebörtönöztek, megöltek; volt, akit kiűntettek, gazdagságban fürdettek érte.

Ha az említett kérdésekre nem adható szabatos válasz, akkor egyáltalán kell-e, érdemes-e foglalkozni vele? Egyértelmű igen a válasz, mert ki tagadná az eddigi válaszadók értékét? Tudatosan nem sorolom fel a múlt században, a két világháború között élők, vagy napjaink szerzőinek neveit, mert a gondolat szabadsága ellene mond, hogy bárkinek vallomását elítéljem, vagy mások számára is követendőként kiemeljem. Újra és újra teret kell adni a válasz-kísérleteknek, mert a téma gondolatai népünk mindenkori nemzettudatát hivatottak megtartani, aminek ismét és mindenkor újjá kell születnie. A ma embere meghallgatja Berzsenyit, Vörösmartyt, Aranyt, Adyt, Bartókot, Illyést, de a ma által felvetett problémákra csak a ma íróinak, művészeinek, történészeinek kell megkísérelni a korszerű válaszadást; a ma fiatalságának nemzettudatát nekik kell kialakítaniuk, annak ellenére, hogy nekik sincs letisztult válaszuk. Ahogy hajdani „mesterem”, László Gyula régészprofesszor mondta a nemzet és identitásról vallott gondolatainak végén: „Ez lenne a nemzet? Nem tudom, nem tudom.” (Új Irás; 1984 december.) Ki tudhatja, ha Ő sem? Aki egy életen át magyarsága érzetében, tudatában kutatta múltunkat és nevelte a jövőendő múlt-kutatókat. A válaszadás kísérletét azonban mégsem utasíthatjuk vissza, ezt László Gyula sem tette.

Talán legnehezebben megfogható maga a fogalom: nemzettudat. Úgy érzem, csak körülírni lehet és sok körülírásból, gondolatból szűri le mindenki saját maga számára. Mert nem lehet mindenkinek azonos a nemzettudata sem. A nemzettudat formálói és formálását kisajátítói között volt mellődöngető, magyar felsőbbiséget hirdető, volt a múlt miatt büntudatot keltető „magyar”. Legmélyebbre hatóan, legtöbbször erősen azonban azoknak szava érvényesült, akik mindkettőt elutasították. Legigazabban, korunk szintjén leginkább letisztultan nem író, művész, vagy történész szintetizált mégis, hanem orvos: Czeizel Endre. El kell fogadnunk igazságát: nincs okunk sem felsőbbiséget hirdetni, sem szégyenkezniük. Nekünk sem, másnak sem.

Történész vagyok. Hiszem és vallom, hogy a múlt ismerete nélkül nincs nemzettudat. Mint ahogy az egyén ismerete is akkor teljes, ha ismerem múltját. A múlt: tény; tények sorozata.

Ezt lehet értékelni, egyes eseményekre lehetünk büszkéek, másokat szégyellhetünk, de meg nem történne tenni nem lehet. A tényeket — történelmünket — vállalni kell. Vállalni kell mindazt, ami volt, egyetemességében. Nem lehet belőle kiragadni csak a jót és szépet, vagy csak a rosszat. Ezt történelmet manipulálók teszik és a múlt több példája igazolja a manipulátorok igazságtalanságát, törvényszerű bukásukat. Különben is: a történelmet egyedek „csinálták” és nincs olyan történelmi esemény, amelyben minden egyed azonos erkölcsi érzékkel rendelkezett (természetesen a hatalom emberének több lehetősége volt) és azonos céllal vett volna benne részt. Ezért nem lehet egy kort, egy népet egyetemességében dicsőíteni, vagy elítélni. Büszkén gondolunk Hunyadi Jánosra, korára, korának magyarjaira, a magunk és más népek szabadságáért küzdőkre. Am közöttük is mennyi gáncsoskodó, egyéni érdeket hajszóoló volt! S fordítva is. Nem lehet a magyar népet egyetemességében elmarasztalni 1944 tragédiájáért, hogy túrték a német megszállást és a magyar zsidóság elhurcolását. Ki tudja azoknak számát, akik életük kockáztatásával bűjtették embertársaikat, a magyar zsidókat? Fűtött kortörténeti jelenség elítélni a múlt magyar nemzetiségi „elnyomását”. Nem tagadhatjuk, hogy voltak ilyen jelenségek is. De ha a magyarság évszázadokon keresztül magába akarta volna olvasztani nemzetiségeit, akkor Trianon előtt beszéltek volna-e szlovákul a Felvidéken, románul Erdélyben? S néhány évszázad múlva vajon beszélnek-e még magyarul a Felvidéken és Erdélyben?

Minden nép történelmében vannak kedvező, virágzó korszakok és vannak tragédiák. A történelem örök hullámzása több népet temetett el az évezredek folyamán. Szegényebbek lettünk eltűnésükkel. A magyarság is többször állt közel az eltűnéshez. Mégis, megmaradását nem lehet isteni csodának, a magyarság kivételes képességének tartani. Tény. Mint ahogy minden történelmi esemény tény, és ezek folyamata hozta létre a sokszínű mát, amelyben minden megmaradt népek megvan a maga helye, szerepe. Mint ahogy egy virágos szőtes is akkor szép, ha sokszínű. De a színeknek, formáknak harmóniában kell lenniük! Úgy mint a népeknek: békében, elismerve a másik jogát az élethez.

Történész vagyok. Hiszem és vallom a múlt ismeretének szükségességét, mert a jelenre meghatározólag hat a múlt, mint ahogy egy felnőtt embert is meghatározza gyermekkor. Ha valaki elveszti emlékezőtehetségét: beteg, mert elfeledte múltját. Egy társadalom is beteg, ha nem ismeri múltját. De nem csak saját népéét. Az egyetemes történelem ismerete nélkül lehetetlen felismerni a helyes arányokat, a népek — köztük saját népünk — helyét az egyetemességben. Különösen fontos ez olyan földrészen, ahol nemzetiségi problémák voltak és vannak. A történelem ismerete, átérzése azonban elvezethet ahhoz a nemzettudathoz, amely az együttélésben nem tesz különbséget aszerint, hogy ki milyen nyelven beszél. Azok a pamflet-írók, múltat, vagy vélt múltat mába áthelyezők, akik egy nép elsőbbségét (időben, vagy átvitt értelemben) hirdetik másokkal szemben, saját népük értékét vonják kétségbe annak feltételezésével, hogy az egyenrangú társak (népek) között nem tudja megállni helyét. Történelemismerettel kialakított nemzettudatunk szerint megkülönböztetés nélkül élünk azokkal, akik más néphez tartoznak és mi is elvárjuk azok hasonló jogait, akikkel egy nép vagyunk, de a történelmi erők mozgása következtében nem vagyunk azonos ország polgárai.

A nemzettudattal általában együtt említik a nemzeti jelleget. Ha a nemzettudat nehezen határozható meg, akkor ez még nehezebben. Van egyáltalán? A nemzeti jelleg részben azt foglalja magában, hogy miben tér el a másik néptől. Minden nép egyedekből áll. Minden nép fiai között vannak kiemelkedő tudósok, művészek, vannak becsületes dolgozók és vannak bűnözők. Kihez áll közelebb egy tudós? A saját népéből származó bűnözőhöz, vagy egy másik nép tudósához? Azt hiszem egy kissé túlhajszolt a kérdés. A történelmi adottságból eredő eltérések nem jelentenek nemzeti jelleget. Ugyanakkor a múlt hatása azonosan érvényesül az egyeseken és ez szintetizálható. Ilyen értelemben biztosan van különbség népek között. Persze ez nem jelent értékülkülönbséget nép és nép között. Adja minden nép saját magát az összességben és akkor bizonyára lesz harmonikus emberi társadalom.

Múlttal foglalkozó kutató vagyok. Az eddigiek egyértelműen igazolják, hogy meghatározónak tartom a múltat és ismeretét. Mégis azt vallom, hogy ahol túl sokat hangoztatják a múltat, ott nincs hit a jövőben. A nemzettudat kell a jelen ismeretéhez, de ennek jelen építésében kell megnyilvánulnia. A nemzettudat erkölcsi kérdés is: felelősségérzet a jelen társadalmaért, felismerése az egyén helyének és maradéktalan ellátása feladatának. Egyszóval: munka. Ha korábban azt mondtam, hogy a ma nemzettudatának kialakításában a ma íróinak, művészeinek, történészeinek van elsődleges feladata, akkor továbbmenve, általánosabban azt kell mondani, hogy a jelen építésében különösen lényeges szerepe van az értelmiségnek. Ez sem határozható meg könnyen. A közelmúlt egyik méltatlanul elfelejtett írója — Ujházy György — mondta egyszer az értelmiség feladatáról: értelmet adni annak a társadalomnak, amelyben él, amelynek értelmisége; felelősséget vállalni annak minden jelenségeért. Persze ehhez az is kell, hogy mind a társadalom, mind az ország irányítói becsüljék és értékeljék az értelmiséget, mert az a társadalom, amelyik értelmiségét nem becsüli, saját értelmét tagadja.

A nemzettudat tehát bonyolult összenövés a múltnak és jelennek. Értelmetlen a múlt, ha nincs a jövőben folytatódó jelenje.

Gedai István

A 350 esztendőös Tudományegyetem¹

Azok a történelmi és eszmei áramlatok, amelyek az elmúlt három és fél évszázadban hazánkban átvonultak, az Egyetem életében, működésének irányában és feltételeiben is mély nyomokat hagytak. A most megnyíló kiállítás a szemléltetés eszközeivel kívánja megjeleníteni az Egyetem történetét, kiemelve annak haladó vonásait.

1635. május 12-én írta alá *Pázmány Péter* a Tudományegyetem e kiállításon megtekinthető alapító oklevelét. Kezdetben két karral indult: filozófiai és teológiai karral. 1667-ben harmadikként jogi kar létesült és 1769-ben, még Nagyszombaton, életre hívták az orvosi kart.

A korábbi egyetemtörténeti kiállítások, úgymint az 1935-ös és az 1960-as, csupán dokumentumok bemutatására szorítkoztak. A mostani kiállítás abban különbözik az előbbiektől, hogy eredeti Pázmány-relikviákat és oktatási eszközöket is közszemlére állít. Így ezen a kiállításon először láthatja a közönség Pázmány Péter rektori sapkáját és rektori mellkeresztjét. A Pázmány-relikviákat követően tekinthetők meg Eötvös legkorábbi ingái, az ingák működéséről magyarázatot kaphat az érdeklődő. A kiállításnak ez az első része az alapító Pázmány Péternek és a névadó Eötvös Lorándnak állít emléket. Ezek a nevek az Egyetem fejlődésének legrégibb és legújabb korszakát és jellegét érzékeltetik.

Az Egyetem fejlődésében, felvirágztatásában vitathatatlan érdeme volt két Habsburg uralkodónak, Mária Teréziának és II. Józsefnek. Emléküknek arcképeikkel és emlékéremmel adózik a kiállítás.

A nagyszombati évtizedekkel külön rész foglalkozik; itt látható többek között az Egyetemet és az egyetemi templomot építő *Spazzo mester* képe. A nagyszombati múzeum segítségével megtekinthetünk néhány Krisztus-domborulatú téglat is, melyekből az egyetemi épületeket annak idején felépítették.

A nagyszombati éveket követően a költöztetés és a rövid ideig tartó budai tartózkodás időszakára társul elénk. Szintén nagyszombati segítséggel látható a diákok búcsúdalának szövege latinul és magyar műfordításban. Dallamát az Egyetemi Énekkar előadásában ismerheti meg a kiállítás közönsége.

A kiállításon láthatók az egyetemi jogarok, a rektori és a négy dékáni pedum — ezekből kettőt Pázmány Péter ajándékozott az Egyetemnek —, valamint a rektori, dékáni aranyláncok és az Egyetem zászlói.

A nagyszombati egyetem tanár- és papnövendékeinek egyaránt oktatott matematikát és fizikát, amit könyvekkel és oktató eszközökkel szemléltetnek. Alig született meg Európa legjobb fizikusainak műhelyében a leideni palack, a nagyszombatiak már beszerezték és oktatták a működési elvét. A fizika és kémia oktatásában használt, Nagyszombatról származó eszközök a kor színvonalán állóak. Külön egységet szentelnek a fizikaoktatás tárgykorán belül Jedlik Ányosnak és Eötvös Lorándnak és gazdag anyaggal mutatják be a kémiaoktatást is. Ha ezt a néhány nevet kiemeltük, az nem feltétlenül értéksorrend.

A XVIII. századi orvosképzés eszközei megkapóan szépek. Ezek egy részét II. József még trónörökös korában szerezte be az Egyetemnek. A kiállított tárgyak között láthatóak a korabeli vándorsebészek és szülészek orvosi eszközei is.

¹Elhangzott az ELTE 350 éves történetét bemutató kiállítás megnyitóján, a Budavári Palotában, 1985. május 14-én. (Szerk.)

A természettudományi, orvosi és egyes bölcsész szakok tevékenységét szemléltető tárgyi eszközök mellett a jogi és a teológiai szak munkáját könyvekkel és tanári portrékkal tudja bemutatni a kiállítás. A Botanikus-kert kezdetben az orvostudományt szolgálta és a gyógynövények használatával és természetével ismertette meg az orvostanhallgatókat; mindezekről gazdag anyagot láthat az érdeklődő.

Az egyetemek fő célja a tudományos képzés, így ez az egyetemtörténeti kiállítás némiképp tudománytörténeti kiállítás is. Az egyetemek fő szereplői azonban mégiscsak a tanárok és a diákok, ezért a kiállítás viszonylagos teljességének elengedhetetlen feltétele: izelítőt adni róluk. Ennek keretében villantják fel a kollégiumi életet, mutatják be az egykori szemináriumokat, a nemesi konviktust és gazdag anyaggal szemléltetik az európai színvonalú Eötvös Kollégiumot.

Nem hiányozhatnak az egyetem legjobb hagyományait bemutató képek és könyvek sem. Izelítőt kaphatunk a Galilei-kör tevékenységéről, bepillanthatunk a NÉKOSZ-kollégiumok világába és tájékozódhatunk az egyetemi hallgatók mai munkájáról és életkörülményeiről.

Az Egyetem nemzetközi kapcsolatainak két területét szemléltetik: térképen mutatják be a látogatóknak a fűvészkert kiterjedt magcsere kapcsolatát és elénk tárják az Egyiptológiai Tanszék legújabb egyiptomi ásatásainak tárgyi emlékeit.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem nem egyetlen jogutódja a Pázmány Péter alapította Egyetemnek. Belőle vált ki a Semmelweis Orvostudományi Egyetem és a Pázmány Péter Katolikus Hittudományi Akadémia is. A Tudományegyetem kebelén belül indult meg az állatorvosképzés: az Állatorvosi Főiskolának pedig az Orvosi Kar volt a bölcsője. Egy-két tárgyi anyagot és oklevelet az állatorvosképzés múltjából is bemutat a kiállítás.

A Habsburg Birodalom első polgári Mérnökképző Intézete, az Institutum Geometricum is a Tudományegyetemen belül, annak matematika-geometria tanszéke mellett jött létre 1782-ben. Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a magyarországi folyamatos mérnök képzés innen keltezhető két évszázadáról a közelmúltban emlékeztünk meg. A műszaki egyetemi képzés azonban mintegy hetven éven át, 1850-ig — az Institutum Geometricum különválásáig — a Tudományegyetemen folyt és ez a hetven év igen gyümölcsöző volt. Itt képezték legjobb vízszabályozó mérnökeinket, az innen kikerült mérnökök térképezték fel Pestet és Budát. Munkájuk eredménye a mai várostörténeti kutatás elsőrendű forrása. Ezekből a remek térképekből nem is egyet láthat a kiállítás közönsége. Ennek az Intézetnek a növendékei tették elviselhetővé az évszázadokon át elhanyagolt utakat, szabályozták a Tiszát és a Dunát, csatornákat építettek, mocsaras területeket tettek megművelhetővé.

Az Egyetemen tanító Európa-hírű professzorok, országunk korszakváltásaiban, társadalmunk formálásában szerepet vállaló oktatók és tanítványok nevét felsorolni lehetetlen. Áldozunk tisztelettel és hálával emléküknak.

Ahhoz, hogy a nagy múltú Egyetem megőrizze hírnevét és rangját a világ hasonló intézményei között, hogy továbbra is betöltse fontos szerepét hazánkban, számos feladatot kell — a tudomány állandó művelése mellett — sikerrel megoldania. Csak példaként említem a következőket: az oktató-nevelő munka színvonalának emelése, a pedagógusképzés kiemelt figyelembe való részesítése, a továbbképzés teljes körű megvalósítása, a társadalmi-gazdasági igények iránti nyitottság fokozása. Az Egyetem viszont a kormányzati szervektől várja az olyan ismert

gondjainak megoldását, mint például működési feltételeinek, valamint a pedagógusi munka anyagi elismerésének javítása.

A kiállítás szakszerű és gondos megrendezéséért mindenkinek, akit illet, valamennyiünk nevében köszönetet mondok.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében nyitom meg az Egyetem múltját, egyszersmind művelődésügyünk és a hazai tudományosság fejlődését gazdagon bemutató kiállítást.

Dr. Trautmann Rezső

125 éve született Borovszky Samu

Pest, Nógrád, Heves, Zemplén, Győr és még egy sor megye településeinek történetét kutatva mindnyájan szívesen vesszük kezünkbe a *Magyarország Vármegyéi és Városai* című illusztris kiadvány köteteit, amelyek szerkesztését a nagyszabású vállalkozás résztvevői Borovszky Samura bízták. Nevét ott találjuk a Heraldikai és Genealógiai Társaság, a Történelmi Társulat, a Néprajzi Társaság választmányi tagjainak sorában, a Révai Lexikon munkatársai, a Nagy Képes Világtörténet írói és szerkesztői között, historiográfiánk azonban kissé megfélekedett róla. A századforduló tényeket tisztelő, pozitívista történetírói közé tartozott, aki munkássága elismeréseként 1899-ben tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának, sőt 1908 decemberében a Történelmi Társulat titkárának választotta. Szervező, koordináló tevékenysége — történetírói munkássága mellett — szintén jelentős volt.

1860. október 25-én született Bácsordason (ma: Karavukovo, Jug.). Apja mérnöki diplomát szerzett, azonban mint egykori 1848-as honvéd, nem kaphatott képzettségének megfelelő állást. Az 1860-as években először Bácsordason majd Pincéden (ma: Pivnica, Jug.) jegyzőként dolgozott. 1870-ben Nagyszalonta magisztrátusa városi mérnökként alkalmazta, ahol 1873-ig állt szolgálatban. Ekkor Békésre költöztek, ahol azonban 3 év múlva elvesztette állását, feleségét, 6 gyermekét pedig magára hagyta.

Borovszky Samu elemi iskolát Pincéden és Nagyszalontán végezte, majd a nagyszalontai, illetőleg a békési gimnáziumba került. Apja távozása után a nincstelen család Budapestre költözött, ahol Borovszky Samu 1879-ben befejezte gimnáziumi tanulmányait. Megélhetéséről magántanítóként és korrektorként gondoskodott. 1879-ben a bölcsészkar történelem szakán ösztöndíjjal kezdte meg tanulmányait, 1883-ban kapott diplomát, és még abban az évben a doktori címet is megszerezte. Nagy fordulatot jelentett életében, amikor Lónyay Menyhért, az Akadémia akkori elnöke pártfogásába vette és egyetemi tanulmányai befejezése után az Akadémia irattárnokává nevezte ki. Ily módon könnyen bejuthatott a fővárosi könyvtárakba, levéltárakba, kapcsolatba léphetett az Akadémia történetíró tagjaival.

Pályája kezdetén a népvándorlás és a honfoglalás korával foglalkozott. A dákokról szóló értekezése már 1883-ban megjelent, majd a népvándorláskori írókat tanulmányozva a longobárdok, hunok, avarok történetét írta meg. A népvándorlásról szóló nagyszabású összefoglalója a Nagy Képes Világtörténet IV. kötetében látott napvilágot. 1894-ben jelent meg a honfoglalással kapcsolatos munkája, amelyben a korábban rendelkezésre álló források elemzésével az események bemutatása mellett az ország akkori képét is megrajzolta.

A történetírás az új, elsősorban a régészeti források feltárásával Borovszky összefoglaló műveit már sok esetben meghaladta, kisebb lélegzetű munkái azonban így is időtállóak. 1900-ban például a Századokban Németújvár, Vas megyei mezőváros XVII. századi jegyzőkönyvét ismertette, 1899-ben az Irodalomtörténeti Közlemények hasábjain „Debreceni írók és tanárok 1588—1700” címmel elsősorban iskolai anyakönyveket dolgozott fel. Foglalkozott a városépítészettel, családok történetével, akadémiai székfoglaló értekezését pedig a nagylaki uradalom történetéből írta.

A Magyar Történelmi Társulat titkáráként 1909-től 1912-ig szerkesztette a Századokat. Irányelveim című beköszöntőjében kiemelte, hogy a folyóirat legfontosabb feladatának a tudományos cikkek közlését és a hazai történetírás előmozdítását tartja, de gondot kíván fordítani az új nemzedék nevelésére, és a szélesebb olvasóközönységgel, a történelemkedvelőkkel való kapcsolattartásra is. Javasolta a szerzőknek, hogy a politikátörténeten kívül foglalkozzanak társadalom-, művelődés- és gazdaságtörténeti kérdésekkel.

A millennium előtti évtizedekben egy sor megye és város törekedett arra, hogy az évforduló alkalmából megírassa történetét. Ezekben az évtizedekben készült — többek között — Békés, Bereg, Zala, Fejér megye, valamint Szeged, Székesfehérvár, Pozsony stb. város történeti feldolgozása. 1894-ben Csanád megye vezetősége Borovszky Samut bízta meg a feladattal, akinek kötetes, mintaszerű pontossággal összeállított munkája 1898-ban látott napvilágot. A szerző az első kötetben a megye történetét 1715-ig tárgyalja, a másodikban pedig az egyes helységek múltjáról ad áttekintést. A századforduló után Borsod megye történetének hasonló feldolgozását kezdte meg, azonban ebből csak az első kötet készült el. Míg Csanád megye vonatkozásában a dokumentumok pusztulása miatt kénytelen volt hiányos adatokkal dolgozni, addig Borsod megyében igen sok levéltári anyag állt rendelkezésére, amelyekből forrásait megfelelő kritikával válogatta.

A XIX. század második felében azonban nemcsak megyetörténetekre volt igény, hanem egy-egy törvényhatóság földrajzi, gazdasági, népesedési, művelődési, néprajzi stb. viszonyainak enciklopédikus összefoglalására is. A megyei monográfiák gondolatát a Történelmi Társulat már 1872-ben magáévá tette. Pesty Frigyes és Fraknoi Vilmos javaslatot dolgoztak ki a kötetek felépítéséről, amelyet a Társulat választmányja elfogadott. Eszerint a megyei monográfiákat 10 főfejezetre kellett osztani. Első részben a szerző ismertette volna a megye történetével kapcsolatos forrásokat: a vármegyei levéltár fontosabb állagait, a központi levéltárak megyére vonatkozó anyagát, a megjelent forráspublikációkat és a szakirodalmat. Második fejezet a megye földrajzi leírása, a harmadik „kültörténete” lett volna, a területen lezajlott fontosabb események (csaták, békekötések, országgyűlések stb.) ismertetésével. A javaslat összeállítói a negyedik fejezetnek a „vármegye belső története és helyhatósági élete” címet szánták, ahol szó lett volna a közigazgatási és törvénykezési szervezetről, a lakosság nemzetiségi megoszlásáról, a katonai és adóügyekről. Az ötödik fejezet az egyházi szervezetet írta volna le, a következő pedig a „közművelődési állapotok” címet viselte, ahová az oktatás, művelődésügy, művészet, irodalom (a megyében született írók munkásságának ismertetése), a néprajz, régészet, építészet, közbiztonság tartozott. A hetedik fejezet a mezőgazdasággal, iparral, kereskedelemmel foglalkozott, a nyolcadik a megye nemeseinek genealógiáját tartalmazta. A kötetet illusztrációs anyag (9. rész) és okmánytár (10. rész) egészítette volna ki.

A tervezet elfogadása ellenére a következő húsz évben a megyei monográfiák ügye lassan haladt előre. 1893-ban a Történelmi Társulat albizottságot küldött ki a kérdés felülvizsgálatára, amely Tagányi Károly vezetésével módosította az eredeti javaslatot. Tagányi feleslegesnek tartotta a levéltári források és az irodalom ismertetését, a részletes földrajzi leírást, a megye területén lezajlott országos események értékelését. Arra hivatkozott, hogy a megyék nem képeznek önálló földrajzi tájegységeket, a történelmi sorsfordulók pedig nem az illető megye állásfoglalásán múltak.

Szükíteni kívánta a gazdasági, művelődési, vallási viszonyok leírását, teljesen elhagyandónak vélte az abc rendszerű, nemesi genealógiát és az okmánytárat is. Az új javaslat szerint kizárólag megyetörténetet kellett volna írni, az egész terület általános és az egyes községek részletes bemutatásával. Foglalkozni kellett volna a község földrajzi helyzetével, nevének különböző formáival, kiemelten a birtokosváltozásokkal; ismertetni a község középületeit, utcáit, a határrészeket, valamint a lakossággal kapcsolatban a rendelkezésre álló adatokat. Az általános történetből azonban csak az szerepelt volna a kötetben, ami közvetlenül a megyére vonatkozik.

A monográfia sorozatot — Magyarország Vármegyei és Városai címmel — a millennium évében, 1896-ban sikerült megindítani. Az egyes köteteket zömmel helyi szerzők írták, az anyag szerkesztésére és a sorozat gondozására azonban létrejött a monográfia „állandó munkatársainak bizottsága”, az első években Rákosi Jenő, a Budapesti Hírlap főszerkesztője elnökletével. Az első négy kötetet Sziklay János és Borovszky Samu együtt szerkesztették, az állandó bizottság tagjai pedig tudósok, újságírók, valamint a különböző intézmények képviselői voltak. Rajtuk kívül részt vett a bizottság munkájában több orvos, geológus, miniszteri titkár, egyetemi oktató, sőt gyárigazgató is. Elsőként Abaúj-Torna megye és Kassa város monográfiája jelent meg, amelyhez az előzőt — szintén a bizottságban tevékenykedő — Jókai Mór írta. A századfordulóig — e munkán kívül — a Vas, Nyitra megyei, valamint a Fiume és környékéről szóló monográfiák láttak napvilágot.

A kötetek összeállításakor jórészt visszatértek az eredeti, Pesty Frigyes—Fraknoi Vilmos-féle elképzeléshez, és a javasolt fejezetekből csak a levéltári anyag ismertetését és az okmánytárat hagyták el. Az 1898-ban megjelent Vas megyei kötetben munkájukat úgy hirdették, hogy a „nagy műben az olvasó meg fogja lelni a megyék, városok, községek történelmi, földrajzi, földtani, természetrajzi, képzőművészeti, néprajzi, statisztikai, hadügyi, közgazdasági stb. adatait, a kulturális: nevezetesen a közigazgatási, vallás-, közoktatás-, igazság- és egészségügyi intézményeknek és viszonyoknak minden érdekes részletét, a régi családok genealógiáját, a közlekedési viszonyok, a városok és vidékek leírását.”

Az első kötetekben a szerzők ismertetik a megyék földrajzi helyzetét, az utolsó (1890-es) népszámlálás adatai alapján közlik a lakosság számát. A községek abc rendszerű leírásában lexikonszerűen szerepelnek a népességre, iparra, főbb épületekre, közlekedésre, postára vonat-

kozó legfontosabb adatok, a templomok és egyházi épületek esetében történeti visszapillantással. A községek után a törvényhatósági jogú városok, a rendezett tanácsú városok leírása, majd érdekes néprajzi fejezet következik. A szerzők foglalkoznak a közigazgatással, a tudományos és művészeti élettel, közlik a megyében született írók életrajzát. Külön fejezetet kap az ipar és mezőgazdaság, a kereskedelem, a megye átfogó története és a nemesi családok genealógiája is.

1900-tól Borovszky egyedül folytatta a monográfia-sorozat szerkesztését. Sziklay János és Rákosi Jenő kiváltak a bizottságból, azonban az új tagok kooptálásával annak összetétele lényegesen nem változott. Borovszky első önálló kötete Szabolcs megye monográfiája volt, amelyben a szerkesztő igyekezett eleget tenni a történeti, genealógiai, néprajzi kívánságoknak, munkáját azonban nem e területek szakembereinek, hanem a szakma múltja és jelene iránt érdeklődő, szélesebb olvasóközönségnek szánta. A kötet első lapjain a következő bevezetőt olvashatjuk: „A jó patrióta, kit vármegyéje, szülővárosa vagy faluja érdekel, a természetkedvelő, ki az ország állat-, növény- és kőzetvilágát búvárolja, a szociológus, ki a néprajz és statisztika kérdéseire keres feleletet, a tisztviselő, ki akár a közigazgatási, akár az igazság vagy egészségügyi viszonyok ismeretére vágynak, az egyházi férfiú, ki a kulturális és egyházi élet mozzanataira fektet súlyt, a tanárember, ki a cseperedő nemzedék szívébe hasznos ismereteket oltani van hivatva, a gazda, a kereskedő és az iparos, kiket földünk termelőképesége és vagyoni viszonyai érintenek közelebbről: egytől-egyik mind olyan enciklopédiát kapnak e vállalatban kézhez, amely egész életük folyamán hűséges útítársuk és nélkülözhetetlen útbaigazítójuk lesz.”

A kötet felépítése nem tér el a korábbi munkáktól, a községek esetében azonban támaszkodik az okleveles anyagra, és a települések történetét nevük első előfordulásától egészen a századfordulóig végigkíséri. Népességi adatai — a korábbi források szétszórtsága miatt — az 1869—1900 közti időszakból valók. A kötetben részletes, az őskortól a XIX. század végéig haladó megyetörténet is található, amely a kialakult szerkesztési gyakorlat szerint az anyag végére került.

1900-tól a kötetek az évszám feltüntetése nélkül jelentek meg. Borovszky életrajzi adatait figyelembe véve azonban bizonyos sorrendet felállíthatunk. 1901—1908 között a Zemplén, Komárom, Gömör-Kishont, Bihar, Hont megyei; 1909—1912 között a Pest, Bars, Bács-Bodrog, Heves, Torontál stb. megyei; 1914-ben, Borovszky halála után pedig a Temes megyei kötet látott napvilágot.¹

A szerkesztési alapelvek lehetőséget adtak arra, hogy a századforduló után készült, jobban kidolgozott kötetekben a megyék és városok sajátosságainak, valamint a szerzők érdeklődésének megfelelően egyedi tanulmányok is helyet kapjanak. Egy sor kötetben (Somogy, Esztergom, Győr) közölnek címeket, a Bihar megyéről és Nagyváradról szóló monográfiában a nemesi családok leírása mellett szerepel a megye kiváló szülőiteinek életrajza, akik között Csengerly Antalt, Irinyi Józsefet, Lovassy Lászlót is megtaláljuk. A színészet például Pozsony és Bihar megye monográfiájában külön fejezetet kapott. Legtöbbször találkozunk a közegészségügyi viszonyok, az éghajlat, növényvilág részletes leírásával, Szabolcs, Zemplén, Torontál, Temes, Szatmár, Pozsony stb. megyékben a vízszabályozás történeti ismertetésével. Sok esetben áttekintést kapunk a közlekedési viszonyokról, a posta- és táviróhálózatról a bányákról és jelentősebb gyárakról is.

A sorozat legérdekesebb kötetei a Bács-Bodrog, valamint Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei monográfiák. Bár utóbbi a fővárosra vonatkozó adatokat nem tartalmazza, azonban leírásai igen részletesek a megye természeti viszonyai, a községek és az egész terület története, néprajza, gazdasági helyzete, oktatás- és igazságügye, művészeti és irodalmi élete szempontjából. A Bács-Bodrog megyei kötet a nagy területű megye valamennyi településére vonatkozik. Igen érdekes a néprajzi fejezete, amely külön mutatja be a nemzetiségek szokásait, viseletét, életmódját. E kötetek esetében az eredeti szerkezet is megváltozott: a megyetörténet már nem került az anyag végére, hanem a bevezető fejezetek között kapott helyet.

A Magyarország Vármegyéi és Városai című sorozatból 1896—1914 között, Borovszky Samu közreműködésével összesen 21 megye és Fiume monográfiája készült el. Az alföldi megyék közül Bács-Bodrog, Bihar, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Szabolcs, Szatmár, Temes, Torontál, az észak-magyarországiak közül Abauj-Torna, Bars, Gömör-Kishont, Heves, Hont, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Zemplén, a dunántúliak közül pedig Esztergom, Győr, Komárom, Somogy, Vas megye anyaga található meg a gyűjteményben. Elsősorban azok a megyék iratták meg e formában monográfiájukat, ahol az 1880-as 1890-es években történeti összefoglaló nem készült.

A sorozat egyes kötetei a kutatásnál ma is használhatók. Keresztmetszetet adnak egy-egy megye gazdasági életéről, közigazgatási, közlekedési, oktatási viszonyairól — a századforduló

¹A művek pontos címleírását és a kötetek legvalószínűbb megjelenési évszámát közli *Bodor Antal—Gazda István: Magyarország honismereti irodalma 1527—1944. Bp. 1984. (Szerk.).*

vonatkozásában. A fellendülő családtörténeti kutatásokhoz a genealógiák fontosak és igen érdekesek a különféle hagyományokat megőrkítő néprajzi fejtegetések is. A monográfia pozitívista szemléletét jelenkori történetírásunk már túlhaladta. A középkori forrásfeltárás fejlődésével egy-egy község és a megyék történetéről pontosabb kép rajzolható ki, mint az egyes tanulmányok megírása idején. A községek életében mai történetírásunk már nem a birtokos-változásokra, hanem az ott élő lakosság társadalmi és gazdasági helyzetére fektet súlyt. A felvetődő problémák ellenére azonban a monográfia nemcsak a korabeli közönségnek volt érdekes olvasmány, hanem értékeit a mai napig megőrizte.

Borovszky Samu viszonylag fiatalon, 1912-ben halt meg, és halála után nemcsak Borsod megyei kötele, hanem a monográfia-sorozat is félbemaradt. Az általa szerkesztett utolsó kötetek — mint jeleztük — még a világháború előtt megjelentek, azonban a történelmi események nem tették lehetővé a további folytatást. Így az ország 21 megyéjét bemutatva abbamaradt az a nagy helytörténeti vállalkozás, amelyet kutatóink sokat használtak, még többet bíráltak, azonban azt pótolni vagy hasonlót alkotni eddig még nem sikerült.

Dóka Klára

Toldy Ferenc tanítványa emlékeiben

A Magyar Tudományos Akadémia tagja, irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár Toldy Ferencről, a Honismeretben (1984/6) Hidvégi Lajos érdekes és értékes adatokat közölt. 1985-ben indokolt, hogy a nagy tudós születésének 180. évfordulóján felelevenítsük egyéniségének azokat a vonásait, melyek tisztelettel töltötték el már kortársait is.

Toldy (Schédel) Ferenc 1805. augusztus 10-én született Budán, a ma nevét viselő utca egyik házában, s hetvenedik évének betöltését követően Budapesten halt meg 1875. december 10-én. Halála idején nagyapám, Kovássy Zoltán (a máramarosszigeti tanítóképző későbbi igazgatója), aki akkor még főiskolai tanulmányait végezte, a Máramaros hetilap 1876. február 26-tól megjelent 17—20. számaiban: Emlékbeszéd Toldy Ferenc felett címmel írt, „a tudomány és műegyetemi olvasókör által dicsérettel kitüntetett pályaművet.”

Az évfordulón ebből idézek, hogy olyan embernek a tapasztalata, látása és élményei által eleveníthessük fel a nagy tudós egyéniségét, aki közelebről ismerte őt, akit családi és tanítványi kapcsolat is fűzött hozzá. A fiatalabb kortárs talán felerősödött csodálattal adózott tanítója emlékének, de az egyébként tárgyilagos írásban említett „hódoló tisztelet és kegyelet” itt-ott pátosszal telt hangja mit sem von le Toldy Ferenc munkásságának értékéből.

A megemlékezés idézettel kezdődik:

*„Romlott szív és romlott elme
Kit hazája hő szerelme
Nagy tettekre nem hevít!”*

„E szavakat ír fel fennkölt zászlójára irodalmi géniusunk; e szavaknak varázs ereje lelkesíté a pusztaság kopár szirtjén álló embert; e szavak ösztönözték a göröngyöket lassan, de hatalmas tetterővel egyengető szilárd férfiút; e szavak tüzelték ki nem aluvó lángra a kedélyes öreget, a páratlan munkájú üde aggot... Egy oly férfiúnak elveszhet-e emlékezete, ki hónapok csaknem nyelvet adott? Oh nem! Megmaradt a talaj, mely nem fogja engedni, hogy az elszórt mag ki ne viruljon; él az ifjúság, ... mely nem fogja engedni, hogy azon az úton, melynek göröngyeit Toldy Ferenc oly vasakarattal tördelé, a tétlenség gyoma üssön tanyát.” — emlékezik a tanítvány.

A következőkben rámutat arra a munkára, melyet Virág Benedek, Kazinczy, Horváth István és Bajza József kezdett meg, melyet „üttörő napszámosként” Toldy Ferenc folytatott és tökéletesített. Az életrajzi adatok körében a ceglédi iskola, majd Pest és Kassa jelentik a tanulmányok kezdetét, 1819-től pedig a pesti egyetem bölcsészeti kara a folytatás. „De Toldy Ferenc tovább is akart haladni s ennek tulajdonítható az orvosi tudományokban való sikeres munkássága, melynek eredménye s dija 1829-ben egy tudori oklevél is lett.” Tanulmányai mellett elhatároló volt berlini és párizsi útja, mert „itt kezdé őt megragadni a haza iránti kötelesség lélekemelő tudata.”

„Volt ideje arra is, hogy a »magyar tudós társaság« felállításának szózatát ne hagyja elnémulni... Előbb segédjegyzője volt az académiának és oly ügyszeretettel, oly buzgósággal, oly lankadatlan, s kifáradhatatlan erővel vezette az ügyeket, hogy az académiának lelkévé, nélkülözhetetlen támaszává vált. 1835-ben nyerte el az académiának titkári székét... Irt, dolgozott, fáradozott s nem pihent, hogy az académiának hírnevét felemelje. Így alkotta meg ő a Kisfaludy társaságot is! A hű oktató, a kedves barát, az irodalmi lángszellem nevét örökíti ő meg a Kisfaludy társaság alapkövének letételében. Azonban itt sem állapodott meg; sőt itt kezdődik tulajdonképpen azon irány kezdete, mely lépcsőjét képezte azon ékes csarnoknak, hova Toldy Ferenc munkássága vezette a magyar nemzeti irodalmat.”

Erdemes felelevenítenünk, hogy a tanítvány, a fiatal kortárs milyennek látta példaképe munkásságát. Mint írja: „Toldy Ferenc volt az, ki nem kímélve a fáradaimat, nem kímélve egészségét, bele pillantott a múltnak eltakart világába; ő volt az ki kutató szellemével összebarangolta az országot, hogy felszedje azon kised ereklýeket, melyeknek összealkotásán csodálkozni fog a kincseit nem ismerő honfiúi ész... Felkutatta a porlepte levéltárak százados redőin keresztül a nemes anyagot, s midőn fáradaimnak jutalmát egy óriás kincsalmaz koszorúta; akkor fogott hozzá az összeállításához, megakarván mutatni hazájának, hogy a törhetetlen fáradalom, egyesülve a legszilárdabb vasakarattal, meg képes teremteni azt, mit a nemzet fiai csak remélni mertek. Végre meglett a fáradalom édes jutalma a fényes eredményben, meglőn alkotva a magyarnak *Nemzeti irodalom története*.”

„És itt kezdődik azon korszak második része, mely Toldy Ferenc munkásságának és életének egyik legfőbb szereplését öleli fel s e működés a nehéz tanári állás fáradaimának hű betöltése volt.”

Nézzük most, hogy milyen emlék maradt fenn a tanárról, az emberről. „Mily jól esik visszaideézni a kedves öreg szeretett lényét képzeletem elé — írja Kovássy Zoltán —, midőn az általa megteremtett tudomány fenségét vevé örökmósolgyó ajkaira. Mily jól esik hallanom képzeletemben a kedvesen csengő hangokat, melyek a tudásnak mind megannyi alapkövét rakosgatták le az ismeretlen fogékony ifjú lelkekbe. Ki tudta volna átültetni a nemzeti irodalmat a jövendő talajba, mint azon hű-gazda, ki apránként szedegeté össze a magvakat, hogy azok lassanként mind termő fává magasuljanak?”

„Ha láttátok volna őt, midőn szavainak fenségében átható, kised szemei sugároztak; arca égett az örömtől, hogy a haza oltárán áldozhat a múlt idő megdicsőült emlékeinek, hogy az ifjúság talajába csöpögteti át a régen letűnt aranykor romjain ismét felüdült jelent.” Toldy Ferenc a magyar nemzet számára egy oly tudományt alapított, „mely a jövendő sötétségét tanulságul tünteti föl az ifjúkor törekedő munkássága elé.” „Buzdította tanítványait a munkára; baráti szeretettel osztogatta atyai tanácsait s győnge csemetéknek... De mig Toldy Ferenc az iskolában tanár, az életben lelkesült hazafi, a családban a legjobb édesapa; addig a tudományokban folytonos zászlóvivő tudós is volt. Feldolgozott mindent, mit munkátlannal talált, nemcsak mint nyelv-reformátor, de mint szakavatott kritikus, élet író, szerkesztő, gyűjtő, szónok, a leghomályosabb történelmi kűtfők lankadatlan nyomozója, politikai és orvosi író is egyaránt tündökölt a tudományosság tágas mezején, hazánk dicsőségére s a kétkedő külföld bámulására.”

A most felidézett emléksorok — a számunkra már szokatlan, régies hangvétel mellett is —, a közvetlen tapasztalás élményét elevenítik fel. Mindez igazolja, hogy tanítványai példaképnek tekintették a nagy tudóst, mert „... Toldy Ferencnek irodalmi működésén, ha körül tekintünk, rögtön megragadja figyelmünket a számtalan irányú munkássági kör... Tanult, kutatott, dolgozott egész lehellete megszakadtáig, s késő öregségének munkásságaiból is oly terméket birunk, melyeket bármikor állíthatunk az ifjú munkás elé kitűnő példányul.”

A tanítváni megemlékezés lényege — Toldy Ferenc bel- és külföldi tudományos munkásságának ismertetése mellett — a tanítómester iránti, már-már csodálattal telt tiszteletteljes elismerés és a szellemi örökség vállalása. Mert „... léte az volt a nemzetnek, mint a tikkasztó aszálynak a könyört adó eső... Lélekemelő oktatásai oly szilárd sziklavárat alkottak tanítváni keblében, melyet el nem moshat az idő vaskeze.”

Dr. Kovássy Zoltán

Perczel Béla

(1884–1945)

Perczel Béla ellentmondásos családi örökség hordozója. A bonyhád-börzsönyi középnemes dédapa, Perczel Sándor a reformkor indulásakor a szabadelvű eszmék egyik Tolna megyei kezdeményezője volt. A nagyapa, Perczel Mór, a reformkor radikális politikusa, a szabadságharc tábornoka, akit Marx Károly „az európai szabadság egyik legkiválóbb előharcosának” nevezett. Perczel Mór Júlia nevű leánya az angliai emigrációban született, s a család hazatérése után az unokatestvérével, Perczel Dezsővel kötött házasságot. E házasságból született 1884. július 23-án Perczel Béla, aki a fővárosi és kalocsai diákévek után a budapesti jogi egyetemen 1907-ben államtudományi doktorátussal fejezte be iskoláit. Neveltetésében kezdetben érvényesült a nagyapa hatása: az idős tábornok másfél évtizedig mesélhette még unokájának a szabadságharc eseményeit. Az apa viszont szembefordult a család demokratikus és forradalmi hagyományaival. A dualista rendszer konzervatív politikusaként a századfordulóra belügyminiszter, a T. Ház alelnöke, később elnöke, a Szabadelvű Pártnak, majd Tisza István Munkapártjának egyik vezető egyénisége lett.

A Perczel család bonyhádi ága egy évszázad során egyre szegényebbé vált, jórészt a nagy gyermekáldás miatt. A birtok zsugorodott, mert egy-egy darabjának eladásával enyhültek csak az anyagi gondok. Így Perczel Béla pályafutása is a megszokott dzsentri képlet szerint alakult: Tolna vármegyénél lett megyei tisztviselő, megyei aljegyző, majd a Völgységi járás főszolgabírája. Erről az állásról 1917-ben egészségi okokra hivatkozva lemondott.

Az ellenforradalmi korszak konszolidációja idején újra bekapcsolódott a megyei közéletbe: a törvényhatósági bizottság tagja lett, a húszas évek végén pedig a megyét képviselte a felsőházban. Amikor Gömbös Gyula miniszterelnök Perczel Bélát kinevezte Tolna megye főispánjává, a bizalmi állástól két hét múlva megvált, s kijelentette: ilyen vezető-garnitúrával nem hajlandó együtt dolgozni. Rövidesen a megye alispánjává választották a puritánsága, munkabírása és igazságszeretete miatt köztisztvisletben álló Perczel Bélát. A feléje forduló bizalomnak engedve átvette a megye közgazgatásának irányítását.

...

A harmincas évek közepére felforrósodott a politikai hangulat a 75% -ban német anyanyelvű Völgységi járásban. A guruló márkákkal illegálisan tevékenykedő Deutsche Kameradschaft a hitleri fajelméletet terjesztette. Különösen a pängermán bonyhádi orvos, Mühl Henrik tüzelte fel a lakosságot. Az 1935-ös képviselőválasztáson már Basch Ferenc, a későbbi Volksbundvezér pályázott a mandátumra. Gömbös miniszterelnök csak a csendőrség és a „Rongyos Gárda” felvonultatásával tudta győzelemre vinni a kormánypárt jelöltjét, Pekár Gyulát. Pekár 1937-ben bekövetkezett halálakor a Darányi-kormány el akarta kerülni az újabb „volksdeutsch” választási hercehurcát, ezért a kormánypárt megegyezést kezdeményezett az ellenzéki pártokkal, hogy egyetlen közös jelöltet indítsanak pártonkívüli programmal. Olyan köztisztvisletben álló személyt kerestek, aki tekintélyenél és el nem kötelezettségénél fogva kilátástalanná teszi a német népcsoport politikai reményeit. A minden oldalról megnyilvánuló bizalom hatására Perczel Béla elfogadta a jelölést. Ez alkalommal nyilatkozatban határozta el magát a hitleri eszméktől és a fajelmélettől. Baschék elutasították Perczel jelölését, de tudván azt, hogy eséllyel nem léphetnek fel vele szemben, nem indultak a választáson. Így a fennálló választójogi törvény szerint — ellenjelölt hiányában — szavazásra nem került sor. Perczel Béla 1937 nyarán egyhangúlag a bonyhádi körzet országgyűlési képviselője lett.

Perczel becsületos, egyenes és érzékeny jelleme azonban nem találta helyét az akkori magyar parlamentben, s néhány hónap után, 1937 decemberében lemondott a képviselőségről. Megdőbentő lépés, figyelmeztető elhatározás volt. A bonyhádi pótválasztáson a kisgazdapárti Klein Antal még biztos győzelmet aratott a „volksdeutsch” Goldschmidt György fölött, de az 1939. évi országos választás alkalmával már a Magyar Élet Pártja programjával, tehát a kormányprogrammal induló fasiszta Mühl Henrik, a Volksbund alvezére lett a Völgységi járás képviselője a magyar parlamentben.

Perczel Béla politikai visszavonulása véglegesnek tűnt. Ekkor mindössze 55 éves volt. Az önként vállalt politikai szűzüzetése idején valójában nagy belső átalakulás zajlott le benne. Azalatt, hogy az Imrédy-kormány 1938-ban engedélyezte a fasiszta Volksbund megalakulását, s 1939-ben Hitler elindult világhódító tervei megvalósítására, egyre nagyobb aggodalommal figyelte az eseményeket. A Hitlert kiszolgáló Gömbös—Imrédy—Bárdossy-féle politikától megcsömörlő konzervatív Perczel szemléletében felerősödött a legitimitás, azaz a törvényesség és a jogszerűség hangsúlyozása, az alávetettség veszélyével szemben pedig a hazza féltése. A gazdaságilag és területileg önálló Magyarország fenntartása tette egyre tudatosabbá antifasiszmustól anélkül, hogy a demokratikus fejlődés távlatairól konkrét elgondolást fogalmazott volna meg. Vallotta, hogy a német anyanyelv megtartásának nem feltétele a hitleri fajelmélet elfogadása és az idegen érdekeket szolgáló fasizmushoz való csatlakozás.

Amikor 1941-ben Magyarország belépett a szovjetellenes háborúba, az antifasiszta erők a fővárosban háborúellenes akciókat kezdeményeztek: néma tüntetés a Kerepesi temetőben, a Nép-szava karácsonyi száma, majd 1942 márciusában a Történelmi Emlékbizottság megalakulását követő nyílt tüntetés a Petőfi Szobornál. Ebbe a láncolatba sorolandó be — időrendben mintegy a közepre — az 1942 januárjában Bonyhádról a Kállay-kormány hallgatóságos támogatásával megindított *Hűséggel a hazához!* mozgalom.

A visszaemlékezők szerint a megalakulást elhatározó járási találkozóra „zimankós időben, fergeteges hóviharban egyre-másra érkeztek a falvak küldöttei”. A kisdorogiai ötvenheten voltak, megjelentek az apariak, a bonyhádvarasdiak, a murgaiak, a kéktyiek és a mocsányiek. Jöttek Kakasdról, Grábócról és Alsónánáról. Akadt olyan, aki 12 km-t gyalogolva jelent meg a zászlóbontáson. Perczel Béla beszédében kifejtette, hogy a mozgalom „az igazság és becsületesség válaszadása arra az aknamunkára, amely a hazai németiség nagy tömegeit a magyar hazára irányító hűségében nemcsak megingatta, hanem felelőtlen demagógiával belső ellenségévé tette.”

Perczel Béla újra a politikai élet porondjára lépett: ő lett a mozgalom járási intézője, majd országos vezetője. Egyik kortársa írta akkoriban róla: „Fáradtságot nem kimélve támogatja tanácsaival és összeköttetéseivel, befolyásával azokat a svábokat, akiket az agitátorok terrorizálnak.” Ugyanis a mozgalom tiszteletre méltó törekvése az volt, hogy lehetőleg megakadályozza a német anyanyelvű fiataloknak az SS-be történő sorozását és behívását.

Perczel antifasiszta politikai tevékenységének következetes célja volt a nemzeti függetlenség védelme, a német és a magyar fasizmus elleni harc. Ez a magatartás megegyezett Bajcsy-Zsilinszky Endre koncepciójával, s egyben erősítette a Kommunisták Magyarországi Pártja, illetve a Béképárt 1943 tavaszán kibocsátott röpcéduláinak programját — még akkor is, ha Perczel Béla távol állt a kommunista eszméktől, s aligha ismerhette a dimitrovi néprfront-elméletet. Tény, hogy a Hűség-mozgalom bonyhádi járási vezetősége értelmiségiekből állt, de a községek szervezői és ügyintézői döntően a parasztság soraiból kerültek ki. A tagok között pedig ott volt a falusi napszámos és a gazdasági cseléd, s szép számmal váltak a mozgalom lelkes tagjaivá a bonyhádi gyárak munkásai, a nagymányok—mázai szénbányászok, a váraljai és a mórággyi kőbányák dolgozói. Például Bataapátiban a Hűség-mozgalom vezetőségében dolgozott az 1919-es direktórium egyik tagja, és csatlakozott a mozgalomhoz a Tanácsköztársaság Országos Gyűlésének volt megyei képviselője.

A Hűség-mozgalom „alulról indult el”, mert a „külföldi pénzen dolgozó agitáció... nem magyar lakoságunkat elidegeníti a magyar hazától”. Azok a hazai németek hozták létre, akik „az agitátorok erőszakos és magyargyűlöletet szító propagandája ellenére is hűek maradtak... a magyarsággal való testvéri viszony fenntartásához.” Ezek „vállalták a kiközösítést, az üldözést, az anyagi kártevést, és mégsem lehetett beterenli őket az agitátorok táborába”. A mozgalom védelmet kívánt adni a Volksbund mesterkedéseivel szemben a „nem magyar anyanyelvű polgártársaink nyelvi és népi sajátosságainak teljes tiszteletben tartása mellett.” Az idézetek az 1943 március 15-én kiadott programjellegű felhívásban olvashatóak. Ebben számvetés is található a mozgalom egyéves működéséről. Eszerint a sztálingrádi csata előtt a bonyhádi járásban 2500 Hűség-igazolványt adtak ki, Baranya megyében pedig csaknem tízezeret. 1944 tavaszára már húszezer fölé nőtt a mozgalom tagjainak létszáma az ország különböző németlakta vidékein. Ha nem is egyetlen szám ez, aligha lehetett vonzó idetartozni a megaláztatások, majd a német megszállást követő kiszolgáltatottság és szenvedések miatt. Nyílt, bátor akció volt ez, s különös jelentőségű éppen azért, mert ár ellen indult a Volksbund fellegvárában, és képes volt kiterjedni is.

...

Az 1944. március 19-i német megszállás után a Hűség-mozgalmat betiltották. A fasiszta terror következtében az exponált vezetők nem kerülhették el a Gestapo és a nyilasok bosszúját. Perczel Bélát 1944. október 19-én bonyhádi lakásán két nyilas csendőr tartóztatta le a Gestapo intézkedésére. Teherautón Pécsre szállították, s itt állandó kihallgatásokkal zaklatták, majd november 7-én átmenetileg hazaengedték. Két hét múlva, november 22-én újra megjelent egy pécsi csendőrnnyomozó, és a nyilas belügyminisztérium parancsára ismét letartóztatta. Ekkor Perczel Bélát Pécsről a budapesti toloncházba vitték. Itt közös cellában volt egy lévai bányagazgatóval és egy szabómesterrel, egy fővárosi gépgyári felügyelővel, egy ügyvéddel és egy görögkeleti püspökkel. Három nap múlva Perczelt Komáromba szállították, s a vár Csillagerődjébe internálták.

Ma is a család birtokában van Perczel Bélának az a zsebkönyve, amelyben feljegyezte a vele együtt raboskodók nevét, születési évét és foglalkozását. A 83 politikai internált részben budapesti, a nagyobbik fele dunántúli volt (Bánhida 9, Székesfehérvár 9, Komárom 7, Kisbér, Perlak, Kőszeg, Tata 2—2 fő). Akad köztük felvidéki (Kassa, Érsekújvár, Galánta), s 5 lengyelországi menekült is. Ott volt az internáltak között Bauer (Pór) József bonyhádi apátplébános, akit ugyancsak a Gestapo parancsára hurcoltak el. Bauer plébános szintén a Hűség-mozgalom vezetőségi tagja, számtalan volksbundellenes gúnyvers szerzője. Ezek egy része az apatini Die Donau című antifasiszta hetilapban jelent meg, így például a volksbundisták „asztili imája”:

Komm her Hitler! Sei unser Gast!
Gib uns was du versprohen hast.
Nicht nur Kraut, Rübe und Hering,
Sondern was du frisst und Göring.

Jöjj el Hitler, légy vendégünk!
Mit ígértél, azt adj nekünk.
Ne káposztát sós heringgel,
Hanem amit falsz Göringgel.

A Csillag-erőd 83 fős fogolycsoportja általában a 40—60 éves korosztály tagja, a legidősebb a 72 éves székesfehérvári plébános, a legfiatalabb egy 19 éves joghallgató. Foglalkozás szempontjából volt közöttük több államigazgatási vezető tisztviselő, bíró, katonai és rendőrszolgálatos, földbirtokos, gyáros, vállalati vezető, nagykereskedő, orvos, mérnök, ügyvéd, tanár, különböző felekezetek papja, nyugdíjas bányász, napszámos.

Perczel Béla 1944. november 28-tól december 28-ig volt itt őrizetben. A dél felől közeledő front miatt december végén szabadon bocsátották. De hazautazásra nem gondolhatott a Balaton—Székesfehérvár—Budapest vonalon dülő súlyos harcok miatt. Így Komáromban maradt, unokaöccsénél töltötte a telet.

A Vörös Hadsereg — a februári budapesti győzelem után — márciusban véglegesen áttörte a balaton—székesfehérvári vonalat is, s ezzel újra mozgásba lendült a front. Komáromban a nyilasok azzal fenyegették a volt foglyokat, hogy a szovjet hadsereg megérkezése előtt kivégzik őket. Ekkor Perczel Béla néhány társával „meglépett” Komáromból. Március 24-én a Duna bal partjától 15 km-re északra lévő Keszegfalván (ma: Kamenicna) elrejtőztek a Vág partján egy egyedülálló gátórházban. Az itt eltöltött napokra visszaemlékező sorstársa szerint „a csillagvári napok és az utána következő bujkálások nagyon meleg barátságot fejlesztettek ki köztünk”.

1945. március 28-án felszabadult Komárom és környéke. Perczel Béla Keszegfalváról a hazatérés reményével indult, április első napjaiban visszagyalogolt Észak-Komáromba. Mivel a visszavonuló német hadsereg a dunai hidakat itt is felrobbantotta, a Dunántúlra való átjutás lehetetlennek tűnt. Perczel a szovjet katonák segítségével csónakon mégis megkísérelte az átkelést. A naplójában található feljegyzés szerint: „ápr. 6. Átjutottam Dél-Komáromba”. Másnap gyalog továbbindult Győrbe. A katolikus püspökségre ment, mert Apor püspököt ismerte, tőle várt támogatást. Perczel Béla testileg-lelkileg összetört, elcsigázott szervezete nem bírta már tovább a megpróbáltatásokat: 1945. április 7-én éjszaka szívroham végzett vele. Holttestét ideiglenesen a püspöki palota kertjében temették el, majd 1946 októberében exhumálták, és — elfogatásának két éves évfordulóján — október 19-én Bonyhádon helyezték örök nyugalomra a Völgység hűséges svábjainak, a megye és a község vezetőinek tiszteletadásával. A Hűség-mozgalom nevében — a Gestapo módszereit ugyancsak ismerő — Lehmann (Türje) István orvos és Probst József teveli bíró búcsúztatta. Perczel Béla holttestét a családi kriptában helyezték örök nyugalomra a gyászolók közös énekével: „Hazádnak rendületlenül légy híve, óh, magyar”. A tragikus halál és a temetés általános részvételt keltett. A család birtokában megőrzött részvétnyilvántások közül idézünk néhányat. Bonyhád község előjáróságának levele szerint: „Az igazságtalan meghurcoltatás után mindenki hazavárta, értékes személyének jelenlétére szükség lett volna idehaza”, mert „a haza szent ügyéért és községünkért mindenkor önzetlenül és odaadóan fáradozó férfit tisztelték és becsülték.” A Bonyhádi Zsidó Népközösség gyászlevele kiemeli, hogy „az erőszak, az önkény elvitte innen, azért mert soha meg nem alkuvóan, határozottan, kitartóan folytatta harcát az emberi jogokért, az igazságért, hazájáért. Végigjárta azt a kálváriát, amelytől embertársait és hazáját szerette volna megkímélni”. A Tol-

na megyei Hírlap (1945. 44. sz.) vezércikkében méltatta érdemeit: „Talpig ember, akinek vesztét is az a vágy okozta, hogy a Völgységi járást megmételvező volksbundista mákonyt elvonja a politikailag iskolázatlan tömegek elől. Puritán férfi, akit nem tévesztett meg a származás adta előjog, aki tudását... sohasem igyekezett aprópénzre beváltani”. A pécsi tudományegyetem rektora leszögezi, hogy Perczel Béla „a német- és nyilasterror áldozata, a haza nagy mártírjainak sorába lépett”. A magyar közoktatásügyi államtitkár „az elvi hűség, egyenesség, bátorság” példaképének értékelte Perczel Bélát.

...

A mártirokat nem fogyatékoságaik túlhangsúlyozásával ítélni meg, hanem aszerint, hogy meggyőződésükért milyen üldöztetést és megpróbáltatást vállaltak, erkölcsi erejükkel és bátorságukkal hogyan tudtak szembenézni a rájuk váró halállal. Ha Perczel Béla életútját így tesszük a történelem ítélőszéke elé, akkor helye van a magyar Pantheonban.

Dr. Kolta László

Források: A Perczel család iratai (napló, levelek). — K. Balog János: Múltunkból (Tolna megyei Népművelés, 1984. július 7., 14., 21., 28. sz.) — Fehér István: A bonyhádi Hűség-mozgalom történetéhez (Bp. 1983.). — Kolta László: Marx Károly és Perczel Mór (Tolna megyei Újság, 1966. március 27.). — Parragi György: Levelek a bonyhádi választókerületből II., (Magyar Nemzet, 1938. május 17. sz.). — Pécsi TV-stúdió: Hűségek — dokumentumfilm (TV 1. 1985. március 13-i műsora).

Kosztolányi hűsége

*Mit eldalolok, az a bánat
könnyekbe borít nem egy orcát,
és énekes ifjú fiának
vall engem a vén Magyarország.*

1917-ben írta Kosztolányi ezt a verset, a *Boldog, szomorú dalt*, amelyből idézetünk való. Abban a történelmi pillanatban, mikor a boldog szomorúság paradoxonából a „boldog” száműzése bizonyossá lett. A költő azonnal megérezte ezt, versbeszédét hozzá is hangolta a kor ki-méletlenségeihez, de a „vén Magyarország”-ot még sokáig ez a fájdalmas-édes melódia tartotta igézetében: „A szegény kisgyermek...” boldog-szomorú riadalmi, érzékenysége, kedvessége, baljós ünnepélyessége.

Ezzel az édes-bús Kosztolányival párhuzamosan él a köztudatban egy másik Kosztolányi is: a szellem artistája, aki a semmi fájdalmas tudatát, s az élet gyötrelmeit a nyelv, a forma zsongító mákonyával tette elviselhetővé. Az „irodalmi író”, mint státus, felségjel és bélyeg első kötete óta emblémája volt Kosztolányinak.

S végül létezik az irodalmi tudatban egy harmadik Kosztolányi is, a *semmi* hőse, aki nem hisz sem a gondviselésben, sem a megváltást ígérő eszmékben. Aki épp ezért lenézi a világjobbító ideológiákat, s költőhöz méltatlannak vél minden elkötelezettséget, akinek bökversében az *apostolra a lapos toll* rimel; aki tagadja, hogy jóhoz és rosszhoz érvényes mértékünk volna. S mivel a világban nem segíthetnek sem eszmék, sem intézmények, a költő egyetlen méltó cselekedete, ha ámulni tud a világban, ha a *szemlélet* maga válik olyan fogékonnyá, olyan tartalmassá, hogy a költő és világ kapcsolata színjátékszerű események folyamatává jelentékenyül, rejtélyek és csodák közelségének izalmával telik meg.

Kosztolányi semmi-fogalma kétarcú. Egyik jelentése hasonlít az egzisztencialisták semmi-fogalmához, az egyéni lét előtti és utáni semmit jelenti. A másik tartomány a nirvánára emlékeztet, melyben az embernek már nem kell szenvednie. Ám a kettő együtt sem volt olyan to-

tális, hogy a nagy emberi kapcsolatok értelmét kikezdhetette volna. Igaz, hogy szerelmi, gyermeki, apai, baráti kapcsolatait s a velük járó felelősséget *bilincsként* is átélte — hiszen minden kötelék korlátozta legnagyobb szerelmében, a szabadságban —, de átélte lélekemelő, „áldott” tartalmasságaikat is. Ahogy *Életre-halálra* c. versében írja:

*Jaj, életem engem bilincsbé
veretett.*

*Élő bilincs, lorró bilincs, te
szeretet.*

*Bilincsbé jár mindig a tisztá
szerelem.*

*Ember-jussom testvérbilincsbé
perelem.*

Ilyen volt az ő patriotizmusa is. Elhatárolta magát az öncsonkító magyarkodóktól, de szerelmes hűséggel ragaszkodott nemzetéhez, annak kultúrájához, szabadságharcos nagyapja emléket családai örökségként őrizte. Dél és Észak közt csapongó szabad szellemének volt archimédeszi pontja. Európai útjáról visszatérve, Budapesthez közeledvén — 1931 decemberében — ilyen vallomásra fakadt: „Bizony most bevallom alázatosan, hogy mindennek értelme ez a föld, mely nélkül a világ nem is volna világ. Ott künn is csak azért szép, ami szép, mert annak ez a háttere. Azért utazunk el, hogy visszatérhessünk ide.”

A Nyugat-nemzedék nagy költői közül elsősorban Adyról, aztán Juhász Gyuláról rögződött a köztudatban, hogy művészi jellemük alapvonásai között *magyarságuk* a jellegadó. Ady nevezetes verse, a *Hunn, új legenda* már címében is nemzet és költője nagyon messziről eredő sorsazonosságát hirdeti. Juhásztól szólva is minden méltatás beszél az ő sajátos magyarságáról. „Nincs költő — írja Kosztolányi — aki ennyire benne él a magyar humuszban, a magyar méla-ságban.”

Kosztolányi költészetében nem sűrűsödött ennyire jellegadóvá a magyarság-élmény, szembe fordulása Adyval pedig csak erősítette azt a látszatot, hogy őt a nemzet gondjai nem érdeklik. Ady költészetébe a vereségből ocsúdó magyarság úgy kapaszkodott, mint egyetlen, még létezhető evangéliumba. Élt vele boldog, boldogtalan, ahogy nagy szükségek idején ez lenni szokott. Akiket riasztott ez a hamis hangoktól sem mentes Ady-kultusz, s nem értették a benne kifejeződő veszélytudat komolyságát sem, szívesen látták volna Kosztolányit a nemzet iránti közönyt, a gondjainktól mentes szépség trónusán. Ez a remény s a jegyében támadt vonzalom azonban alaptalannak bizonyult.

A Nyugat esztéta-költői, Babits, Tóth Árpád s Kosztolányi 1919 után épp olyan érzékenyen figyelték s élték át a nemzet széthullásának gyötrelmes élményét, mint 1919 előtt Ady. Irredenta kampányokban nem vettek részt, de a közös gond benyomult költészetükbe. Nemcsak témáikba, hanem verseik alkatába, nyelvük izeibe is. S ez lényegesebb ismérve az azonosulásnak, mint bármilyen program. A vers attól lesz közösségivé, ha benne nemcsak a közösség ügye, de egész emlékezete is jelen van. Ennek a közösségi emlékezetnek — mint ismeretes — a nyelv a leggazdagabb, legbeszédesebb jelrendszere. A költő magyarságának is ez a történelemmel feltöltött nyelv az igazi hordozója. A nyelv, melyben minden szó, fordulat és alakzat messzire nyíllal: sugallat, titok, népköltészetekkel versengő közvetítő a prehistória és a jelen között.

Kosztolányi érett költészetének nyelve ilyen. Épp a legnagyobb verseiben ilyen. A nevezetes *Halotti beszéd* például nem azért intonál az első összefüggő magyar nyelvemlék szavaival: „Látjátok feleim, egyszerre meghalt”, mert az is egy halotti beszéd volt, hanem hogy a maga személyes gyászát ilyen archaikus hangszerláda révén töltsse fel időtlen érvényességgel. S ki ne emlékezne a költemény záró soraira:

*Nem kelti föl se könny, se szó, se vegyszer
Hol volt, hol nem volt a világon egyszer.*

A szó a varázsszót idézi, a vegyszer a modern orvostudományt, a népmeseformula révén pedig az örökkévalóság mezeire billen át az ember, akiről a vers beszél. Nem a férgek kezeügyébe, hanem a csodák övezetébe. S ebben képzelet és nyelv úgy segítik egymást, mint a madár egyik szárnya a másikat. Végig a versen — legyen szó „vízbe süllyedt templomok harangjá”-ról, vagy „a forgandó, tündér szerencsé”-ről. Az ember egyetlen életének veszendőségétől megrendült lélek az anyanyelv hatalmas emlékezete révén építheti monumentummá a verset. Talán mondanom sem kell, mennyivel több ez a nyelvi avatottság, mint a szokványos nyelvtisztaság vagy nyelvhelyesség.

Ennek a nyelvi otthonosságának a fényében tárul fel valódi jelentősége szerint Kosztolányi nyelvemlék munkájának értelme, s ennek összefüggése azzal a hűséggel, mely költőnket irodalmunk múltjához fűzte.

E hűségnek alapja az a nagyon is modern meggyőződés, hogy az élet legfőbb értéke az egyéniség, az egyéniség pedig csak az anyanyelven nyilatkozhat meg a maga teljességében. „Itt a szavakról olyan régi emlékképeim vannak, mint magukról a tárgyakról. Itt a fogalmak s azok jelei végzetesen, elválaszthatatlanul összeolvadtak. Nyelvvédő írásainak vissza-visszatérő

gondolata, hogy igazi, tartalmas és mély érzelmi élet csak az anyanyelv révén létezhet. „Csak annyit mondok, hogy aki anyanyelvét nem ismeri tüzetesen, az egyetlen nyelvet se bírhat, az holta napjáig szellemi vakarcs, lelki nyomorék marad, izetlen, tartalmatlan és kedélytelen, s ha mégannyi nyelven gagyog, minden nyelven csak légüres általánosságot mond.” Mint a *Közéleti kitűnőség*, tehetjük hozzá nyomban, mert nem kétséges, hogy ugyanarról van szó, az egyéniség gyökereiről, tehát a múltjáról is, mivel a nyelv nemzedékek érzéseit, gondolatait örökíti át az utódokra. Határtalanul gazdag örökség ez. S ezzel hozzá is kapcsol egy meghatározott közösséghez. A műfordító és a költő belülről, a szakma műhelyitkai felől naponta tapasztalhatta a nyelv szellemének ezt a rejtelmes hatalmát. „Én is hiába magyarán nekik (a franciákról van szó, K. F.), akár egy életen át, hogy miért gyönyörű ez a versor: »Elhull a virág, eliramlik az élet.« Nekünk elég hallani. Akkor egymásra pillantunk, megértünk mindent. Szembogarunk mélyen felvillan egy testvéri szikra. A költészet nemcsak valami tág, minden embert egybefogó . . . , hanem valami zárt is, családi is. Minden nagy költészet családi.”

Kosztolányi, aki jól ismerte a kivettség állapotát, aki állandóan az egyéni megsemmisülés másíthatatlanságának tudatában élt, és ezt a tudását semmilyen reménnyel vagy illúzióval nem enyhíthette, egyedül a nyelv és a költészet révén hitte magát egy olyan folyamat részesének, melynek nemcsak múltja, de jövője is van. Személyes létének kiterjedése tehát a tét: az egyetlen jövő, amiben hihetett: műveinek élete. S ennek érdekeit — noha elutasította a szolgálat elvét — úgy is vállalta és védte, mint életbevágó személyes ügyét.

A hasonlat szó szerint értendő: Kosztolányi a szó eredeti nemese értelmében volt ügyvédje a nemzeti kultúrának. Értékei előtt Esti Kornél vásottságának, gonoszokó iróniájának is el kellett némulnia. A költő, aki minden közéleti vállalkozás értelmetlenségét hirdette, a kuruc költészet hősi etoszáét úgy méltatja, mintha a herélt esztetizmussal szemben érvelne: „Ezeknek a verseknek a szerzői különben se voltak öntudatos írók, literáry gentelemen-ek. Úgy énekeltek, ahogy verekedtek és koplaltak . . .” A hűséget, mellyel Mikes idegenben és anyyi másfajta hatás ellenében is őrizni tudta a háromszéki előbeszéd színét, zamatát, az elsőrendű művészi adottságokkal egy sorban említi. S bár lett volna módja, nem kerülte el, sőt az őszinte meghatottság tiszta fényébe állítva mutatja fel elődei életének missziós jelentőségét. S mikor maga vállal hasonló szerepet, maga is az elkötelezett költő pátozával képviseli ügyét. A *magyar nyelv helye a földgolyón* címmel ismeretes, híres vitairatának egész alkatát a nemzet nevében szóló, léteért fellebbező képviselő felelőssége és komolysága hatja át. A tudományos etika szigorú törvényei szerint vitázik, de udvarias, fegyelmzett érvei mögött egy elemi érdekeiben megbántott nemzet visszafogott indulata izzik.

Nagyon is megszenvedte ő a *Lenni vagy nem lenni* kérdés drámáját. Esszét is irt ezzel a címmel, s attól kezdve, hogy szülővárosa, Szabadka is elveszett, a kétségbeesett és esdeklő fájdalom olyan mély hangjai szakadnak fel verseiben, hogy csak döböntően hallgathatja, aki édes-ban zenéihez szokott:

*Ti messze költők, akik távol innen
emelkedtek az Isten szívihez,
mi földön ülünk már s szavak hamuját
kapargatjuk, és lözökogva kérdjük,
mi lesz, mi lesz?
A versünk is már csak segélykiáltás,
mely ki se hat a tűzön-poklon át,
mint gyöngö csecsemőé, kit megölnek,
és mint a szüzé, akit meggyaláznak
a katonák.*

(Magyar költők sikolya Európa költőihez 1919-ben)

S így volt európai is, a nemzeti lét megromlott feltételeinek tudatában:

*Ha mostoha is vagy viaskodom érted
és verlek a számmal és csókkal igézlek
és szókkal igazlak, hogy végre szeress meg.*

Egy megvert, megromlott hitelű, elszigetelt nemzet költője folyamodik itt Európához. A viszonzatlan szerelem bővülő és panaszos szavait a befogadtatás bizonytalansága feszíti esengéssé:

*Már értik azóta az én gūgyögésem,
bármerre vetődjem, sokszáz rokonom van,
bármerre szakadjak, testvérem ezer van.
Nem láttam-e Kölnben a német anyókat
esőbe csoszogni, Párizsban a tündér
francia leányok könnyű szökellését,
Londonban a lordok hajának ezüstjét,*

s nem ettem-e, ittam munkásnegyedekben,
 családi szobákba lármás olaszokkal?
 Nem fájt-e velőmíg a szlávok, a sápadt
 szlávok unalma, a bánat aranyszín
 láradt ragyogása?
 Mind édes-enyémek a népek e földön,
 kitágul a szívem, beleférnek együtt.

Idézniem kell még itt egy mondatát, Kazinczyról írta: „Tudta, hogy milyen zamát és varázs van a magyarságban, s milyen fűszer az idegen nyelvekben és szellemekben.” Stockholmban, mikor észreveszi, hogy magyar beszédére a svédek ámuló érdeklődéssel figyelnek, ezt jegyzi fel: „De láthatóan boldogok, hogy a világ mennyire sokféle és csodálatos. Magam is boldog vagyok, hogy mint idegen haladhatok itten és tevékeny létrehozója lehetek ennek az édes varázslatnak, melynek annyi bűvös percet köszönhetek.”

Az imént idézett versrészlet elütő színeiből, hangulatilag is sajátos emlékképeiből kibomló nép-panoráma tehát *ennek* a meggyőződésnek, a sokféleiség értelmének bizonyossága, egy máig érvényes törvény spontán argumentum-sora: a költő csak magyarként lehet hű fia Európának. Hűsége így ér valamit, s így hiteles.

Bizonyára észrevették, ami a versekben történik, már nem fér el a *hűség* fogalmában: az anyanyelv történelmi akusztikát adott a személyes mondandónak, a szülőföldhöz való hűség a nemzet létérdekeinek szélesebb medrébe torkollt, a magyarság-élmény az egyéniség és európaiság drámai viszonyában nyerte el értelmét. Szüleiről, feleségéről írott verseiben ugyanilyen szervességgel megy végbe a szűkebb és tágabb érvényű jelentésrétegek egymást nemző kölcsönössége. Így történik ez a legnagyobb műveiben; az élethez való hűség ihleteiből fogant verseiben is: a *Hajnali részegségben* s a *Szeptemberi áhítatban*. Olyannyira, hogy szakmánk máig sem bizonyos abban, kire és mire gondol a költő, mikor ráébred, hogy mégiscsak „egy nagy ismeretlen Úr vendége” volt. Mert doktrínákon iskolázott agyunkkal alig tudjuk elhinni, hogy az élet értelme magában a létezésben is fellelhető, átérezhető, s ebben az elemi mivoltában is lehet magasrendű. Gondviselő nélkül, túlvilág és evilági megváltás-esélyek nélkül, épp a találkozás meg nem ismételtető csodája miatt. A képesség, mellyel olvasóit Kosztolányi ebbe a vendégségbe bevonja, beavatja, azért magasrendű, mert látni tanítja a szemet, kitágítja a szívet, arra ad kedvet, arra képesít, hogy a harácsoló ösztönök fölé emelkedve megértsük, mit jelent a világegyetem csillagközi polgáráként nézni a belátható világot. Ez is, a nagy vendégség, az égi bál káprázatos képsora gyermekkora emlékéből fejlődik, mint rügyből a szőlő. Az eszméket, a magasabb értékeket is úgy asszimilálja, mint növény a napfényt s az ásványi sókat. Ez az ő legnagyobb hűsége: hűsége önmagához. Tehette: nem lett szegényebb, mikor eloldozta magát a kor hiteitől, eszméitől, mert ami emberségre váltható, azt természetébe mentve őrizte. Így is lehet hűséges, akinek van hozzá bátorsága. S vannak idők, amikor ilyen hűségre kényszerül az ember.

Kiss Ferenc

A Zala megyei erdők állami tulajdonba vétele 1945-ben

A 600/1945. M. E. sz. földreformrendelet alapvető változást hozott az erdők tulajdonviszonyaiban is. Állami tulajdonba kerültek a nagybirtokosok erdői. Az államosítás előzményét, a végrehajtást és a jelentőségét szeretném méltatni — kitérve a vitás kérdésekre is — főleg zalai vonatkozásban.

A földbirtokviszonyok — az erdőterületek tekintetében — óriási aránytalanságot tükröztek: a párhordas erdőbirtoktól az Esterházy hitbizomány több megyére kiterjedő, százezer holdas erdőbirtokáig. Az államosítás előtti tulajdonjogi megoszlás a következőképpen alakult:

Megnevezés	Magyarország		Zala megye	
	kh	%	kh	%
Magánerdők	910 456	44,3	73 849,2	35,2
Állami erdők	106 922	5,2	147,5	0,1
Községi és városi (törvényhat.)	111 093	5,4	7 358,9	3,5
Alapítványi erdők	67 715	3,3	2 020,7	1,0
Egyházi erdők	281 517	13,7	28 764,5	13,7
Hitbizományi erdők	299 097	14,5	63 100,7	30,2
Közbirtokossági erdők	251 817	12,2	33 858,8	16,2
Részvénytársasági erdők	28 485	1,4	316,4	0,1
Összesen:	2 057 102	100,0	209 416,7	100,0

Az összes területből Magyarországon 12,6%, Zala megyében 24,8% az erdő. Zalaiban feltűnően nagy a hitbizományi erdők aránya, döntő jelentőségű volt a nagybirtok, állami erdőkről gyakorlatilag nem is beszélhetünk. A zalai erdők fatömege és minősége az országos átlag felett volt. Néhány nagybirtokon — Batthyány, Esterházy — színvonalas, a kort megelőző erdőgazdálkodás folyt, kiváló szakemberekkel. Ezek később az államosított erdők legértékesebb részei lettek.

1945-ig Zala megye összes erdeinek felügyeletét a szombathelyi erdőigazgatóság alá tartozó zalaegerszegi állami erdőfelügyelőség látta el. Az erdőgazdálkodás irányítását az erdőbirtokos végezte a szakemberek segítségével. A közbirtokossági és az üzembertviszertü erdőgazdálkodásra kötelezett magánerdőket állami járási erdőőrök kezelték.

A magyar erdőgazdaságokat 200,4 millió Pengő (1938 évi) háborús kár érte. Az erdőgazdasági épületek 20% -a elpusztult, 30% -a erősen megrongálódott. A belügyminiszternek 1945 nyarán kétszer kellett igen erősen fellépni az elszaporodott lopások megakadályozására. Zala megye erdeiben okozott háborús kár 1804 kh-on 50 510 m³ volt. A kisebb erdei vasutak és fűrészüzemek nagy része tönkrement. A felszabadulás után a legfontosabb feladat az újjáépítéshez szükséges faanyag megtermelése volt. Még az erdők államosítását is ennek kellett alárendelni. Ezért engedték meg a volt tulajdonosoknak, hogy a megkezdett termeléseket az államosítás után is folytathassák. Ezt az ország faellátása érdekében a kommunista párt: Vas Zoltán javasolta, aki ekkor Budapest közellátási kormánybiztosa volt.

A 600/1945. M. E. sz. rendelet 20. §-a szerint a „10—100 kh kiterjedésű erdők állami ellenőrzés mellett községi tulajdonba, a 100 kh-on felüli kiterjedésűek pedig állami tulajdonba kerültek. A Földművelésügyi Miniszter elrendelheti közbirtokossági erdő létesítését.” Az 5600/1945. FM végrehajtási rendelet és a későbbi FM rendeletek intézkedtek az erdők állami tulajdonba vételéről. Az erdőgazdasági ingatlanokon kívül a hozzájuk szervesen kapcsolódó üzemeket, vasutakat, fűrészeket és egyéb területeket is államosítani kellett. A rendeletek meghatározták az átvétel módját, a volt tulajdonos kötelességeit, a fahasználat gyakorlásának jogát és az erdészeti személyzet átvételét.

A megszületett állami erdők szükségessé tették az eddigi erdészeti szervezet átalakítását. 1945. VII. 1-től 11 erdőigazgatóság dolgozott az országban: Pécs, Kaposvár, Zalaegerszeg, Szombathely, Győr, Budapest, Balassagyarmat, Eger, Miskolc, Debrecen, Szeged székhellyel. Az erdőigazgatóságok — az addigi főleg igazgatási munka helyett — az üzemi munkát, az erdőgazdálkodást irányították az erdőgazdálkodásokon keresztül. A Zala megyei új erdőigazgatóság területén 28 erdőgazdálkodást hoztak létre. Ezek nagy része azonos maradt a régi uradalmi gondnokságokkal, itt könnyebben indulhatott meg az állami munka.

Az erdők állami tulajdonba vételének előkészítését kezdetben Zala megyében is az erdőfelügyelőség, majd az erdőigazgatóság végezte. Összeírták a 100 kh-nál nagyobb erdőbirtokosokat: 97 volt, 196 400 kh területtel. A legnagyobb erdőbirtokosok Zala megyében: hg. Esterházy hitb. 42 594 kh, hg. Festetics hitb. 15 018,8 kh, Veszprémi püspökség 13 400,1 kh, Fraknoi gr. Esterházy János 4663,4 kh, Nagykanizsa megyei város 4343,8 kh, gr. Andrassy Sándor 3937,9 kh, hg. Batthyány Strattmann hitb. 3334,3 kh, gr. Esterházy Tamás 3230,4 kh, Nagykapornaki Apátság 2860,7 kh, gr. Teleki Tiborné 2679,2 kh.

Az átvétel sorrendjét az határozta meg, hogy honnan lehetett a legtöbb fát kitermelni az újjáépítéshez az elkövetkező időkben. Erdemes megemlíteni, hogy Lámfalussy Sándor — az Esterházy hitbizomány erdőgazdaságának vezetője, később egyetemi tanár — 1945. VI. 18-án az FM-hez írt levelében azt írja, hogy a „rendelet értelmében ennek az erdőbirtoknak az átvétele illetőleg átadása folyamatba teendő.” Javasolja, hogy az átvétel „Úgy az állam, mint a közérdek szempontjából . . . egyöntetű elvek alapján egymással összhangban történjék.” Támogatta az erdők államosítását.

Az átvétel napjáról értesítést küldött az erdőigazgatóság a birtokosnak és az illetékes Községi Földosztó Bizottságnak (KFB). Az állami tulajdonba vételt az FM és az erdőigazgatóság képviselői — mint „hatósági kiküldöttek” — hajtották végre a helyszínen az átadó és a KFB jelenlétében. Az átvételről kilenc pontos jegyzőkönyvet vettek fel, bő kimutatásokkal és leltárakkal. Ezek igen fontos dokumentumok, egy-egy erdőbirtok minőségéről és a gazdálkodás színvonaláról hű képet adnak. A nagy erdőbirtokokról elképesztő részletességgel készültek leltárak.

Az Esterházy hitbizomány központját és Sopron megyében lévő erdőit 1945. VIII. 3—4-én vették át. Zala megyében — az eddigi kutatások eredménye szerint — az első állami tulajdonba vett erdő salomvári Eitner Sándor nyilas képviselője volt. Az 1945. VII. 28-i átvételt így talán jelképes tettek is felfoghatjuk. Az átvétel után a szakszemélyzet tovább dolgozott, de most már nem a birtokosnak, hanem az államnak. 1945 év végére sikerült átvenni az erdőbirtokok zömét, 1946-ra már csak kisebb erdők maradtak. Zala megye egyik legnagyobb üzeme, a Kerkavölgyi RT Lenti és Csömödéri Fűrészüzem 1946. VII. 27-én került állami tulajdonba. Azért tolódott el az átvétel, mert az erdőigazgatóságnak szíves munkával be kellett bizonyítani, hogy az RT az Esterházy hitbizományhoz tartozik és így a földreformtörvény értelmében már államosítható.

Az átadók legtöbbször az erdészeti alkalmazottak voltak. Ilyenkor tulajdonképpen mindkét oldalon erdészek álltak, sőt leendő kollégák, ugyanis az állam átvette az erdészeti dolgozókat is. Kutatásunk során nem talákoztunk olyan esettel, hogy az erdészek ellenezték volna az államosítást, a kisebb erdőbirtokosok és tisztartók azonban sokszor tiltakoztak az államosítás ellen. Az ő érdekeltységük más volt, nem számíthattak állami szakszolgálatra.

Az állami tulajdonba vétel után a következőképpen alakult az erdők tulajdonjoga:

Megnevezés	Magyarország		Zala megye	
	kh	%	kh	%
Állami erdő	1 540 867	76,7	137 229	71,7
Magánerdők	149 770	7,4	21 850	11,4
Részvénytársasági	1 889	0,1	—	—
Egyházi erdők	7 276	0,4	76	0,1
Községi és közbirtokossági	308 824	15,4	32 282	16,8
Összesen	2 008 578	100,0	191 439	100,0

A községi és közbirtokossági erdők az állam kezelésében voltak, ezért megállapíthatjuk, hogy az állam szoros felügyelete alá került a magyar erdők döntő többsége.

1945-ben háromévi fatömeget vágtak le az újjáépítéshez. Háromféle termelés folyt: a régi birtokosé, a magáncégeké és az új állami termelések. A Zala megyében átvett természetvédelmi területek: Kisbálaton, Zalacsányban a díszkert, Csobánc-Szigliget várom, diszeli ösbükkös, Pusztaszentlászlón és Söjtörön Deák Ferenc emléktábla. Az átvett erdei vasutak hossza Zalában 117,5 km volt, az országban összesen 631,6 km. A leghosszabb a 84 km hosszú lenti és csömödéri vasút, amely ma is működik. Az átvett 12 zalai fűrészüzem közül, a Lentiben működő ma az ország egyik legkorszerűbb üzeme. Az államosított egyéb üzemek: 5 téglagyár, 3 mészégető, 2 bazalt bánya, 1 bauxit bánya, 3 mesterséges tógazdaság. 343 erdészházat, hivatalt és üzemi épületet vettek át. A vadászházak és a kastélyok a háború alatt nagyon nagy kárt szenvedtek. A volt tulajdonos hivatali helyeibe 22 helyen alakult új állami erdőgondnokság. 484 erdészeti alkalmazottat vett át az állam Zalában. Állandó munkások csak a jól szervezett nagybirtokokon dolgoztak. A vadászati jog az ország egész területén — néhány kivételtől eltekintve — az államra szállt.

Az átvételi jegyzőkönyvekben mindenkinek rögzítették a véleményét, ebből láthatjuk az eltérő törekvéseket. Az erdők államosítása demokratikus légkörben zajlott le, míg a földosztás néhol radikális jelleget öltött. A KFB-ok és a parasztság nagyrészt egyetértett a nagybirtokosok erdeinek államosításával, de az erdőkhöz tartozó réteket, szántókat sokhelyütt felosztották, sőt erdőket is kértek. E területek az alkalmazottak illetményföldjei és a fuvargazdaság ellátását szolgáló földek voltak, amik nélkülözhetetlenek a korszerű erdőgazdálkodáshoz. A kevés felosztható föld miatt a parasztság heves támadást indított ezekért a földekért. Sok vita volt a szűk, 25-30 m széles, erdők közé beékelte rétek miatt is, melyeknek felosztása zavarta volna az üzemi munkát és az erdők védelmét. Az erdészetek tiltakoztak a felosztások ellen, de nem a régi birtokos érdekében és nem a földreform ellen, hanem az erdők érdekében. Veres Péter is felszólalt az illetményföldek és a takarmányföldek védelmében. Zalában a sok erdő miatt kevés volt a felosztható szántóföld, ezért — a tárgyilagosság miatt el kell ismerni — a parasztság földhöz juttatása, akár az erdők rovására is politikai érdek volt, aminek érvényesítése sokhelyütt keserű vitákban történt.

A parasztság nehezen értette meg, hogy a volt tulajdonos miért termelheti a fát az átvétel után is? Olyan vád is érte a régi szakszemélyzetet, hogy 1945 nyarán miért használja még mindig a régi tulajdonos nevét és az miért van a helyén? Nagyon helyes volt, hogy a helyükön maradtak és helytálltak a nehéz időkben. A régi tulajdonos nevét pedig kénytelenek voltak használni, mert az erdők államosítása csak a nyár végén kezdődött el.

Osszegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a felszabadulás után az első államosítók az erdészek, az első államosított üzemek pedig az erdőgazdaságiak voltak. Az új állami erdők megteremtették a szocialista erdőgazdálkodásunk feltételeit.

Szakács László

(Béres Ferencné felvétele)

Források: Zala megyei Levéltár, Erdőfelügyelőség, Erdőgazgatóság, Erdőrendezés iratai. Új Magyar Központi Levéltár Budapest, XIX. K. gg. 1945.; *Barlai Ervin:* Erdőgazdaságpolitikai irányelvek, 1946.; *Barlai Ervin:* Erdőgazdaságunk a tervgazdálkodás tükrében. Különlenyomat a Magyar Technika 1947. okt. számából; *Béli József:* Az 1945-ös földreform végrehajtása Zala megyében. Zalai Gyűjtemény 4. szám 1977.

¹Ennek az írásnak közzétételével emlékeztetünk arra, hogy 1985. az *Erdők Éve*. (Szerk.)

Adalékok a székelyek korai történetéhez

*Benkő Loránd akadémikussal
beszélget Szabó T. Ádám*

Nemrégiben a Mályusz Elemér Emlékkönyvben (Bp., 1984) cikk jelent meg Székely György tollából „Településtörténet és nyelvtörténet. A XII. századi magyar nyelvhatár kérdéséhez” címen. E nagy érdeklődést kiváltott írásában a szerző többször hivatkozik Benkő Loránd akadémikus, a kérdés nyelvészeti vonatkozásait legjobban ismerő szakember kutatási eredményeire.

Munkatársunk, Szabó T. Ádám — maga is erdélyi származású — elbeszélgetett a neves magyar nyelvessel, az elkészült „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” és a készülőfélben lévő magyar történeti nyelvtan főszerkesztőjével a székelyek településtörténetének nyelvi vonatkozásairól. Hangsúlyozni szeretnők, hogy ez csupán az igen összetett székely településtörténet kérdéskomplexumának egyik, fontos nyelvészeti vonatkozása. A történész, régész, néprajzos és más szakemberek véleménye csak részben ismert e kérdésben. Jó lenne, ha a legkülönbözőbb szakterületek folyóiratai nyilatkoznának a székelyek eredetét és településtörténetét illetően, hiszen így tudjuk teljesebbé tenni tudományos megfigyeléseinket. Sajnos, a „Honismeret” erre nyomdai keretei miatt sem alkalmas.

E közlemény magán viseli az interjú-műfaj minden jellemző jegyét. A kérdéseket viszont térszűke miatt el kellett hagynunk, amit az egyes helyeken ●-val jelölünk is. A szövegben így jelezhetjük azokat a részeket, ahol a feltett kérdések folytán logikai ugrások vannak. A szöveget közvetlenül hangszalagról írta át az interjú készítője, így magától értetődően tükrözi a magyar élőbeszéd jellegzetes jegyeit. A lejegyző ezen nem változtatott.

● Először is szeretném hangsúlyozni, hogy az, amit most mondok, *kutatásaim és ismereteim jelenlegi állását* tükrözi, s ha lesz még időm, részletesebben is kifejtem majd e kérdést.

Továbbá azt is meg kell említenem, hogy a mai magyar köztudatban a *székelység* eredetét illetően zavar uralkodik. Magam itt csupán Erdély egy részének magyar ajkú lakosságáról szólok, azaz nem beszélek a Szilágyság, Kalotaszeg, a Mezőség és a Küküllő-mente stb. magyarságáról. E lakosság településtörténetét okleveles anyag alapján jobban nyomon követhetjük, mint a székelyét, s történetük a magyarság településtörténetének igen korai szakaszával is összefügg (kb. a X—XI. századra tehető).

● A székelyek eredetének kérdéséhez két réven jutottam. Egyrészt őseim részben székelyek, másrészt tudományosan is igen érdekelt e kérdés, mivel nyelvtörténeti kutatómunkám során oly sok tudományos bizonyító anyag került a kezembe, hogy ha hallgatnék a legkeletibb magyarságot illető véleményemről, az nem volna részemről föltétlenül szerencsés.

● Noha a székelyek többsége ma Erdélyben él, a palócok mellett ez a legnagyobb külön névvel is megjelölt magyar etnikai csoport. Erdélyben ma jóval több mint másfél millió magyar él, kb. fele székely, és ezek települései nagy területen, zárt közösségekben sűrűn kö-

vetik egymást. Több százezer székely költözött az első és a második világháborút követően a mai Magyarország területére vagy még nyugatabbra. Így a székely eredetűek számát ma a világon egymilliónál többre becsülhetjük, azaz szinte minden tizedik magyar székely, akik a mai Magyarország kulturális, gazdasági és más területein is hatékonyan jelen vannak.

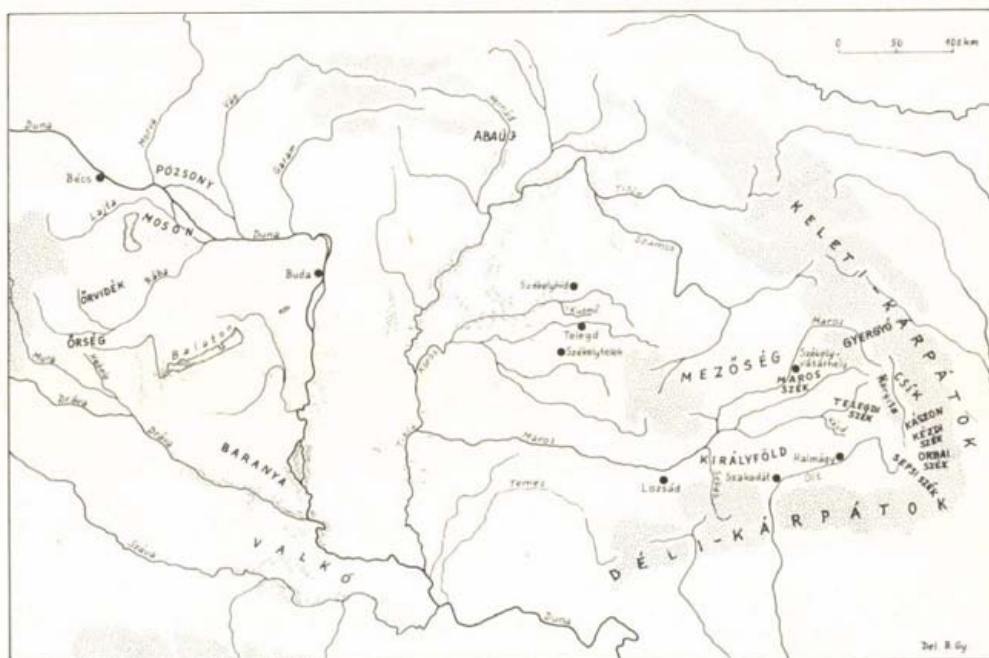
A székelység területi elhelyezkedése is igen érdekes. A székelyek ugyanis a magyar nyelvterület peremvidékén helyezkednek el (csupán a moldvai csángó-magyarok élnek még keletebbre). Saját elnevezésük is van, a *székely* csoportnév.

● Korai okleveleink alapján igen keveset tudunk róluk. A honfoglalás előttről és közvetlenül a honfoglalás után jóformán semmit sem tudunk földrajzi és történelmi helyzetükről. Székely néven először 1116-ban szerepelnek az Olcsvai csatában és ezután 1146-ban a Lajtai csatában. Mindkét csata a magyar nyelvterület nyugati határán valamivel kívül: a mai Csehország, illetőleg a korábbi Ostromark területén zajlott le.

● Oklevelesen igazolható, hogy nem csupán nyugaton, hanem a magyar nyelvterület más részein is: délen is és északon is az Árpád-korban részben székelyek is laktak. E kérdést azonban a továbbiakban részletesebben is kifejtem.

A székelység történetére nézve sem Anonymus, sem pedig Kézai krónikája forrásként nem megbízható. Anonymusnál a történelmi események nehezen lokalizálhatók, és igen gyakran a szerző hiányzó adatokat kitalált történetekkel, mesékkel helyettesít. Kézainál pedig először találkozunk egy kontinuitás-elmélettel: eszerint a magyarok és a hunok egymással rokonok lennének (az utóbbiak pedig szerinte a székelyek ősei). A humanista Oláh Miklós a székelyeket jobb, el nem korcsosult magyaroknak tartja; Székédy István szerint pedig a székelyek beszélnék a legszebben magyarul és szokincsiuk ősi. A felvilágosodás korában sem változtak ezt illetően a korábbi nézetek: az akkori felfogás szerint is az igazi magyarok keleten vannak, s ezek között is a legkeletibbek, azaz a székelyek között (a moldvai csángó-magyarokról ez időben még viszonylag keveset tudtak). Erre a korra Erdélyben is jellemző az, hogy történelmi tévhitet keletkeztek. Nem akarok itt a szász és a román történelmi elméletekre utalni, amelyek részgazságok felnagyítása révén is igyekeztek önálló nemzeti ideológiát teremteni. Ezek kritikai elemzését egyes kollégáink már megtették. A magyarok, székelyek is keresték a dicső múltat. És többen — úgy látszott — meg is találták... Így született például a 18. században az ún. Csiki székely krónika, amely hamisítvány, legendák és költészet keveréke. Ez a nagyközönséget és a szellemi életet oly erősen befolyásolta, hogy a székelyek romantikus előtörténetét, közte török eredetű századunk legjelesebb történelmi, nyelvészeti és néprajzkutatói képviselték, és könyveikben, tanulmányaikban terjesztették.

Arra, hogy hogyan közeledtek e kérdéshez, jellemző az, hogy egyik központi kérdésként a *székely* nevet vizsgálták meg. Népvétet azonban etnikai csoport ritkán ad önmagának. Több-

nyire azt veszik át, amit mások névként már nekik adtak. A szlovákok és a szlovének népeve a régi magyarban *tót*, amely végső soron német eredetű név. Viselői azonban nem németek. A *palócok* neve szláv eredetű. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a palócok szláv eredetűek lennének. Bármilyen eredetű lenne tehát a *székely* népnév etimológiailag, semmit sem bizonyítana a székelység eredetére vonatkozólag. Még akkor sem, ha egyes, Kézainál előforduló helynevek, mint a *Csiglamező* török eredetűek lennének, nem bizonyítaná, hogy a székelyek török etnikumúak lennének. Különben is a *Csiglamező*-nek van másik, meggyőzőbb etimológiája is, magyar névfejtés.

● Több olyan tudósunk is van azonban, akik — koruk színvonalán — módszertanilag igen széleslátókörűen közeltek a székelység eredetkérdéséhez: Hunfalvy Pál történelmi szemszögből, valamint az etnológia, a néprajz és a nyelvészet perspektívájából. Erdélyi Lajos elősorban a nyelvészet szemszögéből. Jóval később — de még a második világháború befejezése előtt — a ma is tevékeny Györfly György történész a székelység eredetének kérdéskörét elvileg helyesen közelítette meg. Az utóbbi szerző munkája az Erdély és népei kötetben jelent meg. Néhány részletkérdésben ma ugyan másként látunk, de a keleti székely településtörténetét illetően szemlélete nagyjából jelenleg is helyesnek mondható.

● A székelység eredetkérdése újabban ismét az érdeklődés előterébe került. Magam 1978-ban a Magyar Tudományos Akadémia középkeri munkaközösségében tartottam először előadást a székelyekről; majd 1979-ben a Körösi Csoma Társaság évi közgyűlésén és 1980-ban Tálasi István fölkérésére a Magyar Néprajzi Társaságban. A kérdéskör iránti érdeklődés egyre nőtt. Még a magyar tudományos-ismeretterjesztő társulat, a TIT is fölkért egy előadás megtartására. A terem gyakran nem volt elég tágas a közönség befogadására. Az érdeklődés azonban nem személyemnek szólhatott, hanem a hosszú ideig féltett székely-eredetkérdés izgatotta a közönséget.

● A népek őstörténetét illetően van néhány kérdés, amelyek megoldása a történelmi dokumentumok hiányában szinte lehetetlen. A székelység esetében leginkább a történelmi-összehasonlító nyelvészet segíthet bennünket tovább: a nyelv története, szavai, nevei amelyek történelmi események visszatükrözi. A nyelvtudomány így az előbb említett Erdélyi Lajosnak utólagosan részben igazat ad. Ma már elegendő adat áll rendelkezésünkre, hogy egykori problémafelvetéseit nemcsak mint helyes nyelvészeti gondolkodásmódot ismerjük el, hanem egyes tételeit tovább is fejleszthetjük. Ezt annál is inkább tehetjük, mivel az utóbbi évtizedekben sok újabb, alapvető tudományos forrásanyag került napvilágra. Itt olyan forráskiadványokra gondolok, mint Kniezsa István: Keletmagyarország helynevei (a Magyarok és románok kötetben, Bp., 1943.); a Magyar Nyelvjárások Atlaszának hatalmas kötetei; a Székely Nyelvjárás Atlasz (még kiadatlan); A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának négy köteté és az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár eddig megjelent négy köteté.

● Nem biztos viszont, hogy csupán a nyelvtudománynak lenne itt mondanivalója. A néprajz is segítségünkre lehetne a székelység eredetének megvilágításában. A régészet is, ha a legújabb ásatási eredményeket kiértékeli, hozzájárulhatnak a székelység településtörténetének tisztázásához. Nem tartom azonban helyesnek, ha egy szakterület kutatói egy másik, nem éppen hozzájuk tartozó szakterületen itélkeznek. „A suszter maradjon a kaptafánál!” Magam nem kísérlem meg, hogy a néprajz vagy a régészet területén mondjak ítéletet. Csupán a legkülönbözőbb tudományágak gyümölcsöző együttműködése visz bennünket az igazsághoz közelebb.

Milyen igazságokhoz? A következő kérdésekre kell mielőbb megfontolt választ adnunk: 1. Mi volt a székelyek eredeti nyelve, és hogyan állunk a nép és a nyelv fogalmával ez esetben? 2. Milyen történelmi kapcsolat van a nyugati és a keleti székely etnikum között? Ez igen fontos kérdés, amely további problémákat is megoldhat. 3. Mi történt az ún. nyugati székelységgel? Ezekről tudjuk, hogy sokan voltak, és területileg is megoszlottak az ország peremvidékein. 4. Mikor foglalták el a keleti székelyek mai szállásterületüket? Ez is igen lényeges kérdés.

● E kérdésekre — mint az ímént utaltam rá — részben a nyelvjáráskutatás új eredményei, részben a speciális székely személy-, hely-, nemzetség- és ágnév kutatás eredményei segítségével válaszolhatunk. Módszertanilag itt kényes problémák is fölmerülnek: lehetséges-e például a kései ómagyar kor (a XVI. század elejéig) névanyagából a korai ómagyarra nyelvi következtetéseket tennünk. Ezt a kérdést igenlően kell megválaszolni, hiszen egyrészt köztudott a keleti székelyek sok évszázados településbeli állandósága (vö. Székely Oklevéltár). Másrészt az új telepesek költözését a helyneveket is magukkal viszik. Ez egy népcsoport korábbi történetéről sokat elárul. Így történt ez a kelet felé irányuló német telepítések esetében (pl. az erdélyi szászok Luxemburgból, Niedersachsenből és Bajorországból származó névanyag esetén), s így az Amerikába áttelepülő spanyol, angol, holland és francia telepek esetében is, ahol megtalálhatók az anyaország hely- és személynevei, a telepesek magukkal hozták őket. Magyar, illetve székely vonatkozásban külön is érdekes a bukovinai székelyek névanyaga, azaz egy olyan telepítés, amely a szemünk láttára zajlott le. Ez a névanyag részben a Dunántúlon, Tolnában, Baranyában is megőrizte a Bukovinából ismert régi névanyagot (erről 1972-ben a szófiai XI. Nemzetközi Névtani Kongresszuson szólottam részletesebben).

● A legfőbb nyelvjárástani kérdések a székelyek településtörténete kapcsán: 1. Hogyan oszthatjuk föl a székely nyelvjárásokat? 2. Hogyan viszonyulnak ezek a többi magyar népi nyelvi egységhez?

Hogyan néznek ki ma a székely nyelvjárások? S mit tudunk meg belőlük a Székelyföld nyelvi képét illetően? Egyrészt bizonyos sajátosságok nyelviileg csupán a Székelyföldre jellemzők, másrészt a székelyek belső nyelvjárási megosztottsága más magyar dialektusokkal összevetve meglepően nagy. Némi túlzással azt is mondhatnók, hogy a Székelyföld nyelvjárási megosztottsága majdnem ugyanolyan nagy, mint az egész magyar nyelvterület tagolódása. Ez annál is föltűnőbb, mivel ezt az etnikai csoportot minduntalan úgy emlegetik, mint önálló néprészleget. Ha a kisebb alegységeket nem vesszük tekintetbe, a Székelyföldön három, egymástól eléggé élesen elkülöníthető nyelvjárást különböztethetünk meg: 1. Marosszék nyelvjárása (Marosvásárhely és környéke); 2. Udvarhelyszék, Székelyudvarhely és környéke, pontosabban a volt Telegdiszék nyelvjárása. E két csoportot belső székely nyelvjárásoknak is lehet nevezni, mivel a székely nyelvterületnek Erdély belseje felé eső részein találhatók). 3. A külső székely-csoportok: Sepsis-, Orbai-, Kézdiszék, Kászton, Alcsik, Felcsik és Gyergyó nyelvjárásai.

Jellegzetes az a tény is, hogy Nyugat—Dél nyugat—Marosszék nyelvjárása jórészt mezőségi, tehát nem székely típusú. Udvarhelyszék néhány nyugati falujában szintén a mezőségi magyar nyelvjárások sajátosságait találhatjuk meg.

● Visszatérve a székely nyelvjárások tagolódásának kérdésére, egy jellemző példa: mint köztudott, a magyarban bizonyos helyzetben az *é* helyett *ö-t* ejtenek, mint *szém ~ szóm, ember ~ embör* stb. (az előbbi az irodalmi nyelv elfogadott alakja). Az egykori Telegdi- és az egykori Sepsiszek területén van két település: Kisbacon Telegdiszéken, Nagybacon pedig Sepsiszekén. Csupán egy patak, a Barót-pataka választja el a két falut egymástól. Jobban mondva nem is választja el egymástól, hiszen köztudomású, hogy a vizek inkább összekötnek. Mégis Kisbaconban *ö*-znek, Nagybaconban *é*-znek. E példa és még sok más arról tesz tanúbizonyságot, hogy a keleti, külső székelység, illetve a belső, nyugati székelység peremvidékei közötti különbségeknek településtörténeti előzményei vannak. E különbségek nem a Székelyföldön alakultak ki, hanem az előző településterületről a székelyek magukkal hozták őket.

● A székelység nyelvi-nyelvjárási kapcsolatai megfigyelhetők a magyar nyelvterület legkülönbözőbb részeivel. Egyrészt Marosszék magyar nyelvjárása — A magyar nyelvjárások atlasza alapján — a Pozsony-vidéki magyar nyelvjárásokkal mutat hasonlóságot, s Moson felé is húz. Másrészt Marosszék magyar nyelvjárása feltűnően hasonló az Örség és a mai Dél-Burgenlandban lévő Örvidek nyelvjárásaihoz is. — Egy másik nagy történeti-nyelvjárási összefüggés az egykori Telegdiszék (a későbbi Udvarhelyszék) és Baranya, valamint az egykori Valkó megyei magyarság (az utóbbi maradványa pl. a szlavóniai nyelvjárásziget: Szentlászló, Kőrögy, Haraszi, Rétfalu: Eszék-től délre, Jugoszlávia) nyelve között mutatható ki. A Királyföldön lévő néhány magyar falu nyelve is föltűnő hasonlóságot mutat Telegdiszék nyelvével. Itt olyan településeket említhetünk meg, mint Kőbor és Datk. Ez utóbbi megfigyelés azonban csak mellékes, mivel itt a leglényegesebbek azok az összefüggések, amelyek Telegdiszék Baranyával és Valkó megyével kötik össze. — A legkeletibb székelyek nyelvjárása az Örvidek és az Örség nyelvével mutat hasonlóságot. Halmágy, Szakadát és Lozsád dél-erdélyi magyar nyelvjárászigetek, nyelvi sajátágaik inkább a keleti székelységhez rokonítják őket.

● Marosszék nyelvjárására tehát kettősség jellemző: egyrészt Pozsony vidékével mutat hasonlóságot, másrészt az Örséggel. Telegdiszék nyelvjárása azonban csupán Baranya és Valkó megyékkel mutat hasonlóságot. S a külső székelység is csupán egy irányban, az Örség és az Örvidek irányában mutat hasonlóságot. Itt azonban még valamit meg kell említenünk: az egykori Abaúj megye füzéri járásában olyan nyelvjárási sajátosságokkal találkozunk, amelyek egyrészt Baranya, másrészt Telegdiszék nyelvére jellemzőek. A legvalószínűbb az, hogy ez esetben az áttelepülés egyenesen Baranyából történt, azaz közvetlen nyelvjárási és történeti kapcsolat a füzéri járás és Telegdiszék között valószínűleg nincsen, hanem mindkettő Baranya megyével áll közvetlen kapcsolatban.

A nyelvi jelenségeket itt részletesen nem sorolom fel, de pl. a nyugati magyar nyitódó diftongusok megvannak a külső székelységben: Kézdi- és Sepsiszekén. A Dunántúlra jellemző egészen nyílt *e* (*ā*) megvan a háromszéki nyelvjárásban (*Sápsiszentgyörgy*). Az *ö*-zés ugyanúgy, mint Baranyában és Pozsony környékén, megvan Telegdiszéken is. A tárgyas ragozású *adja, mondja* helyett ezeken a területeken *adi, mondi* járja. Ugyanitt periférikus szókinccsegyezések — tehát nem alapszavak, mint a *kéz, apa, kettő, tél* stb. — is igen gazdagon vannak, pl. *tanorok*, 'kertszerűség', *porgolát*, 'kertkapu', *betű*, 'beszögellés', *homp*, 'halom', *gágya*, 'gödör', *rez*, 'erdőirtás', *baukol*, 'vonít', *topor*, 'balta', és még igen sok hasonló.

A nyelvi összefüggések nagyon lényeges területi oldalát világítják meg a szláv jövevényszavak. Egyes szláv szókölcsönzések ugyanis kisebb számban a Pozsony környéki magyar nyelvjárásban, nagyobb mértékben az Örség, az Örvidek és a Székelyföld területén jelentkeznek. Sehol másutt nem találkozunk ezekkel a jövevényszavakkal. E szavak nem orosz, ukrán vagy bolgár-szláv eredetű kifejezések, hanem elsősorban szlovén, szerb-horvát és kisebb mértékben szlovák eredetű szavak. Pl. *odor*, 'gabonatartó', *perpence*, 'malomkő', *ribál*, 'ringat', *sza-*

lad 'csirázott gabona', szemerke 'borókafenyő', pereszleny 'az orsó perditője', pakocsa 'tréfa' (az utóbbi etimológiai megfelelőit a nyugati szlovákban fedezhetjük föl).

● A Székelyföld hely- és személynévanyagának legnagyobb része magyar eredetű. A történeti helynevek egy nem elhanyagolható része azonban szláv eredetű. Mit mondanak e nevek a keleti magyarság településtörténetéről? Egyrészt bizonyossággal állíthatjuk, hogy anyanyelvileg a székelység betelepülésekor magyar, hiszen különben a hely- és személynévanyag más lenne. Másrészt meg kell állapítanunk, hogy a Keleti Kárpátok völgyeiben a székelyek betelepülése idején már elsősorban szláv lakosság élt.

● Vizsgáljuk csak meg először a székely székek elnevezéseit! Csupán egy van a székek nevei között, amelyiket a székelyek nem hozták magukkal: Marosszék a Székelyföld északnyugati részén. Minden más székmegnevezés nem a Székelyföldön keletkezett, hanem ún. hozott név, s etimológiája magyar. Így például Telegdiszék nevének *-i* végződése azt is jelöli, hogy az Udvarhely környéki magyarság a Bihar megyei Telegd vidékéről települt át. Erre a tényre utal korábbi nevük is: *telegdi székelyek*. A következő székek nevei végül soron víznév eredetűek: *Kézdi*, *Sepsi* és *Orbai*. Szászkézsd, Szászorbó és Szászsebes a Királyföldön ugyan etimológiailag hasonló eredetű helységnevek, mint a székely székek nevei, de ezek is az említett víznevekből keletkeztek. A székelyek tehát két irányból jöttek nyugatról keletre: Bihar irányából és a Királyföld felől. A kelet felé kiépülő magyar határvédelmet, a gyepeket követték.

● Csíkszék neve is jó példa. Nyugat-Dunántúlon az *Ősztrómeny* folyó régi magyar neve *Csik*. Ez a Pinkával együtt a Rábába torkollik. Magáról a *Csik* víznévről etimológiailag nagyon keveset mondhatunk. A magyarban több ugyanilyen hangtestű szó van, ezek azonban etimológiailag nem hozhatók egymással kapcsolatba. Van ugyan egy *csik* halnevünk is, de ez mocsári és nem folyóvízi halfajtát jelöl. Így csak annyit mondhatunk, hogy maga a *Csik* — mint eredetileg víznév — egyelőre etimológiailag megfejtetlen, és hogy kétségtelenül nyugatról került keletre.

A névanyagot illetően számos más megfelelőink is vannak. Ezek is a nyugat → kelet irányú megfelelések közé sorolhatók. Az egyik legfeltűnőbb a *Küsmöd*, amely mind Biharban, mind pedig Telegdiszék területén megtalálható. A *Kebele* víznév az Orségben és Marosszéken van meg. Hasonló a helyzet a *Homoród* víznévvel: Pozsony mellett van egy *Homoród patak* is, az egykori Valkó megyében, Biharban, Szatmárban, továbbá a Székelyföldön, az egykori Telegdiszéken is. Még egy példa: a *Gagy* víznév (etimológiailag talán a *gágya* 'mocsaras terület' szóval hozható kapcsolatba) előfordul Baranya és Abaúj megyékben, valamint Telegdiszéken.

Településnevek! Itt számunkra nemcsak az érdekes, ami van, hanem az is, ami hiányzik. Teljesen hiányoznak ugyanis azok a településnevek, amelyek törzs- és vezérnevek, noha a magyar nyelvterületen több száz ilyen jellegű nevünk van. E nevek pedig éppenséggel településtörténeti, időelhatároló jelentőségűek, ugyanis a magyar honfoglalás utáni kb. másfél-két évszázadban keletkeztek. Mivel ez a névtípus a Székelyföldön teljesen hiányzik, feltehetjük, hogy a székelyek nem közvetlenül a honfoglalás után szállották meg mai lakóterületüket, vagyis nem a XII. század előtt.

● Egy másik magyar helynévtípus, amelyik a kronológia szempontjából igen lényeges, az *-i* képzős *Királyi*, *Pályi*, *Püspöki* típusú helynevek. A Kárpát-medence belsőbb területei tele vannak ilyen jellegű nevekkel, a Székelyföldön viszont nem található belőlük. Marosszék nyugati határán kívül van *Teremi* falu; nyelvjárása nem is mutat hasonlóságot a székely falvakéval és Nyugat-Magyarországgal sem. Ez arra mutat, hogy a XI. században a mezőségi magyarság már ott lehetett Marosszék felől közvetlenül nyugatra, de a Székelyföldön még nem. Ezek olyan tények, amelyek ma, a kontinuitás-elméletek virágkorában nálunk sem népszerűek, de nem szabad elhallgatnunk őket. Amit itt elmondok, az nem „mese”, amelyekről — sajnos tudományos igényű közlésekben is — még ma is olvashatunk. Meggyepesedett előítéleteket sem szeretnék tovább terjeszteni. Tudom, vannak, akik számára ezek a tények fájdalmasak. De mégse csukhatjuk be szemünket, s zárhatjuk be fülünket egy egész halom tudományos bizonyító anyag előtt. A székelyek azért nem lettek „alsóbbrendű” emberek, mert nem Attila hunjai, hanem előbb nyugaton és délen, majd később királyi telepítések után keleten védtek országnak határait.

● De térjünk vissza a helységnevekhez! Eddig megtudtuk, milyen típusok hiányzanak. Az is érdekel azonban bennünket, mi van meg? Megvannak a pusztá személynévből keletkezett helységnevek, pl. *Bede*, *Kilyén*, *Martonos* stb. Ez Közép-Kelet-Európában jellegzetesen magyar helynévadási típus, mint erre Kniezda is már rámutatott idézett munkájában. Van jó néhány olyan *-d* végű helynév a Székelyföldön: *Parajd*, *Kányád*, *Korond* stb., ami arra utal, hogy az Árpád-kor végén a székelység már ott volt e területeken. A székely helynevek nagy többsége azonban két csoportra osztható: a) a *-falva*, *-laka*, *-telke*, *-háza* stb. végződésű nevek csoportjára, és b) a *Szent-* előtaggal kezdődő: *Szentlászló*, *Szentgyörgy*, *Szentiván*, *Szentdomokos* típusú nevek. Mindkét típus a XIII. századtól bőven adható. Korábbi adataink ilyenekre alig vannak. A *Szent-* előtagú nevek gyakorisága a Székelyföldön feltűnően nagy, akárcsak Délnyugat-Magyarország területén. Vas és Zala megyében ugyanis a helységnevényekben a *Szent-* előtagúak igen gyakoriak. Ime egy újabb kapcsolat.

A két terület között más névmegfelelések is vannak. Telegdiszék számos településneve megtalálható az egykori Valkó területén, a Nyugat-Szerémségben és Baranyában: *Bágya, Dálya, Rugon, Bibarc, Atya, Bod, Daróc* és még sok egyéb. Majdnem azt mondhatjuk, hogy az egykori Valkó megye történeti helységnevényaga egy az egyben megtalálható Telegdiszék magyar helységnevényagában. Ezeket a neveket Valkó megyében ma már nem találjuk meg, mivel ott magyar szempontból a településbeli állandóság megszűnt. A Székelyföldön e neveket viszont ma is használják. Telegdiszéknek másfelé is vannak településnévi kapcsolatai: Bihar felé. Mint az előbb említettem, Udvarhely megye régi neve, a *Telegdiszék* névmegfelelője *Telegd* Bihar megyében, Nagyváradtól keletre fekszik (még a Királyhágó előtt). Ugyancsak Bihar megyében van *Székelyhid* és *Székelytelek* helység — nem véletlenül ilyen elnevezéssel.

● A fő kérdés a baranyai, az abaúji, a bihari és a telegdiszéki székelyek településtörténete. Legvalószínűbb a Baranya → Bihar → Telegdiszék, a Baranya → Abaúj, és lehetséges közvetlenül a Baranya → Telegdiszék irány is. Van néhány föltűnő helységnevegyezés Abaúj megye és Telegdiszék között: pl. a *Gagy, Tarcsa, Fancsal, Karácsony* településnevek.

Marosszék és Pozsony vidéke! Pozsony a Székelyföldön nemzetségnévként tűnik föl az első összeírásokban. *Halom* (vö. *Hegyeshalom* Moson megyében) székely nemzetségnév is, a 'Hügel' jelentésű szóhoz etimológiailag közvetlen köze nem lehet. A *Moson* név is megtalálható Marosvásárhely közelében, településnévként, mely a nyugatmagyar *Moson* megye emlékét őrzi). — Marosszék másfelé is mutatott kapcsolatot, az Órség és az Órvidék felé. Csupán néhány példa: *Unyom, Csiba, Koronka, Bő, Bőde* stb. településnevek.

A nyelvjárási anyag is bizonyítja, hogy a névmegfelelések is Csík és Háromszék esetén az Órség és az Órvidék felé utalnak, így például a *Bereck, Zoltán, Kotormán* stb. településnevek.

Más kérdés az, hogy kik voltak ott a székelyek előtt? Azaz: üres volt-e ez a terület, vagy volt már más etnikuma? Elsősorban Csíkban és Háromszéken a történeti helységnevényag több szláv eredetű nevet őrözött meg, Telegdi- és Marosszéken viszonylag kevesebbet: *Gelence, Kászon, Kovászna* stb. Ennek alapján föltehetjük, hogy a Székelyföld legtöbb vidékén a székelység betelepülése előtt már volt szláv lakosság. Török eredetű helységnevényagot a Székelyföldön nem találunk. A régi székely helységnevényagból hiányoznak a román eredetű nevek is. Van azonban két település a Székelyföldön, amelyek nevében megtalálható a románok korábbi magyar népeve (*olasz* szavunk etimológiai rokona, vö. TESZ 2: 1073): *Szentegyházás-Oláhtalu* és *Kápolnás-Oláhtalu*. E két település neve mind névtipológiailag, mind pedig az oklevelek tanúsága szerint XIV. század végi — XV. század eleji betelepülésre utalhat. E viszonylag csekély számú román lakosság azonban itt hamar elmagyarosodott.

● A székely nemzetség- és ágnevek vallatára fogása szintén fontos tanulságokkal szolgál. Ilyen nevek Marosszékéről már a XV. századból fentmaradtak összeírásokban. A történeti helységnevényagban azonban jóval régebbi adatokat is találunk e névtípusra: székely nagycsaládok neveit. Mint a történelmi Magyarország több más területén, a Székelyföldön is ezek a nemzetség- és ágnevek részben családnevekké váltak. Érdemes megvizsgálnunk ezeket az eredet szempontjából. Döntő többségükben egyértelműleg magyar eredetűek: *Nagy, Új, Meggyes, Seprőd, Szomorú* stb. Ezek jól elemezhetők, magyar nyelvi környezetben születtek, olyan beszélők adták, akik anyanyelvének magyarnak kellett lennie. Számos olyan székely nemzetség- és ágnev van, amely noha egyértelműen magyar anyanyelvi környezetben keletkezett, s kétségtelen magyar névtípusnak tekinthető, eredete végső soron a Biblia névényagára, az egyházi névhagyományra vezethető vissza: *György, Péter, Abrán* stb.

A *Kürt* és a *Jenő* is előfordul a régi székely nemzetség- és ágnevek között. De mind a *Kürt*, mind pedig a *Jenő* a Székelyföldön igen valószínűleg Pozsony vidéki helységnevekből valók (ahol valóban meg is voltak), és még a székelyek áttelepülése előtt nemzetségnevekké váltak.

Van néhány székely nemzetség- és ágnev, amelyek — noha teljes egészében igazodtak már a magyar nyelv rendszeréhez — végső soron mégis szláv vagy német eredetűek. A *Boroszló, Szová, Vaja, Bud* stb. szláv, a *Vácmány, Názán* stb. pedig német eredetűek. Etimológiailag eddig még nem megnyugtatóan tisztáztott az *Orlec* és az *Ecken* nemzetségnevek eredete. Van egy név, amely esetleg korábbi török etnikum meglétére utalhat: a *Besenő* ágnev. E név maga ugyan török fajú népet jelöl, a szó azonban persze már magyar, s ez a név is. Különben is „Egy fecske nem csinál nyarat!” — azaz e név egymagában annyi más nemzetségnév között egyáltalán nem jelenti azt, hogy a székelyek török eredetűek lennének.

● Milyen összefüggés figyelhető meg a hely- és személynévényag között a Székelyföldön? *Székelyvásárhely*, azaz a mai Marosvásárhely környékén megfigyelhetünk valamit a település-politikában — ha nevezhetjük így e jelenséget —, ami Budának, a magyar fővárosnak és környékének telepítési viszonyaira is jellemző volt a honfoglalást követő időkben. *Székelyvásárhely* körül több olyan településnév született, amelyek székely nemzetségneveket tartalmaznak: *Meggyesfalva, Názánfalva, Vácmány* (utóbbi elpusztult, ma már nem létező település), *Boroszló, Adorján, Karácsonyfalva* stb. Érdemes megemlíteni, hogy ez a névtípus (nemzetségnévből lett helységnev) Marosszéken csupán Marosvásárhely közvetlen közelében gyakori. Miért? A történészek még adósok nekünk a válasszal. Véleményem szerint Székelyvásárhely környékén, főként a Nyárad alsó folyásának vidékén a székely betelepülés előtt már volt magyar lakosság: a mezőségi magyarság telepei. E feltevést látszik igazolni az a tény is, hogy Maros-

szék nyugati-délnyugati részének nyelvjárása — mint előbb már jeleztem — a mezőséggel mutat hasonlóságokat, megfeleléseket, például az *a*-zást (*malam* 'malom' stb.) illetőleg is. Megjegyzendő az is, hogy Marosvásárhely környékén kívül csupán két olyan helységnév van e széken, egészen a keleti részekben, amelyek székely nemzetségnévi eredetűek: *Seprőd* és *Szováta*. A „kettős magyar honfoglalás” Marosszék esetében tehát megvolt (csak persze nem abban az értelemben, ahogy az ma járatos kezd lenni): egy Mezőség felőli és egy székely. Ez nem csupán föltevés, hanem pl. a Nyárád mentének, a Nyárád alsó folyásának székely lakosságában ma is él az a hagyomány, hogy ők nem is székelyek, hanem mezőségi magyarok. A székelyek tehát áttelepülésük alkalmával e vidéken a magyar nyelv mezőségi változatát beszélő lakosságra telepedtek rá. Így a Székelyvásárhely körül székely nemzetségnévi övet is jobban megmagyarázhatjuk (mint ahogyan a magyar honfoglalás utáni időkben Buda körül is megvolt a törzsi-nemzetségi „védőöv”).

A székely családnevek igen nagy része férfi keresztnévvel azonos. A *György*, *Lázár*, *Imre*, *Benedek*, *Tamás*, *Imre*, *Domokos* típusú vezetéknevek Csík- és Kézdiszék névanyagának jó 60% -át teszik ki, azaz itt igen gyakori e családnévtípus. E jelenséghez hasonlóval csupán itt, Délnyugat-Magyarország területén: az Őrségben és a burgenlandi Őrvidéken találkozunk ilyen mértékben. Ez a névtípus helységnévként is gyakori Csikban és Kászonban. E megfelelések a legnyugatibb és a keleti helységságot kapcsolják ismét nyelvilag össze: Dél-Burgenlandot, azaz Őrvidéket Erdély délkeleti területeivel.

Ha már a neveknél vagyunk, szólok a *Benkő* névről is. A *Benkő* ugyanis jellegzetesen székely név, a *Balikó*, *Tankó*, *Sinkó* típusú nevek csoportjába tartozik, amelyek a keleti székelységnél és az Őrvidéki magyarságnál fordulnak elő. Az első szótagtól függően vagy mély hangrendű *-kó* vagy magas hangrendű *-kő* e nevek képzője. De vissza a *Benkő* névhez: aki tudja rólam, hogy rokonságom a maroszeiki Lukafalván él, ne higgye, hogy e név ezért jellegzetesen nyugat-székelyföldi, hiszen tudjuk, hogy családunk a Székelyföld keleti részéről, Kézdiszék Árkos nevű falujából telepedett át még századokkal ezelőtt a Marosvásárhely melletti Lukafalvára.

Más névmegfelelés is van Csík és Háromszék nevei és az Őrvidéki névanyag között. Olyan jellegzetesen keleti székely családnevek, mint az *Adorján*, *Finta*, *Embel*, *Bocskor*, *Malom*, *Mak*, *Bod*, *Orbán* stb. megtalálhatók a mai Dél-Burgenland, azaz az Őrvidék falvainak, valamint az Őrség településeinek történeti összeírásaiban. E tekintetben is Somogy, Vas és Baranya jórészt Telegdiszékkel utalnak erős kapcsolatokra. Például a *Kemény*, *Karácson*, *Fancsal*, *Szombat*, *Malom*, *Udvar*, *Torda*, *Zoltán* családnevek.

● Összefoglalva a fentieket, azok a területek, amelyekben a nyelvészet oldaláról világos választ tudok adni a fölmerült kérdésekre, a következők:

1. Ami a nép és a nyelv fogalmait illeti: a székelyek áttelepülésük előtt és után magyarok. Anyanyelvük tehát kizárólag magyar. Erre a következtetésre kell jutnunk nyelvtörténeti jellegű megfontolások alapján: mert ha a székelyek mai lakóhelyükre településükkor nem lettek volna magyarok, hogyan válhattak volna az erdélyi németiség és a románság szomszédságában, a peremvidékeken, az egységes magyar nyelvterületől jórészt elszakított helyzetben azá?! A székelyek má is ugyanúgy magyarok, ahogyan már a honfoglalás után is magyarokként védtek először a veszélyeztetett nyugati gyepüket, majd Erdély keleti határát. Valószínű, hogy a székelységnek egy igen kis része a történelmi névanyag alapján szláv vagy német elemekkel is feltöltődött. Hogy aztán pl. az erre utaló német neveket a székelyek magukkal hozták-e, vagy pedig az erdélyi székely—német szomszédság során keletkeztek, nehéz megállapítanunk. Az erdélyi németek és a székelyek azonban szorosabb társadalmi kapcsolatokat nemigen építhettek ki már más-más jellegű szervezethez, más-más kulturális és más-más gazdasági hagyományaik miatt sem (Belső-Erdélyben azonban a magyar és a német városi lakosság szimbiózisra Dés, Kolozsvár, Enyed, Torda városaiban persze igen erős volt). Egyet viszont meg kell jegyezni: a törökségnek és a székelyeknek egymáshoz nyelvilag és etnikailag csupán annyira közük van, amennyi a magyarság egészének. Nem több és nem kevesebb. A székelyek nem török fajú nép. Ezt a semmi nyomos érveléssel nem támogatható feltevést ma már csupán tudománytörténeti érdekességnek, de semmiképpen sem valóságának kell tekintenünk.

2. Ami pedig a nyugati és a keleti székelység egymáshoz való viszonyát illeti: Marosszék egyrészt a Pozsony és Moson vidéki magyarsággal hozható közelebbi kapcsolatba, másrészt az Őrvidékkel, azaz a mai Dél-Burgenlanddal. — Telegdiszék Baranyával és Valkóval mutat nyelvi rokonságot, továbbá Biharral és közvetve Abaúj megye települési részlegével. — Sepsitől Gyergyóig olyan nyelvi jelenségekkel találkozunk, amelyek megfelelői Délnyugat-Magyarországon fedezhetők föl, az Őrségben és az ausztriai Őrvidéken.

Elvileg feltehetnénk, hogy e nyelvi tények, összefüggések különféleképpen alakulhattak ki: a) lehetett egy székely mag, amely egyrészt nyugatra, másrészt keletre települt szét; b) föltehetnénk egy kelet → nyugati irányú településmozgást; c) történhetett nyugat → kelet irányú székely áttelepülés. Mindez azonban csupán spekuláció, a történeti és a nyelvi nyomok *egyértelműen* a nyugat → kelet irányú áttelepülés mellett szólnak. E mellett szól több olyan nyelvtörténeti tény, amelyek napjainkig nyelvilag ható tényezők.

3. A harmadik nagy megválaszolandó kérdés így hangzik: mi történt a nyugati székelység-gel? Ma ugyanis, ha a székelyekről szó eszik, csupán Erdély keleti részeinek magyarságára gondolunk. Etnikai fogalomként a székelyek tehát a mai Székelyföld magyar ajkú lakossága. Korábban — mint már említettem — volt nyugati székelység is. Mi történt ezekkel? Először: a nyugati székelység egy része felszívódott az azonos nyelvű magyarságba. A nyugat-dunántúli nyelvjárásokban ez a mai napig tetten érhető. Másodsor: nagyobb csoportok telepedtek át keletre, noha itt hangsúlyoznom kell, hogy nem minden székely részleg ment át a keleti gyepekre. Sokan, de nem mind! Hogy miért is történt ez az áttelepülés, azt a továbbiakban fejtem majd ki.

4. A negyedik fontos megválaszolandó kérdés a székelyek keleti telepítésének kérdése, mely közvetlenül összefügg a székely eredetkérdéssel. Ha ezt meg akarjuk válaszolni, újabb kérdést kell föltennünk: mi a *székely*, mint népnév? E kérdésre pedig csak akkor lehetséges megnyugtató választ adnunk, ha előbb a térképre tekintünk: hol éltek a nyugati és hol a keleti székelyek: a) Pozsony és Moson vidékén, azaz ott, ahol a Duna elhagyta Ostmark területét, és német nyelvterületre. d) Abauj megyében, mely Baranya megyével mutat nyelvi hasonlóságot pük, azaz Dél-Magyarország határa; a Rába, Mura, Dráva folyók e részen lének be a magyar nyelvterületre. c) Baranya és Valkó megye vidékén; a Duna és Dráva itt hagyta el a magyar nyelvterületet. d) Abauj megyében —, mely Baranya megyével mutat nyelvi hasonlóságot (különbön ez utóbbi is gyepevidék lehetett: Észak- és Északkelet-Magyarország védelme szempontjából volt fontos; a Hernád itt lép be a magyar nyelvterületre). e) Bihar megyében, melynek székelysége a magyar nyelvterület keleti gyepeit védte közvetlenül a honfoglalás után.

● Mikortól számolhatunk magyarsággal a Mezősége? A gyepeket mind keletebbre tolták ki őseink. A XI. században a magyarság már ott van Belső-Erdélyben. A határ előbb Biharban, majd a Királyhágón túl és délen a Királyföldön van: Orbó, Kézdi és Sebes olyan víznevek, amelyek délen a Mezőség határait jelzik, ahol a székelység még a mai hazájába való áttelepülése előtt a magyar lakosságú területeket védte. A következő településtörténeti lépés az, hogy a bihari és a királyföldi székelység a határgyepük áthelyezése után először a „belső” Maros-, illetve Telegdiszéket, majd Sepsi-, Orbai-, Kézdi-, Csik és Gyergyóséket, azaz a „külső” Székelyföldet is megszállja.

● Ennek alapján immár megválaszolhatjuk a kérdést: mit jelentett *székely*-nek lenni? Nézzünk csak ismét a térképre! Hol is voltak az Árpád-korban székelyek? Ott, ahol jól szervezett határvédő katonasádkodó népre volt szükség. A székelyek tehát katonailag szervezett magyarság. Első, a nyugati magyar határszélen történt említésük: elővédek a csatában. Így hát a székelyek eredetileg nem külön etnikai csoport, hanem a központi hatalom által szervezett határvédők katonai csoportja. Véleményem szerint tehát a *székely* népnév sem etnikumot, hanem foglalkozást jelölt eredetileg. Erre utalhat a *lőfőszékely* tisztségnév is: a székelyek többsége gyorsan mozgó lovaskatona volt.

● A *székely* szó eredetéről a következőket mondhatom: hangtete CVCVC (mássalhangzó/magánhangzó . . .) jellegzetesen finnugor. Többet nem akarok mondani, mivel a *szék* alapszó hangtete mögött több különböző eredetű és jelentésű szó húzódnak meg. Márpedig olyasmit ne terjesszünk a tudományban, amiben mi sem vagyunk biztosak. Mászt viszont a *székely* szó kapcsán valószínűséggel állíthatunk: az *-ly* végződés magyar eredetű képző, az e előtt eredetileg tövégi rövid magánhangzó. Szemantikailag pedig meglehetősen bizonyossággal mondhatom, hogy a *székely* név eredetileg foglalkozásnév.

● A következő megválaszolandó kérdés: Miért voltak a székelyek a honfoglalást követően Bihar megyében? A határvédő gyepek akkor még Erdélytől nyugatra helyezkedtek el, így ez érthető. De miért jöttek a nyugati székelyek keletre? Egy bizonyos: a nyugati székelység keletre való telepítése az Árpádok jól szervezett telepítési politikájának eredménye volt. Mivel Középkelet-Európában ekkor új még a magyarság, a honfoglalást követő időben elsősorban nyugati irányból és délről, a Bizánci Császárság irányából volt veszélyeztetve.

● Mindez hogyan zajlott le a térben és az időben? Már történész kollegám, Györffy György is nyilatkozott korábban e kérdésben, részben hasonlóan. Szerintem először a bihari székelység kerekedett fel, s csak ezután került sor a Királyföld székelységének áttelepülésére a Keleti-Kárpátok vidékére. Ezt a feltevést alátámasztja az a tény is, hogy az egykori gyepek maradványait napjainkban megtalálták a Hargita hegység nyugati lejtőin. Ez idáig úgy néz ki, hogy előbb a XII. század második felében Telegdiszékre települtek be a székelyek Bihar megyéből, közel azonos időben Marosszékre más nyugati székely csoportok. Ez utóbbi betelepülés is legkésőbb a XIII. század elejére megtörtént. Ekkor e vidékek nyugati részén, a mai Marosvásárhely környékén, a középkori erdélyi Fehér megye területén stb. már volt magyar lakosság. A külső, keleti székely karéj némileg később települt be mai szálláshelyeire. Biztonsággal állíthatjuk azonban, hogy ez az áttelepülés is még az Árpád-korban, a XIII. század elején megkezdődött, és legkésőbb a XIV. sz. elejére befejeződött. A névanyag tipológiai rendszere (különböző helynévtípusok: szentnevek, nemzetség- és ágnevekből lett településnevek stb.) alapján e betárolás térben és időben bizonyosnak látszik. A székelység előretörése a keleti karéj tájain a következő sorrendben történt: Sepsi → Kézdi → Orbai, majd Csik és végül Gyergyó. Gyergyóba a székelység igen valószínűleg csupán a XIV. század elején települt be.

VÁLTOZÓ HAZÁNK

A Ság-hegy

„Messze setétedik már a Ság teteje,
Ezentul elrejtí a Bakony erdeje,
Szülőföldem képedet.”

(Berzsenyi Dániel)

Mintegy másfél-két millió éve hazánk vulkanikus terület volt. Több, mint 100 helyen tört fel a bazaltláva, illetve szórt törmeléket a felszínre a vulkán. Nem különleges dolog tehát hazánkban a bazaltos vulkánrom. A 279 m magas celldömölki Ság azonban kitüntetett hegy. Messze elszakadva a többi vulkáni területtől, egymagában áll, mint a Marcal egyhangú lapályának ékeménye.

Kialakulásának története semmiben sem tér el a többi rétegvulkáni romtól. A Somló, a Bada-csony testvérei a Ságnak.

A vulkánosság tufa-szórással kezdődött. A heves kitörés vulkáni port, lávafosztlányokat, a mélyebb rétegek közeit a felszínre hozta, körben kiszórta és összekeverte. Ezt a puha, szürkés tufakövet a lávpad alatt találjuk, a parkolóhelyre meredeken leszakadó hegyoldalból gyűjthetünk is belőle.

A tufa-szórást lávaömlések követték. Először mintegy 20–30 m vastag, szürkésfekete kőzet tört a felszínre. Ezt a kemény kőzetet használták a vasutak alapozásához. Szilánkosan törik, megütve csengő hangot ad. A modern zenében használatos kő-xilofonok „hangolható” kőve a Ságról is begyűjthető. Kitűnően bírja az óriási hőingásokat is, ezért a sági bazaltok kiváló szauna-kövek.

A „szürke bazaltot” „fekete bazalt” fedte be. Ez már málékonyabb, puhább.

Salakos, gázokkal átjárt, hólyagos vöröses színű bazalt volt az utolsó kitörés anyaga. Ez valósággal beleégett a kráterbe, kitöltve azt. A bánya legszebb részlete a feltárt kráter vörös színű belésével. E helyen emlékezzünk meg *Jugovics Lajos*ról, hazánk nagy bazaltkutatójáról, aki 1937-ben először írta le a Ság-hegy ismertett vulkáni történetét.

Többi társával együtt a Ság is kialakult és megindult az elromosodása. A vulkán környezete lepusztult, elmosták a folyók, elhordták a szelek. A kemény bazaltpajzs az idők folyamán viszont tanúhegyként megvédte az alatta sorakozó puha rétegeket. Így a 40 m vastag bazaltpajzs további 50 méterrel magasodott környezetére fölé és kialakult a vulkánromjainkra általában jellemző, csonkakúpura emlékeztető forma.

A bazaltpajzs felszíne csaknem sík, kör alakú volt. Középen kis kúp ült, amit az utolsó kitörés salakos bazaltja épített. Ez volt a „hopoka”. A pajzs oldala meredek volt. Ahol a kihülés oszlopos bazaltot eredményez, ott a meredek oldal sziklafala az orgona sipjaira emlékeztet. „Bazaltorgona” — ahogyan a tudományos irodalom hívja — a Ságön nem alakult ki. A lávapajzs lábától hosszú, enyhe lejtő húzódik, lassan olvad bele a környezetet síkjába. Vulkáni törmelék fedi. A bazaltpajzsot lefejtették, a törmelék lejtő épen megmaradt, ezt szőlő borítja.

A vulkánosság utóvulkáni működéseiben még meg is él. A kitörés alkalmával összetöredeztek a felszínhez közel eső, merev kőzetrétegek. A törések mentén a nyomás alatt álló rétegvizek a felszínre törtek, a hegy körül számos forrás fakad. A vulkáni területen viszonylag sekély fűréssal meleg víz tör a felszínre, *Mesteri* termálviz is a Ság utóvulkáni ajándéka.

A Ság-hegy „településtörténete” ötezer évre nyúlik vissza. A kiemelt bazaltpajzs jól védhető volt: messziről észre lehetett venni a támadót, a körben meredek hegyoldal pedig jó védelmet nyújtott. A kiváló talaj- és éghajlati adottságok is csábítóak voltak. A későbbi kőbányászat során előkerültek a neolitikum ősemberének szerszámai. A rómaiak a hegyen erődítményt építettek, ők telepítették meg a szőlőt is.

1891 emlékezetes dátum. *Eötvös Loránd* a Ságban próbálta ki először a világhírű találmányát, a torziós ingát. Felfedezte azt a törésvonalat, amelynek mentén felszínre tört a Ság, a Somló és a Kabhegy bazaltja. Ezt a törésvonalat Somló-Kisszőlősi törésnek nevezte el. A nevezetes eseményt emlékoszlop örökíti meg.

1911-ben alakult a Ság-hegyi Bazaltbánya RT és megkezdte a bazalt kitermelését. A vasút-építkezések megkövetelték a kemény kőzet bányászását, mert másutt a környéken nem találtak vágányalapozáshoz szükséges követ. 1957-ig fejtették a bazaltot, ekkor a bánya kimerült. Sokan búslakodnak azon, hogy a bányászat az egyik szép bazaltos hegyünket elcsúfította. Ha mindegyik hegyünk így járt volna, valóban szomorkodhatnánk. Mivel azonban csak egyetlen hegy gyomrát fejtették ki — méghozzá páratlan hozzáértéssel —, megbékélve mondhatjuk, hogy a Ság hazánk legszebben feltárt vulkánikus hegye. Kipararálták a krátert, megmaradt a „hopoka”, a kráter mellett a bazaltpajzs keresztmetszete meredek feltárásban tanulmányozható. Meghagyták a „gyapjűszákokat”, a bazalt különleges megmerevedett, gömbhéjas elválású formát is. (Erre az érdekes természeti jelenségre emelték a 48-as keresztet.)

Amióta a bányászat befejeződött, a nyár érdekes színtöltte a „kráter-hangverseny”. A bánya lenyűgöző mérete, kitűnő akusztikája felejthetetlen élményt nyújt a hallgatóságoknak.

A geológiai és történeti érdekességeken túl más nevezetességeket is nyújt a Ság. Különleges a hegy élővilága. Fölötte ragadozó madarak köröznek méltóságátjeljesen. A meredek sziklafalak a magas-hegységek madarainak is fészkelési lehetőségeket kínálnak.

Világhírű botanikusunk, *Borbás Vince* 1887-ben figyelte fel a hegy különleges növényvilágára: messze nyugatra szakadva, szinte az Alpok tövében található itt a nagy orosz sztyeppnek egy különleges foltja. *Borbás* 177 féle növényt írt le, fajokban tehát igen gazdag a hegy. A délnyugati oldal lejtőfűves sztyeppjének kiemelkedő érdekessége a pusztai árvalányhaj. (Alománnyában a turisták óriási kárt okoztak.) A közelmúltban jeles botanikusunk *Csapodi István* vizsgálta meg a Ság növényvilágát: vajon a nagyfokú természetátalakítás mennyiben változtatta meg a *Borbás* Vince által felvázolt képet? Örömmel állapította meg, hogy a csaknem fél évszázadig tartó erőtlen beavatkozás nem okozott említésre méltó kárt a növényvilágban.

A Ság 1974-ben tájvédelmi körzét lett. 1975. május 14-én avatták a Kemencsai Természetvédelmi Napok keretében. Az egykori bányagazgatási épületet vendéglátó üzemmé alakították. Idáig kúszik fel az autót és a végére tágas parkolót építettek. A hegyen sétautakat, pihenőket létesítettek. Érdemes lenne megmenteni az egykori bányauzem még megmaradt egyéb épületeit is. A bánya egykori transzformátor házában 1977-ben nyílt meg a Ság-hegyi Múzeum gazdag történeti és természettudományi anyaggal.

Évente több száz turista fordul meg a Ságban. Napjainkban a legtöbben gépkocsival érkeznek. Kevesen választják már a Túrakalauz javaslatát: a Celldömölk—Ság—Mesteri—Celldömölk sétát. Pedig, ha gyalogszerrel „tévéd be” az ember a szőlők közé, könnyen talál egy-egy prés-házat, ahol a gazda éppen foglalatokodik és a vándort magyaros vendéglátásban részesíti. A sági bor felveszi a versenyt a badacsonnyal és a somlóival — bár a jellemző tájfajta között nem szerepel, nem tartják számon. A bor mellett a pince félhomályában megelevenednek a szájhagyományok: véres betyárhistóriák és a hegy keletkezésének mondája. Talán *Berzsenyi Dániel* gondolatvilágára is hatottak ezek az elbeszélések, aki a közeli Egyházashetyéről gyarkorta ellátogatott a hegyre.

Dr. Bokor Péter

Baglyok – a mezőgazdaság ingyenes segítői

Sajnos még ma is akadnak emberek, akik babonás félelemmel gondolnak az éj sötétjében nesztelen szárnyakkal repülő baglyokra. Talán e madarak zömében éjszakai és ezért titokzatosnak tűnő életmódja, esetleg nagy, kerek és előre irányuló szemeik, amelyek némi túlzással emberre emlékeztető arcból néznek vissza ránk, okozzák azt a néma félelemmel vegyes bizalmatlanságot, ami a baglyok iránt sokfelé megnyilvánul. Valószínűleg ez az emberies, „tudós” arckifejezés az oka annak is, hogy a baglyokat sokáig különösen bölcs madaraknak tartották és Athene istennő nevét a kuvikok nemzetsége (Athene) ma is viseli. A valóságban a baglyok agyának térfogata viszonylag kicsi és értelmi képességeik nagyon is közepes szinten állnak.

A baglyok nem tartoznak a ragadozó madarak közé — a rendszertanban a kakukkok és a lappantyúk között kaptak helyet —, de vadászati módjuk és táplálkozásuk azokéval sok tekintetben megegyező. Erre utalnak a zsákmány megragadására alkalmas hegyes karmaik és erős csőrük is. Hazánkban nyolc fajuk költ, további négyet — hóbagoly (*Nyctea scandiaca*), karvalybagoly (Surni ulula), törpekuvík (*Glauclidium passerinum*), gatyáskuvík (*Aegolius funereus*) — mint alkalmi vendéget tartunk számon.

Valamennyi bagolyfaj tollazata rendkívül lágy, puha, ez okozza azt a sokszor megcsodált képességüket, hogy testetlen árnyként, minden zaj és suhogás nélkül tudnak repülni. Ez összefügg zömében éjszakai életmódjukkal is, hiszen így zsákmányukat láthatatlanul és észrevétlenül tudják megközelíteni. Az elterjedt véleménnyel ellentétben napfénynél is kitűnően látnak, abszolút sötétségben viszont egyetlen bagoly sem lát. Nagy szemek szerkezete azonban lehetővé teszi, hogy a legkisebb fényt is felhasználják, a csillagok vagy a hold gyenge világánál is kitűnően tájékozódhatnak. Vadászat közben elsősorban mégis kitűnő füleiket használják, pontosan „bemérik”, hol mozog az avarban vagy a fű között az egér és hová kell hegyes karmaikkal odakapniuk.

A baglyok táplálkozását szerte a világban, így hazánkban is behatóan vizsgálták, elsősorban a táplálék meg nem emésztett részeit, szórt és csontokat tartalmazó hosszúkúsképeket, az úgynevezett köpetek analízise segítségével. A szétválogatás után előkerült apró koponyák és állkapcsok pontosan meghatározhatók, így a köpetek rendszeres gyűjtése és feldolgozása után pontos képet kaphatunk egy-egy bagolyfaj vagy egyed mindenkori étrendjéről.

Nehéz lenne a hazánkban élő bagolyfajokat külső megjelenésük alapján rangsorolni, de ha egyszer mégis szavazásra kerülne a sor, valószínűleg a *gyöngybagoly* (*Tyto alba*) vinné el a pálmát (lásd az első borítón). Ennek a varjú nagyságú madárnak tollazata felül palaszürke, finom, fekete és fehér színű, gyöngyszerű pettyezéssel, alul rozsdássárga, ugyancsak finoman gyöngyözött. A baglyok arcát annyira meghatározó úgynevezett „fátyol”, amely tulajdonképpen sugárszerűen elhelyezkedő tollakból áll, a gyöngybagolynál jellegzetesen szív alakú s ez egészen különös arckifejezést kölcsönöz számára.

Kifejezetten éjszakai életmódú madár, napközben saját jászántábol soha nem mutatkozik. Kultúrákötő faj, amely Közép-Európában szinte kizárólag emberi épületekben, főleg templomtornyokban, öreg épületek elhagyott padlásterén tanyázik. Csak amikor már teljesen besötétedett, repül ki és rejtekre még a hajnal derengése előtt visszatér. Tápláléka hazai vizsgálatok szerint elsősorban különböző rágcsalókból, főként mezei pockokból áll, de a többi bagolyfajhoz viszonyítva sok cickányt is fogyaszt. Táplálékában madarak is szerepelnek, ezek legnagyobb része veréb.

A gyöngybagoly költési ideje általában április és augusztus közé esik, a párok bőséges táplálékkínálat esetén (pocokjárásos évek) kétszer is nevelhetnek fiókákat. A fészekalj rendszerint 4–7 tojásból áll, de számukra kedvező években akár 12 is lehet. A fiókák egy hónap múlva kelnek ki és kb. két hónapos korukban repülösek.

Az öreg madarak többnyire télen is a költőhelyen maradnak, a fiatalok egy része elvonul. Kemény, hideg telek, mint a legutóbbi is, erősen megtizedelhetik a gyöngybagolyállományt és évek kellene, mire az újra összeszedi magát. Dr. Kalotás Zsoltnak elsősorban a Dunántúli déli felén végzett felmérései szerint komoly veszélyt jelent számukra a nyestek elszaporodása is. Ez a mozgékony, karcsú ragadozó szintén előszeretettel telepszik meg tornyokban, padlásokon tehát ugyanabban az élettérben, ahol a gyöngybagoly, elpusztítja a fiókákat, de az öreg madarakat is, ezért sürgős szükség van megfelelő védelmi intézkedésekre. Kalotás Zsolt egyebek mellett a templomhoz nagyon közel álló fák eltávolítását, illetve a tető felé hajló ágak levágását ajánlja, mert a ragadozó ezeken állt meg a toronyba.

Ahol a tempomokat renoválják, ott többnyire teljesen lezárják a tornyot, hogy megakadályozzák a galambok és csókék bejutását. Ezek a madarak ugyanis tűzvédelmi szempontból veszélyes fészekanyagot, száraz gallyakat, szalmát hordanak be az ablakokon át. A zsaluk lezárásával azonban kirekesztik az ilyen szempontból teljesen „ártatlan” gyöngybaglyot is, amely fészekanyag nélkül, a pusztá aljzatra rakja tojásait. A *Magyar Madártani Egyesület 1985-öt a gyöngybagoly védelme évének nyilvánította* és ennek keretében sor kerül azoknak a külföldön már rég sikeresen alkalmazott fészkelőládáknak a felszerelésére, amelyeket belülről erősítenek az ablaknyíláshoz. Így a gyöngybagoly ugyan nem juthat a toronyba, mégis megfelelő költőhelyet kap s a kb. 1 x 0,5 m alapterületű sötét ládában nyugodtan nevelheti fiókáit. Az egyesület természetesen egyéb módon, propagandakiadványokkal, előadásokkal is igyekszik segíteni a gyöngybaglyokat. A kitűzött célt, hogy az állomány erősödjön és legalább egyetlen pár minden községben megtelepedjen, reméljük előbb-utóbb sikerül elérni.

Leggyakoribb hazai bagolyfajunk a narancsvörös szemeiről és hosszú tollfüleiről könnyen felismerhető *erdei fülesbagoly* (*Asio otus*). A hozzá hasonló *réti fülesbagoly* (*Asio flammeus*) tollfülei kicsinyek, a madár általában világosabb színezetű. Hazánkban csak elvétve fészkel, legutóbb a Hortobágyon költött. Főként a mezei pocok túlszaporodások (gradációk) éveiben telepszik meg. Ezzel szemben az erdei fülesbagoly gyakorlatilag mindenütt előfordul, a nagy ősparkokban éppen úgy, mint a folyóárterek erdeiben vagy az apró alföldi akácfontokban. Állandó madár, számuk télen az északabbról hozzánk érkezőkkel még növekszik is. Ilyen-

kor, körülbelül november és március között, kisebb-nagyobb csoportokban együtt töltik a nap-palt. Nem idegenkednek az emberi közelségtől, rendszeres téli gyülekezőhelyeiket ismerjük városokból is. Az esti szürkület beálltával egymás után kapnak szárnyra, elszáradnak a környező réteken és szántóföldeken, de mire a kései hajnal derengeni kezd, már újra megszokott fáikon üldögélnék. Ahol nem zavarják őket, oda éveken át rendszeresen visszatérnek. A parkokban, kertekben, tehát emberektől sűrűn látogatott helyeken tanyázó példányok hamar hozzászoknak a jövés-menéshez. Csendszen ülnek az ágakon, legfeljebb tágra nyitott szemekkel követik az alattuk elhaladó emberek minden mozdulatát.

Az erdei fülesbagoly tápláléka a hazai vizsgálatok szerint túlnyomó többségében különböző apró rágcsálókból áll. Helyenként és esetenként jelentős lehet a madárzsákmány is, ami főleg verebekből és egyéb pintyfélékből áll.

Mint a legtöbb rokon faj, az erdei fülesbagoly sem épít fészket, tojásait szarkák és varjak régi otthonaiba, néha ragadozók elhagyott fészkeibe rakja. A szarkákkal, varjakkal együtt korán, március—áprilisban kezd költeni s ezt a tavaszi dúvadirtáskor mindig szem előtt kell tartani. A kis akácokban vagy az ezüstfa sűrűjében lapuló fészkekben ugyanis gyakran nem az igazi tulajdonos, hanem a bagoly melengeti tojásait. Távcsővel már távolabbról jól láthatjuk a tojásain lapuló madár felmeresztett tollfüleit.

A többnyire 4—5 tojásból 27—28 napi kotlás után kelnek ki a kezdetben fehéres pihékkel borított fiókák. A hím madár hordja a táplálékot a fészkekhez, de a pocokokat már a tojó aprózza fel a kicsinyek számára. Háromhetes korukban már elhagyják otthonukat és a közeli ágakon üldögélnék. Egy hónapos korukban kezdenek repülni. Bár az erdei fülesbagoly ma még gyakori hazánkban, védelméről nem szabad megfeledkeznünk. Az olyan erdőkben, ahol nincsenek varjú- vagy szarkafészkek, összekötözött és hasonló alakúra formált műfészkekkel segíthetjük elő megtelepedésüket.

Még a baglyok között is feltűnően nagy, tollfülek nélküli kerek fejéről, fekete szemeiről és zömök alakjáról könnyen felismerhetjük a *macskabaglyot* (*Strix aluco*). Vannak vörhenyes és szürke színezetű példányok. Eredetileg erdei madár, de megtelepedett az ember közelében is, ahol padlásokon, kéményekben tanyázik. Korán párzik és rendszerint már a tél első felében felhangzik kísértetiesnek tűnő, huhogó, kacagó hangja a költőhely közelében. A tojó enyhébb teleken már februárban kotlik, a 3—5 tojásból egy hónap múlva kelnek ki a fiókák. A macskabagoly tápláléka rendkívül változatos, benne fő tartózkodóhelyének megfelelően elsősorban erdei fajok, erdei egér és pocok szerepelnek nagy számban, de gyakori a madárzsákmány és

Az erdei fülesbagoly többnyire szarka- és varjúfészkekben költ

A kuvik apró rágcsálók mellett sok rovarot is pusztít (Bécsy László felvételei)

A füleskuvik szívesen elfoglalja a mesterséges fészekodúkat is

a pele is. A macskabagoly állandó madár, költőhelyén a leghidegebb télben is kitart. Hazai állományát nem fenyegeti veszély.

Közele rokona, a jellegzetesen hosszú farkú *uráli bagoly* (*Strix uralensis*) csak a legutóbbi időkben kezdett terjeszkedni Magyarországon. A Zempléni-hegységben 1962-ben költött, azóta ott több-kevesebb rendszerességgel fészkel, de időközben megtalálták a Bükkben is. A párok száma nem nagy és megtelepedésük mindig a táplálékviszonyok függvénye. Ha sok az erdei egér, megjelennek az uráli baglyok is, valószínűleg a szomszédos szlovákiai költőhelyek felől. E faj életmódját hazai viszonylatban elsősorban Bécsy László vizsgálta, de a gyűjtött köpetanyag még távolról sem elegendő ahhoz, hogy annak alapján táplálkozásával kapcsolatban véglegetesen lehessen mondani.

A hazánkban élő bagolyfajok közül az *uhu* (*Bubo bubo*) a legveszélyeztetettebb. Körülbelül 15 pár él az országban, ami az élőhelyként számba jöhető területek nagyságát figyelembe véve feltétlenül kevés. Még akkor is, ha az egyes párok viszonylag nagy területet igényelnek és a határokon belül fajtársaikat nem engedik megtelepedni. Sok tényező játszott közre abban, hogy legnagyobb bagolyfajunk, a rozsdabarna alapon feketével mintázott testével, hosszú tollfüleivel és hatalmas, narancsvörös szemével jól ismert uhu ilyen nehéz helyzetbe jutott. A további pusztulást megakadályozandó, ma a legfontosabb feladatunk az élőhelyek, különösen a költőterületek fokozott védelme.

Az uhu sziklapárkányon, bokor tövében költi ki általában 2—4 tojását. A fiókák 31—36 nap alatt kelnek, és az első időkben anyjuk éjjel, nappal mellettük marad, melengeti és védelmezi őket. Háromhetes korukban kimásznak a fészekből és a környéken rejtőznek el. Ilyenkor már mindkét szülő hordja számukra az eleséget, de sajnos éppen ez az az időszak, amikor őrizet híján könnyen a róka vagy a nyest zsákmányaivá válhatnak. Az uhu tápláléka rendkívül változatos és a törpeegértől a fiatal özgidáig minden szerepelhet benne, a köpetvizsgálatok tanúsága szerint azonban túlnyomó többségében mégis csak rágcsálókat fogyaszt. Az európai bagolyfajok táplálékában például a hörsóg részaránya éppen az ununál a legnagyobb.

A *kuvik* (*Athene noctua*) és a *füleskuvik* (*Otus scops*) nem fajtestvérek, külön nemzetségekbe tartoznak. Az utóbbi az egyetlen vonuló bagolyfajunk, amely minden őszi őrrel, hogy a trópusi Afrikában lévő teletörlőterületeire repüljön. Hazánkban viszonylag ritka. Áprilisban érkezik és az öreg fákkal tarkított gyümölcsösökben, legelőerdőkben, szőlőhegyeken, déli kitettséggel öreg tölgyesekben ettől kezdve a nyár derekáig hallhatjuk jellegzetes, rövid fűtyentő hangját. Harkályoduban, ágak kikorhadt üregeiben fészkel, de megtelepszik a számára kihelyezett tág nyílású mesterséges fészekodúban is. Elsősorban rovarokkal, sáskákkal, bogarakkal, éjjeli lepkékkel táplálkozik, 3—4 fiókáját is ezekkel táplálja.

A kuvikot neveztek régebben halálmadárnak is. Ez a kis termetű, tollfülek nélküli bagoly ugyanis szívesen telepszik meg a falvakban, tanyákon, vasúti állomásokon, általában az ember közelében. Tavasz estéken gyakran hallhatjuk nagyon jellegzetes, kuvikoló hangját. Régen, amikor még csak petróleummal vagy gyertyával világítottak és a szobában csak akkor volt

éjjel is világos, ha nagybeteg feküdt az ágyban, a kuvik gyakran kíváncsiskodott az ilyen ablakok körül, hogy a fényre érkező lepkékre, bogarakra vadásszon. Ha aztán kukkolt is a tetőn néhányat, a beteg pedig történetesen éppen aznap éjjel halt meg, semmi nem moshatta le a szerencsétlen kis bagolyról, hogy ő volt a halál hírnöke. Szerencsére az emberek ma már nem haragsznak rá s bár például az Alföldön úgyszólván minden tanyának, nagyobb birkahodálnak megvan a maga kuvikpárja, senki sem nézi görbe szemmel a kis bagoly felbukkanását. Pedig a kuvik viszonylag gyakran látható, szívesen üldögél a tetőn vagy a kémény sarkán napvilágnál is, elsősorban a reggeli órákban. Tápláléka főképpen a rágcsálók és rovarok között oszlik meg, cserebogárrajzaskor például szinte kizárólag belőlük él. A párok faodúkbán, löszfalak üregeiben, padlászgerendák között, eresz alatt nevelik 3—5, de néha akár 7 fiókájukat. Az önállóvá vált fiatalok ősszel szerte kóborolnak, az öreg madarak viszont télen is ugyanazokon az épületeken láthatók.

A baglyok fontos szerepet töltenek be a természet nagy háztartásában, de a rágcsálók nagyszámú pusztításával a mezőgazdaságnak, az embernek is hasznára vannak. Elméleti, de reális vizsgálatokon nyugvó számítások szerint például egy 50 példányból álló telelő erdei fülesbagolycsapat november 1. és március 31. között a nappalozóhely környékén naponta kerekben 200, a teljes időszak alatt (5 hónap) 30 000 mezei pocokot zsákmányol. Ez önmagában véve is igen tekintélyes mennyiség, de ha figyelembe vesszük azt is, hogy a télire megmaradt és a tavaszi nagy szaporodást előkészítő példányokról van szó, a dolog még sokkal nagyobb jelentőségű, hiszen minden nőstény pocokkal azok leendő ivadéka is megsemmisülnek. Nem árt elgondolkozni azon sem, hogy míg a vegyszeres pocokirtás során a kísérő veszélyektől eltekintve is minden elpusztított példány pénzbe kerül, a baglyok rágcsálóirtó tevékenységüket ellenszolgáltatás nélkül és az időjárástól függetlenül végzik. Éppen ezért az érvényben lévő jogszabály szerint a *házánknban előforduló valamennyi bagolyfaj védett*. Eszmei értékeik a következőképpen alakulnak: 30 000 Ft: uhu; 10 000 Ft: hóbagoly; uráli bagoly; 3000 Ft: füleskuvik, karvalybagoly, réti fülesbagoly, gyöngybagoly; 1000 Ft: erdei fülesbagoly, gatyás-kuvik, kuvik, macskabagoly (a törpekuvik előfordulása még annyira új, hogy nem szerepel a Tanácsok Közlönyében megjelent 1/1982. (III. 15.) OKTH számú rendelkezés 2. számú mellékletében, amely a védett állatok pénzben kifejezett értékét tartalmazza.)

Schmidt Egon

A Kisteleki alapítvány pályázati fölhívása szegedi helytörténeti munkára

A Kisteleki Ede emlékezetére alapított pályadíjat negyedizben 1987. május 11-én osztjuk ki. Fölhívjuk a Szeged múltjával, jelenével, jövőjével foglalkozó kutatókat, hogy pályamunkáikat 1986. december 31-ig ajánlottan küldjék meg. A *feltételek a következők*: 1. Csak kiadatlan, a pályázat céljára első példányban készült, legalább 4, legföljebb 10 ív (egy ív 22 szabványosan gépelt lap) terjedelmű, Szegeddel kapcsolatos mű nyújtható be. — 2. A pályamű tárgyát nem szabjuk meg. A tárgyválasztást (új tárgykörök földolgozását, új források föltárását, új szempontok érvényesítését) értékeljük. 3. A bizottság egy pályadíjat (12 000 Ft), két — egyenként 7000 Ft-os —, és két — egyenként 4000 Ft-os — jutalmat ad ki. 4. A díjnyertes és jutalmazott pályaművek a Somogyi-könyvtár állományába kerülnek. 5. A pályázat jeligés; a szerző nevét a dolgozat nem tartalmazhatja. Nevét és címét zárt borítékban mellékelje. Nem vehet részt a pályázaton, aki pályaművének tárgykörében korábban már közleményt jelentetett meg. — 6. A bizottság döntését titkos szavazással hozza. — 7. A díjazottakat levélben értesítjük, a közvéleményt pedig a díjkiosztásról a Délmagyarország és a Csongrád Megyei Hírlap hasábjain tájékoztatjuk.

A Kisteleki-alapítvány bírálóbizottsága
Szeged, Somogyi-könyvtár 441. pf. 6701

A Kisteleki-alapítvány 1985. évi nyertesei: Pályadíj (12 000 Ft): DR. GRÁFIK IMRE (Szentendre): Szegedi hajóforgalom a reformkori hajóhidnapló alapján. — Jutalom (7000 Ft): T. KNÓTIK MÁRTA: A szegedi fényképészet 1879—1896; DR. HABERMANN GUSZTÁV: Aigner Károly gyógyszerész élete és a „harmadik” gyógyszerártár története. — Jutalom (4000 Ft): DR. GIDAY KÁLMÁN: A szegedi sajtó története 1849—1944. — Jutalom (2000 Ft): DR. AGÓCSI JÁNOS: Kocsma a Szabadság téren.

Dr. Péter László
a bírálóbizottság elnöke

Régi ejtőernyősök emlékeiből

Bárczy János Vádindítvány című könyve, majd ennek televíziós változata erősen felkeltette az érdeklődést az első magyar deszanthadművelet iránt, egyben felkorbácsolta az indulatokat is. A regényíró, aki szemtanú elbeszéléseiből ismerte az eseményeket, valóságkelemből építkezve szenvedélyes vádiratot fogalmazott meg azok ellen a katonai vezetők ellen, akik saját karrierjük érdekében katonák tucatjait küldték halálba. A regényt és a filmet, amely sok ponton eltér a valóságtól, gyakran pedig éppen ellentétes azzal, sokan hitték igaznak, sokan tartják dokumentum-regénynek, dokumentum-filmnek.

Nemrég jelent meg Sárhida Gyula kitűnő tanulmánya a Hadtörténelmi Közlemények-ben, feltárva a valóságos tényeket. A szerző dokumentumok és hitelt érdemlő tanúk sorával bizonyítja, hogy az 1941. április 12-én végrehajtott deszanthadművelet során nem vétkes könnyelműség, nem a parancsok akarnoksága, hanem géphiba okozta a szerencsétlenséget. A magyar ejtőernyős katonák kiképzése és felszerelése megfelelt a kor követelményének, csupán az olasz gyártmányú szállítórepülőgépek jelentettek bizonytalansági tényezőt, bár a bevetés előtt hibátlanul működtek.

Sem a regény, sem a film, sem a nagyon alapos tanulmány nem tudja azonban visszaidézni azokat a perceket, melyeket a katonák az égő gép belsejében átéltek; sem arra a kérdésre nem tud válaszolni, hogyan lehetett kitörni ebből az égő pokolból. Szenteljünk most időt, teret a veszprémi légikatasztrófa túlélőire, idézzük fel úgy az eseményeket, ahogyan azt ők átéltek és elmondják.

Kezdjük a sort Szokolay Tamás főhadnaggyal, az egykori kiváló siverszenyővel, a pápai ejtőernyős zászlóalj segédtisztjével, aki az indulás előtti órákban a veszprémi repülőtér őr-szobájának priccsén pihente ki a felkészülés fáradalmait.

... Arra ébredtem fel, hogy az őr rázza a vállamat, és azt kiáltja, hogy azonnal indulás. Én úgy félálomban magamra kaptam a mellettem heverő ejtőernyőt, felragadtam a fényképezőgépet, és szaladtam a vezérgéphez, melybe Bertalan őrnagy éppen beszállt. Percek alatt mindenki elfoglalta a helyét, és a gépek kigurultak a starthelyre. Egymás mögé soroltak be a gépek, oszlopban, észak felé, a Bakony irányába.

A vezérgép a besorolás után azonnal indult. A motorok egyenletesen dolgoztak, hiba nélkül gyorsítottak. A sebesség egyenletesen növekedett, és a gép mintegy kétszáz méternyi nekifutás után elhagyta a földet. Simán emelkedett 100—150 méter magassáig. Ekkor a gép orra hirtelen megemelkedett, felszökött majdnem a függőlegesig, végül sebességét veszítve jobb szárnyára dőlve csúszott a föld felé.

A gép belsejében a katonák a kétoldalt elhelyezett padokon ültek. A gép hátsó harmadában voltak kétoldalt az ajtók, melyeken a beszállás és kiugrás történt. A gépben mindenki ült, csak hárman álltunk a két, egymással szemben levő ajtó között. A bal oldali ajtónál Bertalan őrnagy, a jobb oldalnál Majthényi főhadnagy állt. Én kettőjük között helyezkedtem el a hátsó géppuskalövősz állása alatt. Bertalan őrnagy és Majthényi főhadnagy kezdte volna az ugrást, s ez lett volna a jeladás a többi gépnek is.

A zuhanás pillanatában önkéntelenül körülpillantottam a gépben. Minden ember a helyén ült. Bertalan őrnagy az ajtó kinyitásával foglalkozott. Majthényi főhadnagy, aki közvetlen előtem állt, kinyitotta a jobb oldali ajtót, és ugrani akart. A váll fölött átpillantva láttam, hogy a föld már túl közel van, nem lehet ugrani. Visszarántottam, erősen megkapaszkodtam a szemben levő merevítőben, és már a földön is voltunk. A gép, mely zuhanás közben erősen jobbra dőlt, most visszatért a megközelítőleg vízszintes helyzetbe, de még így is a jobb szárnyával ért először földet.

Majthényi főhadnagy kilépett a félig nyitott ajtón. Ebben a pillanatban hallottam a kiáltást:

— Ég a gép!

A következő másodpercben Sacelláry zászlós és egy ejtőernyős katona kilépett a gépből. Ugyanakkor egy tűzcsóva vágott végig az utastéren, melyet szerencsére nem szembe, csak félbalról kaptam, így a repülősapka az arcomat megvédte, és csak kisebb sérüléseket okozott. Ekkor én is kissé szédelegve, de kiugrottam az égő gépből. Utánam ezen az ajtón nem jött már ki senki, ezt biztosan tudom, mert csak hátrálva távolodtam a géptől, ahogy a hőség fokozódott. A hátsó géppuskalövész ugrott még le a löállásból és csúszott le a gép oldalán a földre. Szédelegve hátráltam tovább. Azt láttam, hogy a bal kezem el van törve, de a szédülésemet nem tudtam megmagyarázni. Csak később tudtam meg a repülőlövészről, hogy a géppuska-rekeszek az én fejemre estek a földre érés pillanatában.

Közben eszembe jutott feladatomban a fényképezés. Fél kézzel előkaptam a gépet, és készítettem vagy félucot képet az égő gépről."

Bakó István szakaszvezető középtájon ült a gép törzsében, mégis túlélte a katasztrófát, sőt a felszabadulás után sokáig ejtőernyős oktatóként tevékenykedett az egyik MHSZ-klubban. Így emlékezik:

„A repülőtéren a hangárok előtt ültünk le, úgy vártuk a gépek starthoz készítését. Én a vezérgépbe kerültem Bertalan Árpád zászlóaljparancsnokkal együtt. Tudtommal két raj szállt ide be. Utolsóként Bertalan őrnagy lépett a gépbe.

Kerekes Imre szakaszvezető volt az egyik raj parancsnoka, a másiké pedig én, szintén szakaszvezetői rendfokozattal. Középtájon ültem a gépben, szemben Kerekes Imre barátommal és földimmel. A mi feladatunk lett volna, hogy a megfelelő időpontban kinyissuk a fémhengerek ledobására szolgáló csapóajtókat a gép alsó részén. Ezek kioldói nálunk voltak.

Körülbelül 150 méter magasban lehettünk, mikor nagy billenést éreztem, s a gép lefelé kezdett zuhanni. Mire háromszor kimondtam, hogy „jaj”, már a földön voltunk. Amint földet értünk, azonnal lángra lobbant a gép, egyszerre égni kezdett minden. Földet éréskor a bajtársaim egymásra zuhantak. Nekem az volt a szerencsém, hogy amikor a gép lefelé kezdett csúszni, gyorsan felálltam, s elmarkoltam fönt az egyik fogantyút. Így egy darabig lábon tudtam maradni. Volt nagy kiabálás, jajgatás, pánik. Balszerencsémre a lábam valahova beszorult. Bizonyos, hogy ekkor már el is volt törve. Nagy kínnal kiszabadítottam, miközben én is rázuhanam a többiekre. Később kiderült, hogy még bordatörést és orrtörést is szenvedtem.

Emlékezetem szerint a zuhanás pillanatában kivágódott az egyik ajtó, s maga mögé zárta Bertalan Árpád őrnagyot, aki így nem tudott menekülni. A másik ajtón keresztül néhányan kijutottak a szabadba. Én az alattam heverő testek vergődését érezve gyorsan összeszedtem magamat. Megpróbáltam felegyenesedni. A tűz pokolian perzselte. Kétségbeesett dühvel rántottam ki rohamkésemet, s magam mellett többször végighasítottam a gép vászonból készült oldalát. Feltárult hát előttem a menekülés útja.

Emlékezetem szerint még két bajtársamat átsegítettem a nyíláson, majd magam is kiugrottam rajta. Félig eszméletlenül, iszonyú kínok között jutottam át a gépet körülvevő lángokon. Itt katonák vártak és a gondjaikba vettek. Egy repülő szakaszvezetőre jól emlékszem, amint hosszú rúddal igyekezett segíteni azokat, akik kijutottak a gépből.

Hamarosan bevitték a kórházba, ahol napokig nem tértem magamhoz. Mikor feleszméltem, elmesélték, hogy a kórház ablakából látni lehetett a bajtársak temetését, hallani a katonazenét s a vezényszavakat."

Székelly Sándor szakaszvezető, a századhrvivő elől, közvetlenül a pilótafülke mellett ült, távol az ajtóktól. Talán éppen ennek köszönhetette szerencsés megmenekülését. Az ő emlékezéséből csak a szerencsétlenség pillanatait idézzük:

„Jobb oldalára és farára csúszott meg a gép. Ekkor a kétoldalt bennülő ejtőernyősök összehuhantak egymásra estek. A következő pillanatban nagy reccsenéssel ütődött a gép. A motorok mentek, ezt határozottan állítom. A gép jobb szárnyával ért először földet. Végeredményben ez volt a szerencsénk, mert így nem kaptunk merev ütest.

Ahogy a reccsenést hallottam, a nyitott ajtón keresztül már be is vágott az utastérbe a láng. Ez rögtön végigszórta az egész gépet. A földet érés okozta ütődéstől a padlón tehetetlenül heverő katonák többsége a pilótafülke ajtajához vágódott. Ahogy a benzinláng befröccsent, a gomolyban az emberek szinte egymást marcangolták.

Nekem az volt a szerencsém, hogy bőrkesztyű volt a kezemen, ezzel az arcomat védtem. Közvetlenül benzint nem kaptam, mert engem a navigációs fülke fala, ameddig le nem égett, megvédett.

Borzasztó volt, amint fetrengtek az emberek, s egymást marták. Olyan, akinek súlyos sérülése volt, nemigen akadt közöttünk, így szinte mindenkiben dolgozott ekkor még az életösztön, senki nem akarta megadni magát. Én pillanatokig tanácstalanul álltam, az arcomat igyekeztem védeni. Közben a láng belekapott az overalomba, s a lágyékig le is égett rólam, közben természetesen a lábaim is megégették. Szerencsére fönt az ejtőernyő-heveder az overallt lezárta, nem kapott levegőt, így a törzsem nem égett meg. Ennek köszönhettem, hogy életben maradtam.

Nem tudom, hogy érdekes-e, az édesanyám képe rémlett fel előttem.

Ekkor a gép oldala, mely vászonból volt, leégett, leomlott, s látni lehetett a tüztengert, mely körülvette a gépet. A következő pillanatban a bordák között kiugrottam. Meglehetősen nagy volt a magasság, s a lábam erősen megrándult, úgy sántikáltam kifelé. Már akkor nemcsak a lábaimról, hanem a karjaimról is leégett az overall. A gép körül nagyobb távolságban katonák voltak, akik a többi szakaszokból menteni odarahantak, s kiabálva biztattak:

— Gyere! Gyere!

Többen ezt kiabálták: „Vágd el a derékszíjadat!” Valóban, gyorsan elvágtam a derékszíjamat a rohamkésemmel. Így szabadultam a kézigránátoktól és a kenyérszákoktól, mert ezeknek a hevederjei elégtek, csak a derékszija tartotta őket. Ezek után sikerült kivergődni a veszélyes körzetből. Perceken belül ott voltak a mentőautók, s bennünket, sebesülteket bevitték a veszprémi kórházba. A városban ekkor volt a feltámadási körmenet. Mikor felszálltunk, még láttuk a sokaságot. A kórházba vezető úton is a hűsvéti ének hangjai kísérték.”

A Székely Sándorral szemben levő ülésen Urbán László szakaszvezetőt, a század írnökát találjuk. A pilótafülkéből kiáramló tűzőzönnel szemben őt is minden bizonnyal a fülke fala védte meg.

„A gépben levők az erős ütődés következtében egymásra estek, és olyan pokoli harc kezdődött a tüztengerből való kijutás érdekében, ami elképzelhetetlen.

Volt, aki az ütődéskor úgy sérült, hogy kijutásra reménye sem lehetett, de még mozgott, ki háton, ki más testhelyzetben. Akik a tusában összegabalyodtak, igyekeztek egymástól szabadulni, az elevenen égők a fájdalomtól irtózatosan üvöltöttek.

Magam egy szemvillanásnyi idő alatt azt vettem észre — miközben az arcomat, fejemet igyekeztem védeni —, hogy a fájdalomtól és kétségbeeséstől üvöltök, mint egy állat. Úgy látszik, ez a felismerés agyam működését az eddigi ösztönös védekezés helyett átváltoztatta menekülési energiává. Nagy igyekezetemben elestem, és akkor ismertem fel a tüztengerben a hátán fekvő, karjait felfelé emelő, de már nem mozgó igen kedves barátomat, Czákó Mihályt.

Szinte önkívületi állapotban mentem ki a gép sérült, kiégett oldalán. Kúszva, mászva, néhány lépésnyire az égő géptől lefeküdtem és mint egy fáklya (a rajtam lévő ruházat, ernyő stb. mind benzinnel volt átitatva) beletörődve sorsomba vártam a véget. Olyan közel feküdtem a géphez, hogy a lángok, a füst már-már elért. Hallottam a gépben egymás után felrobbanó lőszer hangját.

És ekkor jött egy újabb, villanásszerű felismerés!

— El innen, minél messzebbre, meg kell szabadulnom a nálam lévő kézigránátoktól, lőszer-től!

Utolsó erőfeszitésemmel megpróbáltam a rajtam levő ruhától, ernyőtől, oldalzsáktól szabadulni, erőm azonban már nem volt.

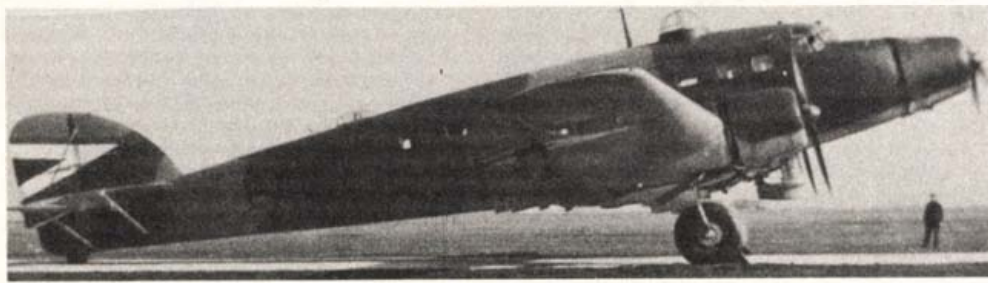
Egyszer csak azt látom, hogy katonák futnak a gép felé. Az egyik nyitott zsebkéssel rohan, és mikor hozzám ér, a zsebkésével elvágja oldalzsákom hevederét, és az üszkösödve égő zsákot messzire hajítja. Az eldobott oldalzsák talán még földet sem ért, mikor felrobbantak benne a kézigránátok. Megmentőm, miközben állandóan beszélt, bátorított, rövid idő alatt megszabadított az ernyőtől, derékszíjamtól stb.

Ruházatom legmakacsabbul égő része az overall jobb csuklóm feletti gumis záródása volt. Segítőm zsebkésével átvágta, megszabadítva ezzel az egyik tűzfészektől, s mellettem maradt mindaddig, amíg rajtam segíteni tudott.

Nemsokára harmadmagammal katonai mentőkocsiba helyeztek, és bevitték a veszprémi kórházba. Az úton — nagyszombat lévén — a hűsvéti körmenet énekhangjai kísérték.”

A megszólaltatott túlélők mindannyian megtalálták helyüket az életben. Szokolay Tamás főmérnökként ment nyugdíjba. Bakó István vasutasként szolgált, Székely Sándor útépitő vállalatnál volt fontos beosztásban. Urbán László technikusként dolgozott a főváros egyik kerületi tanácsánál, bár jobb kézfejét a súlyos égési sérülések miatt le kellett operálni. Bizonyos azonban, hogy a lángban álló gépben töltött iszonyatos percek emléke elkíséri őket a sírig.

Huszár János

A postai cenzúra Magyarországon 1945-ben

Az 1945-ös év első negyedét az ország kettéosztottsága jellemezte. Bár hazánk nagyobbik része már 1944 végére felszabadult, a Dunántúlon 1945 elején még harcok folytak, s a terület nem csekély részét még a német csapatok, illetve a nyilas közigazgatás uralták. A fel nem szabadult országrészben — akadozva ugyan —, de még volt postaforgalom, a felszabadult területeken pedig a fő törekvés a postaforgalom újraindítása volt. Cenzúrával mindkét helyen találkozhatunk.

Cenzúra a még fel nem szabadult területeken

A belföldi postaforgalom cenzúráját még 1944. szeptemberi érvénnyel az 1944. évi 3120 M. E. sz. rendeletével a *Lakatos-kormány* rendelte el. Ennek gyakorlatba való átültetésére azonban elsősorban azokon a területeken került sor, amelyek 1945 első negyedében még nyilasuralom alatt álltak. A háború zűrzavarai miatt ebből az időből viszonylag kevés levél maradt fenn. A levelezést a cenzúrendelet amúgy is egyetlen lapra korlátozta, így gyakoribb a levelezőlapokon való levelezés, ezek nagy része pedig elveszett. Nincsen világos képünk tehát arról, hogy mennyire volt általános a cenzúra a Dunántúl még nyilasuralom alatt álló területein, sem arról, hogy mely megyékre, városokra terjedt ki. Mindenesetre a Dunántúl még fel nem szabadult sávjából több cenzúrázott küldemény ismert, így pl. Kisbérrel Moson vidékére menő levelezőlapon 1945 januárjából, vagy pedig egy 1945. III. 10-én Körmendről Mosonmagyaróvárra küldött levélen. A cenzúrákat mindkét esetben egy „Ellenőrizve” szövegű bélyegző jelenti.

A külföldi levelezés cenzúráját még 1940 közepén, a *Teleki-kormány* rendelte el. 1945-re azonban már igen beszűkült a külföldi postaforgalom, éspedig gyakorlatilag Németországra és a még német megszállás alatt álló területekre (pl. Szlovákia és Horvátország egy része, a Cseh-Morva Protekturátus, esetleg a salói Olasz Köztársaság). Ez idő tájt a forgalom már a semleges országokkal is többnyire szünetelt. Külföldi levelezés tehát igen ritkán fordul elő, mi sem tudunk bemutatni ilyet. Feltehetőleg egyébként, hogy e küldemények cenzúrázását javarészt az akkor még jól működő német katonai cenzúra végezte.

1945. április 4-én az ország teljes egészében felszabadult, így azt követően már csak a felszabadult országrészek postájáról beszélhetünk.

A postaforgalom megindulása a felszabadult területeken

Hosszadalmas volna a postaszolgálat részleges, illetve teljes újjászervezését teljes egészében ismertetni, így inkább példaképpen említjük meg a következőket. Az Ideiglenes Kormány Kereskedelmi és Közlekedésügyi minisztere már 1945. január 4-én felszólította a felszabadult területek közigazgatási vezetőit, hogy a Békés megyeihez hasonló postaszolgálatot szervezzenek, sőt 1945 elején maga a Miniszterelnökség is megszervezte saját postaszolgálatát.

A postaforgalom némely körzetekben meglehetősen hamar megindult, bár ez eleinte elsősorban egy-egy körzetben (megyén) belüli forgalmat jelentett csupán. Erre elsősorban azért volt szükség, hogy az újjászerveződő közigazgatás szervei egymással rendszeresen érintkezhesse, de a lakosság is szeretett volna távolabb élő hozzátartozóinak hírt adni, vagy azoktól hírt kapni.

Bihar és Borsod megyékben már 1944 decemberében, Zemplén és Szabolcs-Szatmár megyékben pedig 1945 januárjában indultak meg a helyi *lutárposták*. Ezekre az volt jellemző, hogy ezt elsősorban a helyi közigazgatási szervek szervezték a helyszínen maradt postásokra támaszkodva és nem maga a postaszervezet. Ennek az az oka, hogy bizonyos körzetekből — pl. éppen az említettek közül — a postások jelentős részét még a felszabadulás előtt Nyugatra költöztették, sőt a posta ellátásához szükséges berendezések, tárgyak (pl. bélyeg, bélyegző) nagy részét is. Így a postaszolgálat csak később, fokozatosan került a postások kizárólagos hatáskörébe. Az összegyűjtött leveleket (az ún. postazárlatokat) ez idő tájt ott, ahol bármilyen vasúti közlekedés már volt (még ha az nem is volt rendszeres) a mozdonyvezetők vitték tovább, ahol nem volt, illetve ahová nem volt, ott úti örök és más futárok. Ahol volt működő posta-

¹Előzményeit lásd Postai cenzúra 1944-ben. Honismeret, 1984. 5. szám (Szerk.)

hivatal, ott az vette át a küldeményeket, ahol nem volt, ott a közigazgatási szervek (kiszéki elöljáróságok, polgármesteri hivatalok) intézték és kézbesítésükről is ők gondoskodtak.

Az ország más részeiben, pl. a Duna—Tisza közén, a felszabadulást követően viszonylag gyorsan megindult a *postatorgalom*. Igen jellemző a gyors újjászervezésre pl. Baranya megye. Itt a gyors felszabadítás váratlanul érte a nyilas közigazgatást és csak kis részben volt módja saját maga és a posta kitelepítésére. Baranya megye területe 1944. december elejére gyakorlatilag teljesen felszabadult, a postaszervezet viszonylag épen megmaradt. Pécssett már 1944 decemberében majdnem minden postahivatal kinyitott. A küldeményeket persze itt is csak a lehetőségeknek megfelelően továbbították, de 1945 legelején a postaszolgálat az egész megyében — bár akadozva — de elég széleskörűen működött, sőt március elején már Budapesttel is megindult a forgalom. Érdekes, hogy a helyi sajtó március közepén közölte, hogy a Vajdasággal, Romániával és Bulgáriával is megindult a levélforgalom, noha ez országosan, hivatalosan csak több hónappal később kezdődött meg.

Budapesten egyébként már 1945. február 8-án, vagyis még a budai ostrom idején újjáalakult a Postavezérgazgatóság, de a tényleges postaforgalom a fővárosban csak február második felében indult meg. Országosan csak 1945 májusától beszélhetünk a postaforgalom folyamatos működéséről.

A cenzúra a felszabadult területeken

A levelek cenzúrázására központi rendelkezések nem voltak, az nem is volt általános. A levelezés javarészt belföldi volt. Az ebből az időszakból fellelhető küldemények mégis azt mutatják, hogy kb. 1945 novemberéig, sőt helyenként még valamivel tovább is, sok helyütt cenzúrázták a belföldi küldeményeket és ennek tényét azokon feltüntették. A központi rendelkezés hiánya arra mutat, hogy a cenzúrázásról a helyi hatóságok intézkedtek.

Az alábbi lista azokat a helységeket tünteti fel, ahol cenzúráztak 1945-ben: Békéscsaba, Debrecen (T), Győr, Gyula vidéke, Kaposvár (T), Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Miskolc (T), Nagykanizsa, Nagykőrös, Nyíregyháza, Orosháza, Pápa, Pécs (T), Sárvár, Sopron, Szeged (T), Szentes?, Szolnok, Szombathely.

E lista nyilván nem teljes és nem is végleges, de mindenesetre arra mutat, hogy számos helyen volt helyi cenzúra. Az alkalmazott cenzúrajelzések egymástól teljesen eltérőek, nyilvánvalóan helyileg készültek, többnyire csak magyar nyelvűek, de Nyíregyházáról és Szombathelyről magyar—oroszlány nyelvű cenzúrabélyegző ismert. A cenzúrázás helyét a bélyegzők néha feltüntetik, gyakran nem, ezért is bizonytalan a közölt helységjegyzék. Több helyütt nem is egyfajta, hanem többféle bélyegzőt használtak (ezek a listában T betűvel jelölve), és pedig nem egyidejűleg, hanem időben egymást követően. Így például Pécsen kb. 1945. június közepéig egy kisbetűs „Cenzúráva” bélyegzőt alkalmaztak, majd ezt követően egy nagybetűs, kerek „CENSURAZVA” szövegűt (1. ábra).

A bélyegzők további érdekességei: Miskolcon 1945 első felében egy 1921-ben már használt régi cenzúrabélyegzőt vettek elő a fiókból és ezt használták (2. ábra). Ennek az a jellegzetessége, hogy 1920-ban még szerepelt a szövegében a „Cenzúra” szó előtt a „Katonai” szó, de azt még annak idején kivésték és már 1921-ben így kivésve használták. A város neve a bélyegzőben még régies írással: Miskolcz. Debrecen viszont ez idő tájt olyan „Ellenőrizve” szövegű bélyegzőt alkalmazott (3. ábra), amelyben a „Z” betű fordított; később másfajta bélyegzőre tértek át.

Igen érdekes a kaposvári cenzúrabélyegző szövege: „Kaposvár város cenzúrája”; később átérték egy „Ellenőrizve” szövegű bélyegzőre. Szolnok kétsoros „Ellenőrizte SZOLNOK” szövegű bélyegzőt használt, de Szolnok—Szentes-i levélén található kézi, kékceruzás „Cz” jelzés is. Kérdés, hogy ez utóbbit Szolnokon, vagy Szentesen tették a levélre (ezért van a listában Szentes után „?”-jel). Sopronban egyébként a levelek felbontása utáni leragasztására jellegzetes zárószalagot is használtak.

A külföldi forgalom az év elején szünetelt. Helyi forgalmak ugyan — például a Vajdasággal, Romániával, illetve az akkor önálló közigazgatással rendelkező Kárpátaljjal — még 1945 kora tavaszán voltak, de hivatalosan csak 1945 közepén indult meg a külföldi postaforgalom előbb Jugoszláviával, majd később más országokkal is. E küldeményeket gyakran külföldön cenzúrázták (pl. Jugoszláviában, Romániában), itthon viszont csak az egyébként is cenzúrázó körzetekben.

Tábori és hadifogoly levelezés

A tábori posta a még fel nem szabadult területeken 1945 elején is működött, legalábbis vett fel leveleket. Ezek azonban esetleg csak a felszabadulás után jutottak el a címzethez. A tábori postát 1938-tól kezdve mindig cenzúrázták. Volt azonban tábori posta a már felszabadult területeken is. Erre utal a 4. ábrán bemutatott tábori postai levelezőlap. A feladó tábori postaszámot adott meg, a küldeményt ott ellenőrizték is. A postabélyegző azonban már nem tábori postai, hanem budapesti, méghozzá 1945. május 1-i. A címzett Baranyában volt, ahova a küldemény meg is érkezett.

Megpróbáltak hírt adni a hadifogságba esettek is. Így pl. Losonc vidékén esett hadifogságba az a katona, aki ezt Baranyába megírta. Ez a tábori lap is Budapesten ment át (1945. április 20-i bélyegző). Feladásakor a tábori postán cenzúrázták. Igen megvesztet lap, ezért fotón bemutatva nem sokat mutatna. Ezzel szemben jól kivehető az 5. ábrán bemutatott levelezőlap minden részlete. Ezt egy Schleswig Holsteinben (Észak-Németország, a dán határ közelében) lévő hadifogolytáborból írta haza egy ott lévő magyar katona a genfi Vöröskereszt közvetítésével. 1945-ben érkezett Magyarországra, majd a címzethez Baranyába. Hogy miként került rá a Vöröskereszt bélyegzők mellett még egy román nyelvű cenzúrabélyegző is, arra csak a további gondos történeti, cenzúratörténeti levéltári kutatómunka vehet fényt.

id. Gazda István

Egy „szégyenlős” falu névváltoztatása

Bodroghalom — régi nevén Luka — Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyik természetföldrajzi, néprajzi szempontból igen érdekes tájegységén, a Bodrogtöbbszék fekszik. Lakóinak száma 1925 fő. A falu lakói igen sokat „szenvedtek” a szomszédok gúnyolódásaitól a helység régi neve miatt (vö.: lyuk-luk, luka-lüke), ezért kérésükre 1927-ben a falu nevét Bodroghalomra változtatták. Mielőtt a „névszépítés” részletesebb okait és a névváltoztatás mikéntjét ismertetném, vizsgáljuk meg, mi lehet a Luka név eredete?

A szájhagyomány egyik változata szerint a „Lukács” keresztnév rövidített alakja; nevét etől a szenttől kapta. Egy másik népi magyarázat szerint régi neve hajdani birtokosától, az egyik legrégebb magyar nemzetségnévet viselő Lukay családtól származik. Az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez című folyóirat 1903. évfolyama szerint a falut „tót” telepítői nevezték el Lukának, azaz rétnek, állandó mocsarai, a Tiszáig terjedő lápvilága, hatalmas vízjárta rétjei miatt. Utóbb ez adta volna egykori birtokosának, a Lukay családnak nevét.

Egy Zsigmond-korabeli oklevélből tudjuk, hogy a falut már 1400-ban Lukának nevezik. Hogy ennek előtte a falunak tót telepítői lettek volna, az erősen kétséges; mindenesetre a nyelvészeti vizsgálatok kétségbevonhatatlannak tartják a név szláv eredetét. Részlet Melich Jánosnak, a neves nyelvtudósnak 1903-ban kelt, a névmagyarosítások tárgyában készített dolgozatából: „A két LUKA-t úgy kell megkülönböztetni, hogy a nyitrai megyei legyen LŪKA, mert a tótban a rét LŪKA, míg a Zemplén megyében levő maradjon LUKA, mert itt kisoroszos ki-ejtésben a luka: rét szónak rövid az u-ja.”

A Földrajzi nevek etimológiai szótára is a szláv eredet mellett foglal állást; etimológiailag azonosnak tartja a korábban nyelvünkbe került *lanká*-val.

A néphit és a szótörténeti magyarázat tehát ellentmond egymásnak. Bármelyiké is az igazság, a falu lakóinak a bevezetőben említett asszociációs lehetőségek miatt sokféle csúfolódást kellett eltűrniük.

A bodrogtői falvak egyébként is előszeretettel adtak gúnyneveket, *falucsúfolókat* egymásnak, természetesen nem kifejezetten ellenséges, bántó szándékkal, inkább a tréfa kedvéért. Pl. Berecki lakói „golyások”, a vajdácskaiak „lihások”, a karcsiak „kotorcások” és így tovább. Nos, falunknak a „rendes” neve is elég volt gúnynévnek. Hadd mondjam el példaként mégis a Lukára vonatkozó csúfolódások legismertebbiket!

Egyszer, a tiszteletes úr prédikációja alatt a lukai atyfiak elszundikáltak. Hiába dörgött erősebben a pap, csak aludtak tovább. Egyszer csak elkiáltja magát: *Kukk, lukaiak, kölesbe a bika!* Erre felébredtek és mind kiszaladtak a templomból, bekötni a falu bikáját! Az tehát, hogy a bika *kárban van*, nagyobb hatású az igénél.

A történet sokfajta változatban ismeretes. Berecz Károly, e vidék költője meg is verselte *Mátyás király meg a zompidi korcsmáros* című versében. S hogy milyen hatást, indulatokat váltott ki egy időben ez a csúfolódás, mutatja versének két sora:

„S hol ragyog lápok közt homoktetőn Luka,
Ott ment templom előtt kölesbe a bika,
Am azért, idegen, Lukán, ha mondod: kukk!
Utat, faluból ki, ajánlom hogy jól tudd;”

Hasonlóképpen „hatásosak” voltak a „lukai bicskások”, „lukai zsványok” köztöködések is a falu lakóival szemben. Való igaz — ezt utólag maguk is hajlandók elismerni —, hogy az átlagosnál hevesebb vérmérsékletű emberek lakták, hiszen sehová olyan sokszor nem vonultak ki a csendőrök, mint Lukára. Gyakoriak voltak a báli verekedések, virtuskodások a falu legénycapatai között is, de idegen falubeli csak a legritkább esetben úszta meg verés nélkül, ha ide merészkedett udvarolni. Még a máshol is ismert szólásmondás is úgy tartja: „Akit Bereckiben meg nem lopnak, akit Lukán meg nem vernek, akit Vajdán . . . (és folytathatnám a „megtisztelő” felsorolást a bodrogtői falvak között), az elmehet a világ végére is.”

A névváltoztatást végül is a Szabolcsból ide került református tiszteletes vitte keresztül. A rossz nyelvek szerint az a levél volt a közvetlen kiváltó ok, amely „Nagytiszteletű Asszony-nak Lukára” címzéssel érkezett a faluba. Ezt a falubeliek már nem tűrhették. 1926. október 13-án terjesztették fel a névváltoztatás iránti kérelmet. Az Országos Községi Törzskönyvbizottság a „felhozott, méltánylást érdemlő indokokra való tekintettel” a névváltoztatást javasolta, s a belügyminiszter 1927. április 13-án a község nevét a Bodrogtő homokbuckáira való utalással Bodroghalomra változtatta.

Nem mindenki értett azonban egyet a „névszépítéssel”. Az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez című folyóirat véleményét idézem: „LUKA: egyike a legősibb és a legterebélyesebb nemzetségi ősfák virágzó hajtásainak... A mi Luka (most: Bodroghalom) helységünknek tiszteletreméltó nevében élt a jelenkorig ősi neve, híre, dicsősége! Mikor Árpád-kori nevét letette és új helységnevét felvette: *gyöngyszemet cserélt babszemért*. Úgy tett, mint a mesebeli együgyű ős arabus... Nem tudta, mit dob el magától.” (XXV. évf. 112. old.)

A falu lakói sem lelkesedtek mindannyian az új névért. Kicsit sajnálták, viselték volna továbbra is a régit, a csúfolódásokért nem haragudtak igazán. Ez mutatja azt, hogy saját magukat is csipkedve ad notam rigmusokat gyártottak. Ezek közül is álljon itt egy:

„Luka voltam, de már elkereszteltek,
Zsiván voltam, de már többet nem leszek,
Bodroghalom se jobb madár nálamnál
Vesztett volna Tiszakürtön Tálásnál.”

(Tiszakürt: község Szabolcsban, Tálás tiszteletes a névváltoztatás elindítója.)

A rigmus szerint az új név felvétele semmin sem változtatott: a lakók ugyanazok, „lukaiak” maradtak. Az idősebbek, meg a középkorúak ma is csak Lukának nevezik a falut. Pl. A „Hova valósi vagy?” kérdésre ha azt a választ kapják, hogy Bodroghalomba, tagadóan rázzák a fejüket: „Nem Bodroghalom az, hanem Luka!”

Ettől a kérdés-feleletől ma már senki sem sértődik meg, inkább lehetőséget teremt a beszélgetésre, ismerkedésre, legfeljebb élcélődésnek fogható fel, emlékezve a „régii” világra. Mindenesetre „bicskázás” nem jár érte!

Fehér József

HÍREK

HAZÁNK MEZŐGAZDASÁGA DIÁKSZEMMEL '85. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum 1970 októbere óta minden évben meghirdeti az általános és a középiskolák tanulói számára a *Hazánk mezőgazdasága diákszemmel* című pályázatot. Azóta 50 207 pályamunka érkezett be, közte 4633 általános iskolai és 6701 középiskolai dolgozat. A kiosztott díjak és jutalmak száma a képzőművészeti pályázat jutalmaival együtt 3873 volt. A beküldött képzőművészeti anyagból (rajz, batik, kisplasztika) minden évben kiállítás nyílt a Vajdahunyadvárban, a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban. Egy részéből vándorkiállítás készült, és azt az ország számos városában, falujában, sőt külföldön, így Lengyelországban, Csehszlovákiában, Bulgáriában és Dániában is bemutatták.

Az idén 3528 pályamunka érkezett be. Az ország 331 iskolájából több mint 3500 tanuló vett részt a pályázaton. 1985. május 18-án 198 rajzból, 92 kisplasztikából és 37 batikból kiállítás nyílt az általános iskolások anyagából, amelyet a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban *Vitéz Lórántné*, a Budapesti XIV. Kerületi Tanács elnökhelyettese nyitott meg és adta át a díjakat. Az általános iskolák közül a főigazgatói díjat a soltvadkerti általános iskola, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Baráti Körének díját a pápai Erkel Ferenc Általános Iskola nyerte el. A középiskolai pályázat eredményhirdetése és díjkiosztása 1985. május 25-én volt, ahol *dr. Mezei Gyula*, a Fővárosi Tanács V. B. művelődési főosztály vezetője értékelte a pályázatot és adta át a díjakat, többek között a főigazgatói díjat, melyet az idén is a szegedi Radnóti Miklós Gimnázium érdemelt ki. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Barátainak Köre díját a pécsi Pollack Mihály Építőipari Szakközépiskola kapta.

A tizenötödösödik sorra került pályázat már eddig is jó néhány ezer fiatalal ismerette meg a felfedező, a kutatómunka örömeit, ugyanakkor sokan megszerették a pályázaton keresztül a mezőgazdaságot, az élelmiszeripart, az erdészetet és választották élethivatásul. Ez egyik fő célja a Hazánk mezőgazdasága diákszemmel pályázatnak. (Sági Pál)

A falumúzeum-múzeumház szerepe a hagyományőrzésben és a közművelődésben¹

A nagy múzeumalapítások kora lejárt, gondolhatnánk. S valóban, olyan múzeumi gyűjtemények, mint a Nemzeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum, Nemzeti Galéria, tehát komplex gyűjtemények létrejötte ma már szinte elképzelhetetlen. A reformkor hajnalától kezdődően, fokozatosan érlelődtek egy-egy magángyűjtemény darabjaként, s váltak egész múzeumi közkinccsé, a nemzeti kultúránk szilárd fundamentumává.

A nemzeti komplex gyűjtemények keletkezésének ideje lejárt, s mégis, napjainkban a múzeumok keletkezésének, illetve gyűjtemények kialakulásának reneszánszát éljük. Pest megye előkelő szerepet játszik e mozgalomban. Csak gondoljunk Szentendrére, ahol az utóbbi tíz esztendőben gomba módra szaporodtak a képzőművészeti gyűjtemény-múzeumok: a Kovács Margit, Czóbel Béla, Barcsay Jenő, Kerényi György, Kmetty János, Ámos Imre és Anna Margit életmű-kiállítások. E szakmai gyűjtemények egyfelől jelzik azt a társadalmi igényt is, hogy a festészetben oly jeles helyet elfoglaló Szentendre közszemlére bocsássa alkotóinak művészetét. Tehát Szentendre, a képzőművészeti múzeumközpont szerepét tölti be, országos jelentőséggel.

Egy-egy városban található helytörténeti, néprajzi, régészeti jellegű régi gyűjtemények, amelyek egy-egy közigazgatási körzet vagy tájközpont múzeumi feladatát töltik be. Ilyen Pest megye déli részén Nagykőrös és Cegléd, de Ráckeve is hasonló szerepkörrel rendelkezik. E múzeumi gyűjtemények valóságos kis nemzeti múzeumoknak tekinthetők, kicsiben őrzik és mutatják egy-egy kisebb-nagyobb terület komplex szakági anyagát, sajátosságait. Természetesen, e múzeumok nem rendelkeznek teljes tárgye gyűjteményekkel. Valójában mit is jelent ez?

Az elmúlt időkben kettős iránya volt a múzeumi gyűjtőmunkának. Egyrészt csak az értékes tárgyakat (pl. a régészetben az arany-ezüst, s mutatós bronz leleteket) igyekeztek őrizni, illetve gyűjteménybe helyezni. Tehát a kincsképző erők hatottak erőteljesebben (pl. a debreceni Déri-gyűjtemény). Másrészt a kuriózum jellegű tárgyak felé fordult az érdeklődés. Pl. a néprajz területén azok a mutatós, diszes, hatásos tárgyak kerültek az érdeklődés homlokterébe, melyek népművészeti értéke, érdekessége megragadta az embereket. Ennek illusztrálására jó példa a nagykőrösi múzeum is. Egy-egy lelkes magángyűjtő páratlan értékű anyagot szedett össze, melyek — szerencsére! — a múzeumba kerülhettek: ezek között említhetjük meg a XIX. századi páratlan szépségű borotvatokokat, guzsályokat, cserépedényeket, s festett bútorokat (székek, padok, szekrények), s vésett kelengyész ládákat.

A régi idők múzeumszervező és -teremtő akarata elsődlegesen a látványt, a vonzalomkeltést tartotta fontosnak, ami természetesen is tekinthető. Amíg a szekér, kocs, fagerendelyes eke, vontatólánc, szénavágó és folytathatnánk tovább vég nélkül a felsorolást, mindennapi, közönséges használati tárgy volt, nem számíthatott különösségnek, múzeumi látványnak. Értékét csupán a munkaeszköz gazdasági jelentősége, nélkülözhetetlensége határozta meg. Ha viszont az eke vasába diszes mesterjegyet ütöttek, díszítették a szénavágót, már avult érdekességgé változott a tőrőke, a megőrzés védelme rájuk is kiterjedt, bekerültek múzeumi gyűjteményekbe.

¹ Elhangzott a TIT Pest Megyei Szervezete, Alsónémedin, 1985. február 26-án tartott néprajzi előadói konferenciáján.

A városi tájmúzeumok gyűjteményének anyagába tehát többségében értékes és érdekes, mutató tárgyak kerültek be. Az 1950-es évektől változott meg alapvetően a helyzet e tekintetben. Felszámolták a hagyományos paraszti kisárutermelő gazdálkodást, úgyszintén a kézműipar társadalmi megítélése is megváltozott. Tömegével váltak szükségtelessé a régi termelőeszközök, s így mód nyílt arra, hogy tudatos, tudományos alapon álló munkával fejlesszék a törvényekkel meghatározott tevékenységű múzeumi gyűjteményeket. Így vált lehetővé, hogy a hagyományos paraszti termelés eszközei egyre jobban kiegészüljenek kevéssé díszes, vagy dísztelen tárgyakkal, eszközökkel, reprezentálva a munka, a tevékenység folyamatát, bizonyos szakmák lehető teljesbe szerszámaival őrizzék a kisipar termelőfolyamatát.

Az utóbbi években hangsúlyozottan előtérbe került az életmódkutatás is: azaz, nemcsak egyes termelési folyamatok eszközei (pl. gabonatermesztés, szőlőművelés) reprezentálják, hanem egy-egy termelőegység, családi üzem tárgyi ellátottságát, felszereltségét is, a különböző társadalmi rétegeknek megfelelően.

Egy-egy közigazgatási központ szerepkörű múzeum jelentőségét — azon túlmenően, hogy régészeti kultúrákat, hagyományos paraszti termelés-történeti változásokat reprezentál — növelheti egy-egy történeti, művészeti, egyéniséghez fűződő emlékezés is. Gondoljunk csak Ceglédre, ahová Kossuth Lajos relikviái kerültek fia, Ferenc jóvoltából; vagy Nagykőrösre, ahol Arany János tanított, s számos irat és ereklye őrzi kegyelettel, a hálás utódokkal együtt az emlékét.

A múzeumok igen jelentős hányadát alkotják a falumúzeumok és tájházak. Mint Ikvai Nándor Falumúzeum című munkájából (Debrecen 1961) is meggyőződhetünk, e létesítmények nagyon fontos szerepet kell, hogy betöltsenek a múlt, a hagyomány ápolásában. Egy-egy falu, kisváros jellegzetes népi építészeti emléket fordították múzeumi célra. Gondoljunk pl. Abonyban a nagyon szép és jellegzetes uradalmi granáriumra (magtár), amely otthont nyújt a Falumúzeum gazdag néprajzi gyűjteményének; vagy Karcagra, ahol a gazdag gyűjteményű, Györffy István által megszerkezett, s többek között a Sárrét nagy tudósa, Szűcs Sándor által is fejlesztett Nagykún Múzeum mellett társadalmi igény létrehozta a Táj- és Falumúzeumot is, egy jellegzetes század eleji paraszti gazdaság portáján.

A falumúzeumok szerveződése eléggé esetlegesnek mondható, nem a tudatos fejlesztés, hanem a több-kevesebb lokálpatriotizmus hatott és hat megteremtésükben. Pest megyei példákat említve kell szólni a verseyi falumúzeumról, ahol a paraszti Homoki Erzsébet áldozatos munkája eredménye a jellegzetes parasztházban bemutatott népművelési kiállítás, vagy Galgamácsán a nemrég elhunyt Dudás Juli házában kialakított tájmúzeumról, amely a Galga völgye népiéletének jellegzetességeibe nyújt betekintést. Tápiógyörgyén is a közelmúltban nyitotta meg kapuit a falumúzeum.²

Az említett táj- és falumúzeumok szakszerű kialakításában múzeumi szakemberek jeleskedtek. Magát a falumúzeumot az egészséges lokálpatriotizmus hozza létre, a faluközösség vállalja az anyagi feltételek megteremtését. Fő bábja pedig a helyi tanács. A „tanácsok, és más állami szervek, tudományos és egyéb intézmények, továbbá a társadalmi szervezetek valamint a szövetkezetek” is hozhatnak létre múzeumi gyűjteményeket, szögezi le a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. évi 9. számú törvényerejű rendelete. S mint láttuk, ezzel éltek is a helyi tanácsok, betartva azt a megyei tanácsi rendeletet, miszerint a felügyeleti szerv, a múzeumok látják el a szakfelügyeletet, segítve a helyi múzeumi objektum minél tartalmasabb, nívós berendezését, kiállítását.

Hogy a tanácsok mellett milyen színvonalas táj- és falumúzeumok is létesültek, igazolja Ócsa példája, ahol a Természetvédelmi Hivatal több népi építészeti emléket is műemléki védelem alá helyezett, felújításáról gondoskodott, „in situ” berendezve eredeti, vagy korhű tárgyakkal, főhivatású szakemberek irányításával tartja működésben. A kiskunsági Kiskunmajsán a helyi termelőszövetkezet vállalkozott falumúzeum alapítására, s a gyűjtemény gondozására főhivatású szakember alkalmazását is lehetővé tette.³

A felsorolt példákkal hangsúlyozni kívánom, hogy élve a törvényadta lehetőséggel, olyan táj- és falumúzeumokat hoztak létre, amelyek túlmutatnak az alapítási szándék alkotó hevületén, a teremtés nagy cselekedetén, a gyűjtemény szakszerű kezeléséről, fejlesztéséről is gondoskodnak. Természetesen nem várható el, hogy mindenütt főállású szakemberre legyen bízva a falumúzeum. Elég, ha a létrehozó szerv megoldja a megfelelő védelmet, rendben tartását, s szakmai vonatkozásban pedig keresi a kapcsolatot az illetékes körzeti múzeummal. Mert hiszen a falumúzeumban összegyűjtött tárgyak szakszerű kezelését jelenti a leltárkönyvbe történő rögzítésük, adatolásuk, a múzeumi szakmuzeológusok irányításával. A szakszerű nyilvántartás kell, hogy alapja legyen a falumúzeum létének s rendeltetészerű üzemeltetésének.

² Bővebben lásd a Honismeret 1985. 1. számában Nagy Varga Vera írását. (Szerk.)

³ Bővebben lásd a Honismeret 1985. 3. számában Halász Péter írását. (Szerk.)

Pest megyében is számos falumúzeum jött létre a helyi lelkesedés teremtő jóvoltából. Gondoljunk csak Nagybörzsönyre, vagy Sárira. A nagybörzsönnyi eset nem megnyugtató: nincs megoldva az elhelyezés kérdése, s a tárgyak szakszerű kezelése és gondozása. Kerülik a múzeumi szakemberek bevonását. Mindennek legfőbb okát a kölcsönös bizalom hiányában kereshetjük. A helyi lakosság fél, s óvakodik attól, hogy nyilvántartásba véve értékeit, kincseit, az elvesztés veszedelmének kitegye; tehát nehogy a múzeum bevigye saját gyűjteményébe az értékesebb tárgyakat. A múzeumok szakemberei pedig attól tartanak, hogy nincsenek meg a szükséges feltételek, elkallódnak a páratlan értékű tárgyak, nincsen garancia, bár törvényes keretek közt hívták életre a falumúzeumot, s mindezekben túlmenően, többletterheket jelent a muzeológus számára ennek a rendezetlen körülmények között lévő gyűjteménynek a leltáriismeretes nyilvántartása és védelme. Ezért is ellenzik sok esetben a falumúzeumok létrehozását a szakemberek. Albertirsán (pontosabban Albertin) szintén az elmúlt években hoztak létre egy falumúzeumot. A termelőszövetkezet játszott ebben döntő szerepet. Mi lesz, ha a lelkesedés alábbhagy (mint pl. Sári esetében), az áldozatos gondoskodású egyének helyét más szemléletű emberek veszik át. Könnyen arra a sorsra juthatnak a falumúzeumi gyűjtemények, mint az iskolai szertári gyűjtemények: felelős személyiség hiányában sorozatosan elkallódnak.

Mindezek hallatán azt gondolhatják, hogy én is ellenzője vagyok a falumúzeumnak. Ha nincsen meg, illetve nem teremtik meg az alapvető feltételeket, akkor természetesen igen. Az eszmei oldalát nézve a dolognak, azt kell mondanom, hogy *szükséges volna, ha minden falu létesítene, berendezne egy-egy falumúzeumot, múzeumházat, s gondoskodna fenntartásáról.* Minden helység rendelkezik közművelő létesítménnyel, filmszínházzal, művelődési központtal, könyvtárral. Csupán a múlt, a történeti tudat, a lokálpatriotizmus objektív intézménye, a művelődés sajátos helye, a múzeum hiányzik a falvakból. Mindenütt akad olyan jellegzetes parasztház, kisenemesi kúria, amely méltó a műemléki megőrzésre és védelemre, amelyben helyet kaphatna a letűnt idők tárgyi emlékei. Az élő önismeret, a nemzeti önbecsülés helyeivé, szentélyeivé válhatnak ezek a létesítmények.

A korábban elmondottak alapján is kitetszik, ezzel nem azt akarom mondani, hogy rivalizáljunk a kiemelt szerepkörű múzeumokkal. Azok őrzik azon jellegzetes tárgyakat, amelyekkel határkörébe tartozó terület kultúráját reprezentálni képesek. Rengeteg tárgy van közkézben, s kallódik el fokozatosan, amelyek nem kerülhetek múzeumba. Gondoljunk a műgyűjtők „áldozatos” szorgalmára, akik fennen hirdetve mondják, szükséges az ő — kimondhatatlanul is kincs-halmozó — gyűjtő tevékenységük, ők forgatják az anyagot, ha kell áruba bocsátják, magánkiállításban teszik közzé, tehát nem hagyják „raktárban porosodni” a tárgyakat, mint a „múzeumok”. A hagyományos paraszti termelés eszközei, amelyek a falu életéhez hozzátartoztak, s nincs rájuk szükség a múzeumban, vagy olyan személyes, családi jellegű iratok, amelyek nem kerültek levéltárba, nincs olyan jelentőségük, de helyi vonatkozásban mégis fontosak, mert személyes érzelem kötődik valamennyijükhöz. Óriási szerepe van az egészséges lokálpatriotizmus, a hazaszeretet, a múlt megbecsülése szempontjából, ha megőrzik őket. Nemcsak azért jelentős a falumúzeum, múzeumház, mert ki-ki büszkélkedhet, hogy ő adta oda egy-egy tárgyat, s elviheti nem helybeli ismerősét, hogy megmutassa melyik képen vannak ősei, rokonnai; hanem azért is, mert együttesen a falu arcképét mutathatja, amely a faluba tévedt idegen, vagy odalátogató hivatalos személy számára kellő információt, helyismeretet ad a falubeliek életéről.

A falumúzeumot, múzeumházat tehát a faluközösség igénye, nemes törekvése, múlt iránti tisztelete teremti meg. Ennek felelős „gazdája” a helyi tanács, amely gondoskodik a fenntartásáról, rendben tartásáról, kijelöli azt a helyi személyt (tanárt, önkéntes vállalkozót, társadalmi munkást), aki felelősségteljesen őrzi a gyűjteményt. A tanács gondoskodik megtekinthetőségéről, takarításáról is. A tanács kötelessége kell, hogy legyen a kapcsolatteremtés az illetékes múzeummal, a szakmai felügyelet érdekében, hogy az összehordott tárgyak nyilvántartásba kerüljenek, nehogy elkallódjának.

A falumúzeum, múzeumház kérdése tehát közügy, elsőrendűen a helyi lakosság érdeke. Nemcsak azért, mert kiállítás keretében, vizuális élmény formájában teremődik kapcsolat a rég-múlt iránt, hanem azért is, mert óriási jelentősége van a nevelés szempontjából.

Általánosság vált már, hogy az iskolai múzeumi órák keretében teszik szemléletesebbé, hatékonyabbá az ismeretanyag elsajátítását. Nyilvánvaló, hogy az országos szerepkörű múzeumok vannak legnagyobb előnyben e téren: hiszen nagyon szűke szabott a tananyag. A Hadtörténeti Múzeum, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, az Iparművészeti Múzeum, a Nemzeti Múzeum, a Nemzeti Galéria, a Szépművészeti Múzeum, a Petőfi Irodalmi Múzeum könnyebben tud segédanyagot — nemcsak szemléltetőanyag formájában — nyújtani az iskolai oktatás számára. A kisebb szerepkörű múzeumok is képesek azonban a feladat ellátására.

A falumúzeumoktól, múzeumházaktól azonban nem ezt várnánk elsősorban. Az lehetetlenség, hogy minden falu rendelkezék olyan történeti dokumentumokkal és tárgyakkal, amelyek alkalmasak volnának az oktatás igényeinek kielégítésére (gondoljunk csak arra, hogy nem mindenütt voltak pl. céhszervezetek, s nem mindenütt volt említésre méltó történeti esemény). Elsősorban a művelődési és a manuális készség fejlesztésében játszhatnak nagy szerepet ezek a létesítmények. Egy egyszerű guzsaly, mint kiállítási tárgy kevésbé tarthat érdeklődésre szá-

mot, viszont, ha foglalkozás keretében a gyermek kézbe veheti, orsóval együtt megkísérli a kenderszösz fonallá sodrását, az már nagy érdekesség bárki számára. Meg lehet tanulni a különböző eszközök használatát, nemcsak a guzsalyét, a rokkáét, de a szövőszékét is. Kiváló lehetőséget kínálnak az egyszerű régi tárgyak a kiscsoportos, szakkör jellegű foglalkozások számára. Termelési tapasztalatokat és ismereteket elevenítenek fel, s hagyományoznak, a felnővekvő, mindinkább városi szemléletűvé váló nemzedék számára. Micsoda didaktikai jelentősége van annak a faragószéknek, amelyre ráülhet az ügyeskedő gyermek, s vonókéssel kedvre formálja a fát, hasznos tárgyat teremt, mint tették korábban az ősök, akik nélkülözhetetlen szerszámot készítettek a maguk számára. Lehetőség adódik ily módon arra is, hogy felélesszék a régi fejfakultuszt, a hagyományos díszítésű fejfákat faragják, s állításukat újra bevett szokásá tegyék a helyi társadalomban. (Az a jószándék az alsónémedi emberekben, hogy a szép fejfás temetőt kegyeleti parkká alakítsák át, helyes dolog, de ily módon élővé is válhatna a régi hagyomány, azaz, nemcsak a régi fejfák őrződnének muzeális szándékkal, hanem az újak is lehetővé tennék a folytonosságot.)

A kasza kalapálása, használata is kiváltságos tudomány már ma az ifjúság körében. A földművelés avult szerszámjai, az állattartás eszközei, kézbe fogva azokat, használva őket, a személyes átélés örömét csillanthatják fel az arra fogékony gyermekben, aki értékét nemcsak az anyagi jelentőségben keresi, hanem eszmei értékrendet teremt, s szilárdít a maga számára.

Az utóbbi évtizedekben óriási ütemű a hagyományos életmód átalakulása. Sorra eltűnedeznek a régi termelőeszközök, kopik a régi termelési tapasztalat, feledésbe merülnek a szokások. Az életmód gyökeresen megváltozott. Az értékek többsége múzeumokba került, s cél lehetne, hogy a múlt egyre gyérülő emlékei, mégha azok nem is a népművészet remekei, vagy különleges érdekesség tárgyai, gyűjteménybe kerüljenek, mégpedig olyan gyűjteménybe, amely helyben van, mindennap szem előtt van, egy helyen, csokorba szedve, mint az ismeretek gazdag tárháza van jelen, a felnővekvő nemzedékek válóságos adatbankjaként. Ez az intézmény megteremtheti az alapfokú múzeumi kulturáltságot is a szélesebb néptömegekben. Jó alapot ahhoz, hogy nagyobb múzeumokban lévő specializáltabb anyaggal összevetve *minőségi értékek is természetesen legyenek mindenki számára.*

Alsónémedin a helyi nagyközségi tanács és a társadalmi szervezetek egy „faluház” létrehozásán fáradoznak. A „faluház” nem azonos a „falumúzeum” fogalmánál, több annál. Egy helyi jellegű parasztház, s abban berendezett hagyományos paraszti életmód-kiállítás csupán része, mintegy „memória egysége” annak a komplett egységnek, amelyben hagyományos stílusban megtervezett raktárbázis foglalkoztatóhelyiségek, park foglalna helyet. Tehát nem holt „emlék”, hanem élő, nevelési-művelődési intézmény, ahol a hagyományos népi kultúra alapjain nőhet fel a hagyománytisztelő, szélesebb műveltségű, életre nevelt ifjú nemzedékek sora.

Dr. Novák László

Kisbaconi beszámoló Benedek Elek emlékének megünnepléséről

Kisbaconban, az író szülőfalujában, 1984 szeptemberében ünnepelték születésének 125. évfordulóját és emlékeztek meg halála 55. évfordulójáról. Benedek Elek 1859-ben született, Kisbaconban és 1929-ben halt meg. Az emlékház, amelynek verandáján az ünnepélyeket a születésnap, szeptember táján megrendezik, az író egykori lakóháza, amelynek építéséről írásaiban sokszor megemlékezik, s amely ma életpályáját és műveit mutatja be a látogatóknak.

A kisbaconi emlékházat 1969. május 25-én nyitották meg. Az avató ünnepségen Balogh Edgár méltatta Elek nagyapó tevékenységét, Máthé János, magyarhermányi földműves pedig az íróhoz fűződő kapcsolatairól és meséinek hatásáról beszélt. Benedek Flóra, aki egész életét édesapja emlékének szentelte, megköszönte mindazoknak a munkáját, akik az emlékház berendezésében, az emlékkiállítás megrendezésében részt vettek.

Az író születésnapját a Benedek Elek Emlékházban minden évben megünneplik. Nagybacon község: Nagybacon, Szárazajta, Magyarhermány és Kisbacon nevelői és pionírjai megfogadták, hogy minden év szeptemberének utolsó vagy októberének első vasárnapján ellátogatnak Kisbaconba, évenként más és más iskola pionírjai műsorral készülnek, s ezt a műsort egymásnak és az összegyűlt közönségnek bemutatják. A szereplők a tágas verandán lépnek fel, a közönség a ház udvarán és a parkban helyezkedik el. A műsor Benedek Elek verseinek, meséinek elmondásából, színdarabjainak bemutatásából és népdalok énekléséből szokott állni. A műsor

után nagy kosarakban hozzák a „jutalmat”, a szereplők is, a közönség gyerek nézői is minden évben abból az almából ehetnek, amelynek fáját még Elek nagyapó ültette.

Ezután a gyerekek kimennek a kisbaconi temetőbe, ott a legjobb szavaló felolvassa a sírkőre vésett feliratot:

*Jézus tanítványa voltam,
Gyermekekhez lehajoltam,
A szívemhez felemeltem,
Szeretetre így neveltem.*

Most a gyerekek ajándékozzák meg a mesemondót, ki koszorút, ki csak egy szál virágot helyez el a sírra, mindenki ad valamit, hogy megköszönje, amit ő kapott.

Születésének 120. és halálának 50. évfordulója alkalmából 1979. szeptember 30-án a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház bemutatta az író *Többsincs királyi* című mesejátékát. Az előadást először Sepsiszentgyörgyön tartották meg, de ezután több városban is előadták a darabot, és nagy sikerrel játszották el Nagybaconban is. A Kisbaconban rendezett ünnepélyen Gálfalvi Zsolt, Tiberiu Utan és Veress Dániel tartott beszédet, s felidézte régi emlékeit György Dénes szavalóművész, aki 1927–28-ban Erdélyszerte, 1929-ben pedig Budapesten is fellépett a Zeneakadémián azokban a műsorokban, amelyeket Benedek Elek szervezett és vezetett be. A kettős évfordulóról megemlékezett az Igaz Szó, a Művelődés, az Utunk, a Korunk, ünnepi számot adott ki a Napsugár című gyereklap. A folyóiratok közölték Vetró András és Petrovics István Benedek Elekről készített mellszobrának, Gergely István emlékérmének és az íróról készülő szobrának felvételeit.

Elek apó születésének 125. évfordulóján, 1984. szeptember 30-án Nagybacon pionírjai adtak irodalmi műsort. A szereplők most is az író verseit, prózáját és színdarabjait mutatták be, ezenfelül rövid beszédben ismertették Benedek Elek pályafutását, célkitűzését és munkásságát. Hangsúlyozták a nekik is szóló üzenetet: „végezze el mindenki hittel, nemzetisége iránti kötelezettséggel feladatát . . .”

Az irodalmi műsor számai közben a szárazajtai pionírok székely táncot mutattak be, Bartók- és Kodály-dalokat énekeltek. A temetőben elmondták Magyar Lajos: *Elek apó arcai* című versét, megkoszorúzták a sírt, jutott most virág az „öregek” sírjára is, akiknek sírkövére Elek nagyapó ezt a néhány sort vésette:

*Ami jót, nemeset könyveimben láttok,
E két öreg ember szívéből eredett;
Ha majd kihull a toll reszkető kezemből,
E két öreg ember mellé temesettek.*

Az évfordulóról megemlékezett a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör és a Bukarestben megjelenő Művelődés is.

Ezt a beszámolót Bardócz Réka nagybaconi tanárnő, Benedek Elek dédunokája, az 1984. évi irodalmi műsor rendezőjének levele nyomán közli:

Lenygel Dénes

Megemlékezés a magyar partizánokról Vámosmikolán

Hazánk felszabadulását ünnepelte meg a Budapesti Természetbarát Szövetség 1985. április 21-én. Az ünnepségen részt vett a televízió egyik stábja, mivel úgy vélték, hogy a börszönyi partizántevékenység — sajnos — nem eléggé ismert a köztudatban.

1944—1945 telén sikerült ott létrehozni egy olyan katonai egységet, melynek tagjai a hazánkat végső romlásba taszító nemzeti-szocialista Németország ellen akartak harcolni. A *Görgey zászlóalj* — ez volt a nevük — mintegy másfélszáz embere kalandos utazás után jutott az előre kijelölt helyre az Ipoly menti Vámosmikolára, ahol egy német parancsnokság székelt. Innen öt kilométerre, Nagybörszöny községben a szovjet hadvezetőség egyik előretolt központja volt. A két község között húzódott a frontvonal, ágyúkkal, géppuskafélszkekkel, teljes hadi készlettel.

Vámosmikolán — szerencsés véletlen folytán — olyan székhelyet választott a német parancsnokság, amelynek tulajdonosa Huszár Károly tartalékos tiszt volt, izzó náciellenes, jó hazafi. Többek közt sikerült a falu fiatalágát „nemzetőrség” címen visszatartani a bevonulástól.

Az ő révén sikerült a németektől olyan információkat szerezni, amit a helybeli fiatalok és az oda települt görgeyisták azután átvittek a frontvonalon. A szovjet elhárítás — természetesen — eleinte nehezen hitt az átszivárgóknak. Mikor azonban az adatok helyességéről, sőt pontosságáról megbizonyosodott, teljes bizalommal fogadta harci társainak a magyar fiatalokat.

Ezen kívül más akciókat is folytattak a „magyar partizánok”. Így például nagy csoport, törzsüktől elszakadt magyar katonát mentettek meg Kisirtás-pusztán a harci megsemmisítéstől. Rábészélték őket, hogy adják meg magukat, mert teljesen körül vannak véve szovjet harcosokkal, akikkel harcba kerülnek. Más akciójuk egyike, hogy aláaknázták az Ipoly ottani hidját, amelynek nagy taktikai fontossága volt.

Sok görgeyista ott halt meg Vámosmikolán, Nagybörzsönyben, ott van a sirjuk is. Évekkel a harcok után szovjet bajtársaik felkeresték őket és együttesen emlékeztek vissza közös harcaikra.

Az események és hősi halottak emlékére nagy emlékmű áll Vámosmikolán, a Börzsönynek ezen szép falujában. Egy köből készült hatalmas, földbeszúrt kard. Alatta felíratos kőlapok. Itt zajlott le a természetbarátok megemlékezése. Sok százan jöttek el Budapestről is vonattal, külön autóbusszal. A közösen elénekelt Himnusz után óvodások és iskolások szúrták földbe zászlócskáikat. Majd Z. Szőke Pál tartott megemlékezést. Elmondta, hogy az itt harcolók nem pusztá létüket akarták megőrizni. Vállalták a partizánvékenységet, annak minden következményével. Tetteikkel az Ipoly két partján élő népüket is szolgálták, hogy a front borzalma minél előbb múljon el a fejük felől. Ugyanakkor érzelmeiktől vezetve, vagy tudatosan elsőként tettek eleget az időközben megalakult, debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés kormányfelhívásának: elsőként vették fel katonaként a harcot a hitlerista Németország ellen.

Az emlékező beszéd után Jancsó Adrienne művésznő elszavalta a Szózatot. Ezt követőleg a megjelentek megemlékezésként, tiszteletből végigmentek azon az egykor oly halálosan veszélyes úton, amely akkor a két front közt vezetett. Egy volt partizán, Gödöllei László mutatta közben: itt álltak a német ágyúk, itt a német ellenőrző pontok. Itt kellett átbújni a patak túlsó partjára. Így értek Nagybörzsönybe.

A sors furcsa játéka, hogy Nagybörzsöny lakossága német anyanyelvű. Őseiket a XIV—XV. században telepítették ide és bányászattal foglalkoztak. Nyelvüket, szokásaikat megőrizték. A Nagybörzsönyben eltemetett hősök sírjai előtt tisztelgés után a helyi népi együttes bemutatta hagyományos, évszázadok óta őrzött művészetét: játékait, táncait, énekeit.

A községben két késő középkori templom van. Az országos Műemléki Felügyelőség gondozásában mindkettőt eredeti formában hozták rendbe. A falu szélén álló Szent István-templomban éppen ezen a napon, délután volt búzaszentelés. A domb tetején épült, fallal körülvett ősi templomból kijövő helybeliek és a turisták elvegyülve álltak körül az úde pázsitot, ahol az együttes újból bemutatta műsorát a megjelenteknek és a televíziónak.

A köszönőszó nem maradt el a természetjárók részéről akik tudják, hogy nemcsak a hegyeket, a réteket kell járni, hanem az ott lakókat is meg kell ismerni, hogy még jobban szeressük Hazánkat.

Klubélet a Zobor alatt

A Kárpát-medencében már kétezer évvel ezelőtt is működtek klubok, azaz olyan egyesülések, művelődési fórumok, amelyeket mai fogalmainknak megfelelően közművelődési kluboknak nevezhetnénk. Hogy kik hozták létre és tartották fenn őket? Természetesen a rómaiak.

Azok az emberek azonban, akik egy híján húsz esztendeje Nyitrán (Nitra) a CSEMAKOK kötelékében megalakították a Juhász Gyula Ifjúsági Klubot (rövidítve JUGYIK), elsődlegesen nem a rómaiak példáját akarták lemásolni, sokkal inkább Kölcsey mondása lebegett a szemük előtt, mely szerint „az emberi ész és erő csak a társaságban fejlődik ki.” Az alapítók célja az volt, hogy a térképen a keletitől a nyugati szélíg húzódó dél-szlovákiai vidékekről a Mezőgazdasági Főiskolára és a Pedagógiai Főiskolára összeseregülő, többévi nyitrai tartózkodásra berendezkedő fiataloknak szellemi fórumot teremtsenek. Lehetőséget arra, hogy hasznosan tölthessék el szabad idejüket, gyarapíthassák általános műveltségüket, módot leljenek magvas gondolatok kifejtésére és cserejére, a gyümölcsöző önművelésre. S ezenkívül, amellet, hogy befogadják a minél sokrétűbb ismereteket, ne tartsák parlagon az eredendően bensőjükben rejlő értékeket, de kisugárzóivá is váljanak a bennük feszülő ifjonti erőnek, tettvágyak és az egyre dúsuló észbeli javaknak. Főiskolás éveik alatt ne csupán majdani foglalkozásukra, hivatásukra készüljenek fel alaposan, hanem egyrészt sokoldalúan felvértezett értelmiségiekké váljanak, akikben később is tovább él majd a művelődés igénye, másrészt ott, ahová a diploma megszerzése után állítja őket az élet, ne folytassanak gubóba zárt életmódot, hanem hozzá-

Ag Tibor a fiatalok körében a gimesi táborban

járuhassanak a kulturális tevékenység gazdagításához, a szellemi élet fellendítéséhez. A JUGYIK-nak ma is ez a missziója, törekvése, a klub vezetőit, aktivistáit most is ilyen megfontolások, szándékok ihletik, ösztönzik.

A szokásos kezdeti nehézségek leküzdése után a JUGYIK tevékenysége gyökeret eresztett a Zobor alatt, s értékes rendezvények fémjelezték a klubéleten belüli szorgoskodást. Később, az 1970-es évek közepe táján, sajnos pangás állt be a klubmunkában, s a hanyatlás oly jelentős lett, hogy a klub évekig szinte már csak papíron létezett. A megoldó fordulat 1979-ben következett be, amikor egy jászói fiú, Orosz Jenő, az agrárfőiskola gépesítési karának hallgatója lett a CSEMAKOK nyitrai városi szervezetének elnöke, s Kabla József állattenyésztés szakos főiskolás került a klubban az elnöki posztra. E két fiatalemberben a rátermettség, lelkesedés, küldetés tudat, szervezőképesség úgy ötvöződött egybe, ahogyan azt az ilyen funkciók megkövetelik. A JUGYIK-ban ismét pezsgővé és rendszeressé vált a munka, kialakult az aktivisták szilárd köre, megalakultak a műkedvelő csoportok, s egymást érték az ismeretterjesztő előadások. Olajozottan működött a gépezet, s az eredmények csakhamar messze felülmúlták a „válság” előtti sikereket is. 1982-ben az Orosz—Kabla páros utolsó évfolyamos lett, utódlásról kellett tehát gondoskodni. Szerencsére a JUGYIK-ban két ügyes, fáradhatatlan gömői fiú, Vörös Attila és Agócs Béla vette át a leköszönőktől a kormányrudat, új elnökként és alelnökként (mindketten a Mezőgazdasági Főiskolán tanulnak), a CSEMAKOK elnöki tisztségét pedig László Béla, a Pedagógiai Főiskola docense vállalta el, aki már azelőtt is lelkesen támogatta a klubtevékenységet. A klub egyébként Sándor János járási titkártól és Knotek Mártától, a járási bizottság dolgozójától is hathatós segítséget kap. Az 1982-ben történt „tisztújítás” óta ismét sok víz lefolyt a Nyitra-folyón, s mivel az idén már a Vörös—Agócs duónak is az államvizsgára kell készülnie, a télen lezajlott a klub élén az újabb őrsváltás. Jelenleg már a megválasztott új elnök, Pónya Pál, az állattenyésztői kar másodéves hallgatója vigyáz a staféta botra, aki Felsőszeliből (Horné Saliby) került diáknak a Zobor tővébe. Oldalán olyan kipróbált, bevált vezetőségi tagok tüsténkednek, mint például Görözdí Péter, Lőrincz Emese, Szikura Erzsébet és Brúder Ilona (a nyári művelődési táborok egyik ismert kopjafa-faragója). S persze a tágabb vezetőség tagjai és a fúrge propagandisták, aktivisták sem mennek a szomszédba ötletekért, leleményességért. Nélkülük a vezetők nem vihetnék végbe elképzeléseiket.

Eredményesen dolgozik a klub Pörgő táncscsoportja (Köböl Mária vezetésével), a Szivárvány bábegyüttes (élén Szomolai Zsuzsával), a Tilinkó népi zenekar (Rusznák Gábor és Szarka Gyula dirigálásával); nemrég alakult meg a klub néprajzi köre s egyre izmosodik az Új Fórum irodalmi színpad, mely legutóbb „Bohócok áldozása” címmel mutatta be Bettes István verseiből összeállított műsorát. A klub krónikájában gyorsan szaporodnak a derekas munkát dokumen-

táló bejegyzések, fényképek. A csoportok főként a környező községekbe járnak szerepelni, gyerekeknek és felnőtteknek adnak műsort, teljesítményüket lelkes tapsal honorálja a koloni, nagycétényi, gimesi, zsérei, léceci, kalászi kultúrházak, iskolák hálás közönsége. De szerepelt már a JUGYIK távolabbi tájakon is, a dunaszerdahelyi járásban például, valamint Párkányban (Sturovo), Komáromban (Komárno), sőt a gömői Almágyban is (Jablonec).

Az utóbbi években igen sok neves előadó fordult meg a JUGYIK háza táján, a rendezvények pusztá elősorolása is sokáig tartana. Csak a krónika legutolsó lapjait nézzük: a közelmúltban Czenhe Zoltán vetítéses néprajzi előadása, a Dévai Nagy Kamilla—Pelsőczy László művész-páros produkciója, Balczó András többszörös öttusa-világbajnok élménybeszámolója szerepelt a műsoron, Modrovics Lajos a fényképészetről, Csonka Gábor a joggyakorlatok jelentőségéről tartott előadást, s egy műemlék-ismertető Zobor-túra és két klubmulatság tarkította a palettát. A tavaszi program keretében Pomichal Richárd a Csallóköz állat- és növényvilágáról tartott előadást, megünnepelték a jelentős évfordulókat, egészségügyi előadást szerveztek, Horváth István a párkányi csatát ismertette, Bródy, s Medvigy Endre vezetésével Illyés Gyula emlékestet rendeztek

1979-től kezdődően az általános megújulás és fellendülés mellett a JUGYIK tevékenysége egy merőben új színfolttal is gazdagodott: meghonosodott és minden évben megvalósul Gimesen (Jelenec) a klub tavaszi háromnapos táborozása. A vártúrával, táncházzal, kopjafa-állítással, erdei szórakozással egybekötött esemény kézenfekvően szintén a tudásgyarapítás jegyében bonyolódik le a gimesi üdülőtelepen és kastélyban, s a regionális művelődési tábor sok résztvevőt vonz immár az egész Szlovákiából. Tavaly a népi kultúra és a népi hagyományvilág állt a gimesi műsor fókuszában; Ág Tibor zenetudós, Jókai Mária etnográfus, Kuncz László énekművész, Halász Péter néprajzkutató volt a táborban a klub vendége. Az idei gimesi táborozást a felszabadulás 40. évfordulója tiszteletére rendezték meg. Ezúttal Lehel Zsolt műemlék-térképész, Ducz László solymász, Adám Lajos koreográfus, Albert Géza író, Acs Zoltán történész, Czine Mihály irodalomtörténész és egy meghívott együttes szerepelt, továbbá kiállították Pomichal István amatőr fotós legszebb fényképeit. Itt kell megjegyezni, hogy a nagy, nyári országos művelődési táborban minden esztendőben 40—50 tag képviseli a nyitraiak klubját.

A tagság vágya, óhaja az, hogy megfelelő helyiséget kapjon a klub bent a városban, hogy ne kelljen annyit buszozni a próbákra, összejövetelekre, hogy saját otthonuk legyen, minden akció egy helyen történhessen, s a kézikönyvtárat is létrehozassák végre, melynek alapállományát két szekrénybe szorítva őrzik egy irodában. S szükséges lenne, hogy valahonnan pénz adassék mikrofonra, hangerősítőkre, magnóra, egyéb műszaki eszközökre, folyóiratokra.

„Előre, föl, fiúk, lányok” Juhász Gyulának, a klub névadójának eme buzdító szavai lebegnek a JUGYIK vezetői, tagjai előtt, miközben példamutató munkájukat végzik, további terveiket szövögetik. S ha majd diplomával a zsebukben szétszélednek különböző vidékekre, mások állnak a helyükre a klubban, hasonló célokkal, a szellem napvilágát erősítő elhatározásokkal. Öbennük pedig új lakóhelyükön, szerzte az országban gyakran felfénylik majd a kedves társak emléke, s felzeng a költő verse:

*Remény zenéjét hadd lobogja
A szívünk, egy érzésbe torrva!*

Veres János

Néprajzi kiállítás Nemesrempehollóson

Divós Pál tanító

Római kori útmaradványt és több száz éves téglasírokat találtak a régészek a Vas megyei Nemesrempehollóson az 1970-es évek derekán.

Több mint fél évszázada, hogy két községrész, Nemeshollós és Rempeshollós egyesült. Nemesben éltek régen a módosabb gazdák, Rempén pedig a néhány holdasok. Az igazi különbség azonban csupán alig két évtizede tűnt el igazán, amikor is új utcát építettek a két település között. Az eléggé nehezen kimondható Nemesrempehollós ma közigazgatásilag Körmen-dhez tartozik. Alig több mint háromszáz lakója van.

Mindezt *Divós Páltól*, a község tanítójától, népfrenttitkárától, tanácstagjától, szóval a falu „mindenesétől” tudtam meg. A községi klubkönyvtárban beszélgettem vele, ahol a község néprajzi gyűjteménye is létrejött.

A kiállítás anyagának tervszerű gyűjtése csaknem két évtizedes múltra tekint vissza. Ma már felnőtt emberek azok a diákok, akiknek élén a tanító szervezett gyűjtésbe kezdett. Írásos és tárgyi emlékeket, régi fotókat, s egyáltalában mindent összeszedtek, ami a község lakóinak történetével, életkörülményeinek változásával kapcsolatosak. A több mint háromszáz tárgyat, dokumentumot szükség szerint megtisztították, rendbe tették, s ezek javát a községi klubkönyvtár egy részébe a Pali bácsi által készített polcokon, vitrinekben helyezték el. A község néprajzi gyűjteménye híven tükrözi az elődök életét, munkáját, mindennapjait; a hozzájuk tartozó használati eszközökkel együtt.

A falakon fotóablók őrzik az elmúlt 40 év kiemelkedő eseményeit. A község lakói, látva a némes törekvést, nap mint nap újabb értékes tárgyakkal, képekkel, okiratokkal örvendeztetik meg a gyűjteményt ma is szívből gyarapító és gondozó pedagógust.

A probléma azonban az, hogy kevés a jelenlegi kiállítási terület, így nem minden anyag kerülhet közszemlére. Java része a klubkönyvtári épület padlásán van elraktározva. Az egyházasrádóci közös községi tanács 1983-ban jelentős anyagi beruházással felújította a község művelődési házát. Itt van hely és terület, csupán a kiállítási körülmények megteremtése lenne hátra ahhoz, hogy a szépen összegyűjtött és rendszerezett anyag minél teljesebb egészében tudja közvetíteni az elődök üzenetét a mai kor embere, a község mai lakói és a gyűjteményt látogatók számára.

Tóth László

A Zselizi Népművészeti Fesztivál '85

1985-ben 30. alkalommal rendezte meg a CSEMADOK a szlovákiai magyarság hagyományos népművészeti fesztiválját. A népes találkozónak, — melyre Pozsonytól Nagykaposig érkeztek érdeklődők és szereplők egyaránt — az egykori Barcs vármegyei *Zseliz* (Zeliezovce) ad állandó jelleggel otthont.

A lévai járásban fekvő kisváros, a trianoni döntést megelőző utolsó népszámlálás adatai szerint, egykor 99% -ban magyar anyanyelvű község volt. Napjainkra ez az arány már erősen megváltozott. Az elmúlt hatvan évben, de különösen a második világháborút követő időkben, megnövekedett a település lélekszáma, de a lakosságcsere és a betelepítések következtében a magyarság száma itt sem gyarapodott. Az 1970. évi statisztikák tanúsága szerint, Zseliz magyar lakosságának aránya 56%. A városkát mégsem ezért választotta a fesztivál színhelyéül a CSE-

MADOK. Minden bizonnyal inkább az egykori Eszterházy kastély tágas parkja kínálta a kedvező lehetőséget, hogy a tizezer főt is befogadó szabadtéri színpadot itt, Zselizen alakítsák ki.

Az első találkozóznak, melyet 1956-ban kezdeményezett a CSEMADOK, még *Losonc* volt a helyszíne, mindössze ötszáz résztvevővel. Ezt követően egy ízben *Érsekújvárott*, majd pedig *Gombaszögön* gyűltek össze évenként, bemutatni a magyar népi sajátosságokat őrző folklór hagyományokat, és ezzel együtt hitet tenni nemzetiségük mellett. A kezdeti évek tapasztalatai megerősítették a CSEMADOK akkori vezetőit abban a felismerésükben, hogy a népi zene és tánc alkalmas megnyilvánulási forma a nemzetiségi öntudat kifejezésére. *Kodály Zoltán* útmutatását fogadták el irányítóként: „Hogy milyen és mennyi zenét fogyaszt: rendkívül jellemző minden népre és nemzetre. Ezért a zenei élet formái mindenütt mások. Változtak a századok folyamán, de mindig a nép vagy nemzet karakterét, annak esetleges változásait követték.” Ösztönösen megérezték, hogy a „zenei néphagyomány nagy lelki egységről beszél”, és az anyanyelv megőrzéséhez elengedhetetlenül szükséges ezt a lelki egységet is megőrizni. Mert országhatárok csak állampolgárságot határoznak meg, anyanyelvet már kevésbé, s lehet hű állampolgár az is, aki nem az állam többségi nyelvét beszéli. A folklórból, a népi műveltségből ez a felismerés kristálytisztán tör elő, s mindenkiben tudatosul, aki tevékeny módon résztvesz a hagyományok ápolásában.

A fesztiválok jelenlegi rendje végül is 1969-ben alakult ki: minden évben két nagyobb-szabású *központi rendezvényre* kerül sor. *Zseliz* ad állandó jelleggel otthont — június első szombat-vasárnapján — a gyermek és felnőtt hagyományörző együttesek *vetélkedő* bemutatkozásának, a népművészeti fesztiválnak. Ezt követi *Gombaszögön* — június utolsó szombat-vasárnapján — a *népünnepély*, a látványos dal és tánc seregszemle, kirakodó vásárral, kiállítással egybekötve. Az elsőt általában 10–15 ezer a másodikon pedig 20–25 ezer nézővel.

Az idei Zselizi Népművészeti Fesztiválon — lévén *páratlan év* — a *gyermekcsoportok* vitték a főszerepet, most rendezték meg a *gyermek hagyományörző együttesek* központi versenyét. Szlovákiában jelenleg 63 magyar gyermek-együttes működik, közülük ez évben 12 csoport jutott be a döntőbe. Az ismertebbek: a királyhelmeci *Apró Bodroglózi*, a fülekpüspöki *Apró Pálóc*, a gortvai *Barkóca*, a párkányi *Kisbojtár*, a galántai *Pitypang*, az ekeli *Tátika*, a gimesi *Villó*, a pozsonyi *Apró Szótlas* tevékenysége tekinthet hosszabb múltra vissza. De valamennyien színvonalas, esztétikailag és erkölcsileg értékes munkásságot fejtenek ki. Az együttesek többnyire a magyar nemzetiségű alapiskola (általános) keretében működnek, vezetőik áldozatos szolgálói helyi közösségüknek és az anyanyelvi művelődésnek. Zömmel pedagógusok, feladatukat szabad idejük feláldozásával végzik, anyagi ellenszolgáltatás nélkül.

Szombaton került sor, a kissé elhanyagolt kastély egyik szűk szárnyában, a *Csehszlovákiai magyar népviseletek és a Fesztivál 30 éve képekben* című kiállítások megnyitására. Főképpen a népviseleteket bemutató, gazdag és értékes anyagot feltáró kiállítás érdemel figyelmet, az utóbbi inkább dokumentatív mint művészi értékű tablóin végig követhetjük az eddigi fesztiválok hangulatosabb perceit. Délután a *Csak liszta lortásból* címmel összeállított műsorban a kovácsai, ipolykéri, ipolnyéki, busai és lukanényei folklór-együttesek léptek fel.

A *Zseliz üdvözlése és a Gyertek velünk játszani* címmel előadott gálaműsorban nem csak a hazai együttesek, hanem a vendégként fellépő *Kalocsai Népi Együttes* gyermek csoportja és *Szvorák Katalin* népdalénekes is nagy tetszést aratott.

Az ünnepélyes eredményhirdetést alkalmával díjazták a gyermekcsoportok idei győzteseit. Nagydíjat kapott a párkányi *Kisbojtár*, kéméndi táncok és gyermekjátékok bemutatásáért. Az együttes 42 tagú, 7–13 éves korú gyermekek, munkájukat a magyar tannyelvű alapiskola és a városi művelődési otthon támogatja, vezetőjük *Héglí Mariann*. A második díjat az ekeli magyar nyelvű alapiskola *Tátika* nevű csoportja nyerte el. Mintegy 50 gyermeket foglalkoztat rendszeresen *Hodek Mária* és *Szilágyi Zoltán*. Műsorukat főleg Csallóköz és Mátyusföld játék-, tánc-, és dalhagyományából állítják össze. Szerepeltek már a csehszlovák és a magyar televízióban is. Az 1971-ben alakult, *Csillag László* és *Morva Lászlóné* vezette galántai *Pitypang* lett a harmadik díjazott. Előadásaikban Galánta és környéke népi hagyományait, táncait elevenítik fel. Megalakulásuk óta csaknem 300 gyermek tanulta meg a vidék hagyományait.

A nagyszámú nézőközönséget a kedvezőtlen időjárás sem tudta a színpadtól távol tartani. Lelkesedésben azonosult és osztozott a szereplőkkel. És megértésben is. A jelenlévők között eleven erőként ott élt *Kodály Zoltán* figyelmeztető szava: „*Nem lehet magyar, aki nem iszik a magyar kultúra csodatöréséből. A kultúrában pedig benne van a népkultúra. Zenében majdnem teljesen azonos vele.*”

Hajdú D. Dénes

Helytörténet a termelőszövetkezetekben: táblanévadás

A kollektivizálás során a szövetkezeti gazdaságok lettek az ország termőföldje nagy többségének művelői, egyben örökösei a földhöz történetileg tapadt szellemi hagyományoknak. Ezek között elsősorban a dülönevekben őrzött hagyományokra gondolunk. A *Zsellérföld* határnévszó Szeghalmon, az *Apponyitöldi-tanyák* Kétsopronyon, a *Proletár* Zalaszentlászlón, a *Jancsár* Csabdin, az *Apáti-kút* Gencsapátin, az *Űr-tava* Nagyhalászon, a *Ménes-járás* Újszászon, a *kötél-rétföld* Megyaszón, az *Ozítató* Somogyásmonon, a *Madzagföld* Karcsán a helyi történelem egy-egy szeletét őrzi.

A helytörténetírás — sok egyéb mellett — forrásként építhet rájuk az egykori határhasználat kutatása közben is. Mert a visszaemlékezőktől ma még nyerhető információkkal erősítve is, bizonyossággal állíthatjuk, hogy a nagybirtoktól uralt övezetekben azok a határrészek álltak uradalmi belső kezelésben, amelyeken a helynevek ritkábban fordulnak elő, ezzel szemben a jobbágytelkek ott terültek el, ahol sűrűbben. A bodrogközi Karcsán, az egykori báró Sennyey-birtokon hét hagyományos név fordult elő az egyik határrészben (*Hamurét, Tolvajka, Somosajka, Képszári, Harasztosalja, Farkasverem, Ördögös*¹), mert a kisebb parcellányi földekből összeálló határrész minden zugát megjelölte a paraszti szükség. Ezzel szemben ugyanott, hasonló nagyságú területeken (*Nyárjaska, Aranytó, Kincshomok*) csak egy-egy földrajzi név ismeretes. Hasonló példakkal az ország más részein is találkozhatunk.

Mi történt nyelvünk helynévszó-állományával az utóbbi évtizedben?

Mint hogy a termelőszövetkezeti gazdaságokban a tábla a terület összetartó váza és a nagy teljesítményű erőgép mozgásának elengedhetetlen feltétele, a hagyományos helynévállomány a táblanévadásban kapott szerep függvényévé vált.

Az országos átlagban 70 hektár körüli területű tsz-táblák kialakítása közben a régi düloutak tömegét szántották be, s eközben eltűntek a szegélyfasorok, kelet-magyarországi népnyelven szólva, „dülő-sor”, „dülő-szél”, dunántúli szóval „spalét” (palét),-ok.²

A jogszabályok ingatlan-nyilvántartásra kötelezik a szövetkezeteket. A többlépcsős adminisztráció egyike az üzemi nyilvántartás,³ amelynek alapvető dokumentuma a táblatorzskönyv. Itt található a tábla neve. A táblatorzskönyv jogszabálytól megkövetelt fő adata a helyrajzi szám. Hogy ezen túlmenően milyen nevet adnak a tsz-ek a tábláknak, azt semmiféle jogszabály nem írja elő és semmilyen szerv nem kéri számon. Ennélfogva a táblanévadás változatainak sora található az országban, amelyek feltérképezéséhez a honismereti-helytörténeti mozgalom

¹Nagy Géza: Földrajzi nevek a Bodrog-közről (Kézirat).

²Virágh Ferenc: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szerepe a dolgozók és a település felemelkedésében (Kézirat). 1983. AGROINFORM Könyvtár, 19. 445. old.

³Magyar Közlöny, 1972. december 31. 1214. old. Földnyilvántartási útmutató. MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal, Földnyilvántartási osztály (1980).

⁴Zalamenti Egyesült Mgtsz Kehidakustány. 627—2/1984.

⁵Magyarország földrajzinév-tára. (Szerk.: Földi Ervin) II. Borsod-Abaúj-Zemplén. Bp., 1980. Kartográfiai Vállalat. 55. old. Adatszolgáltató: Smaida József főagronómus, Megyaszó.

⁶Kiss Lajos: Régi Rétköz (Akadémiai, 1961. 252—271.); A Nagyhalászi Petőfi Mgtsz területén a szerző gyűjtése, adatszolgáltató: Lukács Imre, Kulcsár Antal, Hornyik Károly.

nagy segítséget nyújthat. Ennek a hagyománymentésen kívül olyan haszna is lehetne, hogy az „odafigyelés” megfordíthatná a nem kívánatos irányzatot, különösen ahol előrehaladt az elidegenedés és a dülök üzemi neve már nem Berek, Bodrogkeszi, Vársánc, vagy Göbolyjárás, hanem csak D-6, B-12, P-21, Sz-4.

A Pécsváradai Zengőalja Mgtsz táblatorzskönyvében például P-1—22-ig a pécsváradai, M-1—12-ig a martonfai, N-1—21-ig a nagyballi, Z-1—11-ig a zengővárkonyi, L-1—5-ig a lovashe-tényi és A-1—7-ig az apátvarsándi táblákat számozzák s egyben ezt a formát ölti üzemi nevük is, azaz ún. *betű-szám* név. A szövetkezet irodájában — mint mindenütt az országban — kéznél van az üzemi térkép. Ezen az apátvarsándi területen a *Hinterfeld* nevű határrész két táblára tagolódik: a bekötőúttól északra az A-1, délre az A-2 fekszik. A zengővárkonyi területen az *Igaz* egyetlen tábla: Z-7. A mellette elterülő a Z-6 viszont a *Lencsés-földet* és a *Dársídföldet* egyesíti.

A Kehidakustányi Zalamenti Egyesült Mgtsz-ben a *betűszó* és a *hagyományos dülönév* a tábla torzskönyvi neve: C-13. *Oreghegy-alja*. Ezen túlmenően a gyakorlatban még öt hagyományos névszót használnak e tábla területének azonosítására: *Gyöp-föld*, *Csonkás-kelet-nyugat*, *Cseresznyeszl*, *Major mellett*.⁴

A Megyaszói Aranykalász Mgtsz táblatorzskönyvében csak a *hagyományos határnév* a tábla üzemi neve. A Tópart határrészből négy táblát szabtak, s római számokkal jelölték. Ugyanakkor nem jutott névadó szerephez a *Majos-pusztá*, a *Nagyrépás*, a *Harangos*, a *Kerülő-part* helynév.⁵

A névadás néhány változatát mutattuk be a maga konkrét helyén. Összetett, tarka a kép. Ezzel számolniuk kell a honismereti gyűjtőknek.

A táblanév szóállományának rétegződése izgalmas kérdés, vizsgálódásra érdemes ott is, ahol az üzemi táblanévadás a hagyományos földrajzi név alapján áll, mert a hagyományos szó alakváltoztatban él tovább. Így Megyaszón a régi *Rétföld* táblanevekben *Papi-*, *Kurta-*, *Csák- és Kötél-rétföld* szavakká változott.

A szabolcsi Tiszaháton lévő Tiszateleken hiába keressük a *Kiss Lajos* néprajztudós gyűjtéséből ismert *Pesti*⁶ nevű határt, helyette a Nagyhalászi Petőfi Mgtsz táblaneveiben — a volt herceg Odessalchi-birtok érháti uradalmának egykori területén — a *Húszas* táblanevet találjuk, mert az 1945-ös földosztáskor az a kiosztandó terület a földosztó bizottság térképén a 20-as számot kapta. Így hát a földosztás történetét örökítő szavak rétege is benne van a szövetkezeti gazdaság egyik földterületének névanyagában.

A Gerencsapáti Savaria Tsz-ben a *Műt-melletti*, a Somogysámsóni Marótvölgye Tsz-ben a *Mogyorósi-tábla* is az újabb keletű réteghez tartozik: egy létesítményhez és egy volt kisebb földtulajdonos nevéhez kötődik a tábla s így épül be a helyi hagyományba.⁷

A tszcs-korszak emlékeit őrzik a békéscsabai tsz-ben: *Szikrácskának* hívják a felszabadulás előtti Szalay-majori részt, ahol a Szikra Tszcs szerveződött. De az azután jövő korszak névanyaga is fellelhető már a helyi nyelvben: a *tsz-tanya* határnév Szabadbattyánban, Nyircsaholyon, Tiszacsermelyen; a tsz-körtés Nagykovácsin és a ma már nem azon a néven működő termelőszövetkezet neve Kacsótán (Baranya), Jándon (Szabolcs-Szatmár), Rábasebesen (Győr-Sopron), Jászládányban (Szolnok).

Nagy vizsgálatot tehet a honismereti-helytörténeti gyűjtés két további sürgős feladat megoldásával is. A tsz-korfák kikutatása az agrártörténet szocialista korszakának mellőzhetetlen adaléka, egy fejlődési folyamat csomópontja. Az országban a termőföld táblásítását az 1960-as évek elején gyakorlatilag befejezték. Ezt követően a kis szövetkezetek egyesülésének, egyesítésének folyamata tartott az 1970-es évek második feléig. Kezdetben volt az „egy falu, több tsz”, aztán lett az „egy tsz, több falu” állapot.⁸ A tsz-korfa ezt a helyi folyamatot ragadja meg szakaszoltan és datálva. Ez azonban öncélú történeti váza volna a ma már hatalmas területű szövetkezeti gazdaságnak, ha ehhez nem párosulna egy másik folyamat, ti. a táblák sorsának vizsgálata, amelyek az egyesítések után újra és újra szabódtak területükben és változtak a nevükben. A szövetkezeti központosítás országos folyamata holnap már nem írható le, ha ma nem történik meg a gyűjtőmunka. A veszély nagyságrendje vetekszik a II. József-féle birtokösszeíratási anyag elégetésével.

A másik ilyen időszerű penzum a tsz és a falu együttélése nyelvi következményének helyi leírása. Ahogy a falu lakosságának egyre csökkenő része tsz-tag, miként alakul a helyi többség tudatában a határ tsz-üzemi neve? A Zsámbéki-medence Lenin Mgtsz-ben mérhető többek közt az üzemi-szakmai nyelvnek a helyi hagyományos határnévre vetülése. A 30 év körüli tsz-dolgozóknak egyszerűen P-11 az *Árendás-föld*, P-30 a *Kisszabad-föld*, ugyanaz a 40—

⁴Marótvölgye Mgtsz Somogysámsón. 1277—3/1984. Adatszolgáltató: Kovács Tamás. Gecsapáti, Savaria Mgtsz.

⁵Esze Tamás Népe. A tarpa-gulácsi-tivadári Esze Tamás Termelőszövetkezet lapja, 1983. augusztus.

⁶Adatszolgáltató: Feketéné Gergely Márta, tsz-számtartó, Páty.

50 éveseknek is, míg a legidősebbeknek a tsz-en belül elsősorban a régi, a hagyományos név.⁹ Páty a budapesti agglomerációban fekszik, lakosságának kisebbik része nézi a határt a tsz-tag szemével munkahelynek. A többségnek *Dísznó-láp, Saslészek, Forrásdűlő, Kopolya-dűlő* az, ami a tsz-ben B-23, P-35, P-22 és P-32—33. Amde az sem vitatható el, hogy nincs ellenértékes mozgás, hogy a tsz-beli táblanévadás és -használat hatástalan marad a falu nem tsz-dolgozóinak körében. Ha ugyanezt a jelenséget az első termelőszövetkezeti városunkban Túrkevény figyeljük, az a tapasztalat, hogy a tsz-beli határnévhasználat jobban betört a lakosság nyelvébe. De már ez a két helységben tapasztalható jelenség sem összegezhető, helytörténeti gyűjtő-feltáró munka nélkül.

Néhány konkrét illusztrációval igyekeztünk vázolni a témát és a teendőket. Abban a reményben tettük, hogy sikerült ráirányítani a figyelmet a sürgős feladatokra és megnyerni az ügynek a mozgalom eddig is sok hasznot hajtó tagjait.

Virágh Ferenc

Helytörténeti kincsesbányák a parókián

A néprajzi gyűjtések alkalmával érhetik váratlan meglepetések az embert. Én is így jártam, amikor Szigetszentmiklóson az egyik háznál nézegettem az életem rakott régi iratokat, fényképeket. Odaszólt a gazdaasszony, adok én magának valamit. Még a férjem hozta a front alatt, ki volt dobva az egyik udvaron — azóta takargattam. Érdeklődve nézegettem a csomagot, melyet a múzeum részére kaptam. Régi jegyzőkönyv a református egyház előjáróságának jegyzőkönyve volt, az 1861—1892 közötti évekből, teljes épségben. Odahaza átolvastam a vastkos könyvet és ekkor jöttem rá, milyen sok értékes helytörténeti adat található az ilyen egyházi jegyzőkönyvekben.

Az egyházi tanácskozások jegyzője általában valamelyik tanító volt, akinek révén bőszavú bejegyzések találhatók. Érdeklődéssel másoltam ki a hasznos adatokat. Már 1861-ben az iskolaépületben olvasóterem volt, a presbitereket közfelkiáltással választották. A temetőt árokkal vették körül, kaput tettek rá és bekerítették. Olvasható feljegyzés a templom renoválásáról, a harangozó fizetéséről, faiskola létesítéséről. 1862-ben Arany János költőt világi aljegyzőnek választják Szigetszentmiklóson is — olvasható a november 21-én írt jegyzőkönyvben. Szerűskertet létesítettek az ötemetőben, 1863-ban meg szűk termés volt, ebben az évben a dühöngő orkán a templom fedelét megrongálta, újra kellett építeni. Sok adat található az egyház földjeiről, azok műveléséről, terméseredményekről. Az egyháznak 1869-ben két tanítója volt, a tanítás három tanteremben folyt 300 tanulóval. A tanító fizetése évi 300 forint.

Majdnem minden oldal valami helytörténeti, egyháztörténeti adatot tartalmaz. A templomban a szószék fölé új korona készült adakozásból, ebbe értékes iratokat raktak 1872-ben. A másik bejegyzés elmondja, hogy 1875-ben a szélvihar ledöntötte a templomtornyot, javítása után újabb emlékiratot helyeztek a régiek mellé. A régi irat elmondta, hogyan épült a templom tornya 1826-ban, a másik irat az 1848-as szabadságharc helyi történetét tartalmazta. A harmadik irat 1853-ból őrzött értékes adatokat ref. egyház akkori állapotáról, a községi vezetők-ről, a templom felújítási munkáiról. A jegyzőkönyvből megtudhattuk azt is, hogy a harangozót mindig Szent György napján (ápr. 24.) fogadták fel. 1876-ban pedig akkora árvíz volt a faluban, hogy a templomban térdig ért a víz. Az első női tanító 1876-ban került a faluba. Érdekes az ifjak „tívornyázásáról”, veszekedési, békítési ügyeiről szóló feljegyzés 1879-ből. A cigányok nem fizettek egyházadót.

A község saját földjéből a zsidóknak temetőhelyet jelölt ki 1885-ben. Az utolsó bejegyzések elmondják a harangok újraöntésének eseményét, a legutolsó lapokon pedig a lelkész, a tanító fizetését felsoroló díjlevelet találjuk.

Ezek a kiragadott példák is érzékeltetik, milyen gazdag helytörténeti adatokat tartalmaznak a ref. egyház presbiteri jegyzőkönyvei. Érdemes a helytörténeti kutatóknak, ahol csak lehet, átnézni ezeket a feljegyzéseket.

Vöő Imre

Tanulmányok Csongrád megye történetéből VI.

Szerk: *Blazovich László*
(*Csongrád Megyei Levéltár.*
Szeged, 1982. 212 old.)

A közelmúltban látott napvilágot a Csongrád Megyei Levéltár VI. számú tanulmánykötete, amely a legújabb kutatások eredményeit közreadva 8 szerző cikkét tartalmazza. A kötet első tanulmányában — Két széljegyzet a Dél-Alföld korai történetéhez — Szádeczky-Kardoss Samu új adatokat közöl a Herodotosz által is említett, i. e. 6—5. századi agathürszosz népről, akiknek szállás-területe az Alsó-Tisza és a Maros vidékén volt; majd az anyag második részében a már avar igazgatás alatt álló terület egy újabb etnikumának történetét ismerteti. E hadifogolyként, az i. sz. 7. században betelepített lakosság jórészt kézművességgel foglalkozott, és utódaik — nyelvüket, szokásaikat, vallásukat megtartva — később visszatértek hazájukba.

A tanulmánykötetben *Erszegi Géza* Szeged középkori történetére vonatkozó 115, eddig ismeretlen oklevelet mutat be, amelyek közül a legkorábbi 1321-ből a legkésőbbi 1525-ből származik. *Petrovics István*: A Szegedi Vár korai történetéhez című tanulmányában a Vár építéstörténetét 1242-től a XV. századig vizsgálja. Megállapítja, hogy a szegedi erődítmény királyi vár volt, amely katonai és politikai feladatokat egyaránt betöltött. Rendszerint az uralkodó kipróbált emberei kezén volt, bár védelmi szerepe csak a török veszély fokozódásával emelkedett ki. A következő tanulmány *Vass Előd* munkája, a török kori Szegedre kalauzol. A szerző az 1553—1554. évi adóösszeírást ismerteti, amelynek eredeti kézírata bécsi Nemzeti Könyvtárban található. A forrás azért rendkívül érdekes, mert az 1552. évi „szegedi veszedelem” utáni állapotokat mutatja be, és így — korábbi jegyzékekkel összevetve — képet ad arról a pusztulásról és gazdasági visszaesésről, amit a török megjelenése Szegeden jelentett.

Rákos Sándor: Gazdasági és társadalmi viszonyok Szegeden a testamentumok tükrében (1720—1848) című tanulmányában a levéltárban található feudális kori hagyatéki

iratok (végrendeletek) feldolgozását végezte el. A bevezetőben ismerteti az öröklési rendet, kiemelve az egyenes ági örökösök egyenlő részesedését, a házasságba hozott vagyon és a közös szerzemények szétosztási rendjét, az özvegyek, hajadonok jogait. Ezután részletezi a különböző vagyontárgyakat az ingó és ingatlan vagyon. A statisztikai forrásokkal összevetve képet ad a polgárok birtokában lévő város menti szőlőkről, szántókról, az állattartás szerepéről, végül számba veszi a végrendelezők pénzügyeit és hitelviszonyait. Az érdekes tanulmányt végrendeletek szövegei egészíti ki.

Szintén a késő feudális kor viszonyairól szól *Imre Mihály*; Iskolakultúra Hódmezővásárhelyen a XVIII. század közepétől 1848-ig című tanulmánya, amelyben a szerző egy eddig kevésbé feltárt művelődéstörténeti témával, a mezővárosi oktatásüggyel foglalkozik. Az iskolaügy fejlődését Hódmezővásárhely XVIII. századi újjátelepedésétől kísérő végig, megvizsgálva az oktatás helyi feltételeinek alakulását, a tanítók helyzetét, a református és katolikus iskolákat, a Ratio Educationis szerepét, majd befejezésül a reformkorban elért eredményeket.

Eperjessy Géza: A kézművesipar Szegeden az 1848 előtti évtizedekben című munkájában azt vizsgálja, milyen volt az ipar fejlettsége a városban az 1819—1848 közötti időszakban, hogyan éltek és dolgoztak a kézművesek a feudális kötöttségek, az elavult céhrendszer szorításában. A szerző az ipar differenciáltságát, ágazati megoszlását a különböző időszakokban készült összeírások alapján elemzi, megállapítva, hogy kb. 75 féle mesterséget üztek a polgári forradalom előtt Szegeden. A tanulmányban az iparosok anyagi helyzetéről, vagyonuk összetételéről, mezőgazdasági ingatlanaikról, az ipar és mezőgazdaság összefonódásáról is olvashatunk.

A kötet utolsó részében *Varsányi Péter* István Hetényi István 1848-as honvéd emlékirataiból közöl részleteket. Hetényi már 1848 június elején, Győrben beállt katonának, majd a szerb felkelés idején zászlóalját a Délvidékre vezényelték. Novembertől a II. bácskai hadtestben szolgált, 1849 tavaszán részt vett Szeged védelmében és Torontál megye felszabadításában. A szabadságharc bukása után 3 évre az osztrák hadseregbe sorozták, majd hazatérve néptanító lett. 1881—1887 között készült emlékirata — amelyből Varsányi Péter István a legérdekesebb részle-

teket választotta ki — a szabadságharc történetéhez nyújtanak érdekes adalékokat.

A bőséges forrásanyagra épülő, gazdagon dokumentált kötet elsősorban azok számára érdekes, akik a vidék feudális kori története iránt érdeklődnek. Reméljük, hogy a kiadványsorozatban a megye polgári és szocialista fejlődésére vonatkozó, hasonló színvonalú tanulmányok látnak majd napvilágot.

Dóka Klára

A Szovjetunió Hősei a magyarországi felszabadító harcokban (1945–1950)

(Zrínyi, 1981)

Az emlékezések hónapjaiban élünk. E sorok írásának napjaiban hangzottak el azok a szavak Szegeden, majd Debrecenben az egykori résztvevők, a mátt építők és a jövőt hozzájuk hasonlóan vállaló fiatalok szájából, amelyek közösen vallották a 40 esztendővel ezelőtt bekövetkezett történelmi sorsfordulónk forrását. Azokat a harcokat, emberi erőfeszítéseket és — írjuk le! — hősiesség magartások sokaságát, amelyek nemzeti újjászülését, felemelkedésünket lehetővé tették.

Mindenki aki szól, és szólni fog ezekben a hónapokban, a kiemelt tisztelet hangján emlékezett és fog emlékezni a Szovjetunió Vörös Hadseregének millióit kitevő katonájáról, a velük együtt hazánk felszabadításáért is küzdő bolgár, jugoszláv és román katonák tizezreiről, áldozatvállalásukról, hősi halottaikról. Az elhangzott és leírt számok nagyok. Az elpusztult életek tragikusan hatalmas. Százezres nagyságrendben fejezhető ki csupán.

Ez írásban most csupán a százakról kívánunk szólni. Arról a mintegy 400 szovjet emberről, aki a hazánk területén vívott harcokban tanúsított magatartásával érdemelte ki, vált méltóvá a Szovjetunió legmagasabb kitüntetésének, a Szovjetunió Hőseinek megtisztelő címére. Évtizedek óta ismeretes ez, mint tény, úgy általában számunkra.

Mi teheti indokoltá, hogy évekkal korábban megjelent, és talán már nem is a legkönnyebben hozzáférhető könyvről ismételtlen is szóljunk? Elsősorban az, hogy végigkísér bennünket az ország keleti határaitól az utolsóként felszabadult lakott helységig azoknak az egyes embereknek a társaságában, arcukat

Jegyzet:

¹Beregovoj (Georgij Tyimolejevics) százados, mint repülőszázad parancsnokhelyettes első ízben 1944. október hó 26-án kapta meg a Szovjetunió Legfelső Tanácsától a Szovjetunió Hőse címet — a magyarországi harcokban tanúsított magatartásáért.

és bár csupán sorokban életútjukat, további életüket megmutatva, akik hazánk területén lettek tulajdonosai a Szovjetunió Hőse címe.

Neveket, születési éveket és helyeket, foglalkozásokat, a háború lakonikus rövidegű fogalmazásában leírt kitüntetési felterjesztéseket olvashatunk, ismerhetünk meg. Mellettük a magyar városok, falvak, folyók neveit, ahol hőstetteik születtek. Sokukról azt is megtudhatjuk, hogy a pusztító háború után hazatérve miként folytatták további életüket a gyárakban, a földeken, tervezőasztalok mellett vagy a világűr későbbi meghódításának ismert hőseiként. A háború könyörtelen törvényei teszik, hogy sokuknak életét befejeztéként ismerjük meg. Ők már nem tudták, hogy emléküek e magas szinten marad meg családjuk, hazájuk, más nép emlékezetében.

Mintegy 170 magyar város, falu nevének segítségével követhetjük nyomon ezen embereknek az útját, ami egyben a harcok legnehezebb szakaszait is mutatja. Budapest, Ercsi, Kecskemét, Kishalompuszta, Máriaháza, Martonvásár, Pécs, Sarud, Tiszafüred, Tiszaszőlös, hogy csupán a legjelentősebbeket emeljük ki — ha ez egyáltalán lehetséges — a végrehajtott hőstettek számával is jelzi a legtöbb áldozatot kívánó csaták és harcok színhelyeit.

A könyvben szereplő személyek közül többük nevét viseli utca, vagy tér. Nevük megtalálható emlékműveken, táblákon. Gondolhatunk további bővítésekre, a meglévő emlékhelyek méltó gondozására. Elsősorban mégis azt ajánljuk, hogy hazánk egészében, egy-egy városban, községben élő és felnövekvő emberek ismerkedjenek meg, többek között a honismereti munka keretein belül is, az „aranycsillagosok” nevével, tetteivel, a történelmet formáló nagy folyamatok „egyszerű” emberi összetevőivel.

További értéke a könyvnek az, hogy bemutatja azokat a szovjet marsallokat, tábornokokat és tiszteket, akik irányítói, vezetői voltak a Magyarország felszabadulását is eredményező hadműveleteknek, harcoknak. A frontok parancsnokait, a hadseregek és hadtestek, hadosztályok vezetésében részt vevő katonai vezetőket. Ugyanebben a részben megtalálhatók a repülőerők és a Dunai Flotilla parancsnokainak nevei is.

Az elmúlt évtizedek alatt sok minden megváltozott. Talán nincs már meg az a hid, amit egykoron egy hadijelentés említett. Lehet, hogy tőle nem messze egy új, egy nagyobb épült. Beregovoj százados a Duna felett repülve csupán a hidak roncsait láthatta. Későbbi ittlétekor sétálhatott a felépítetteken. A falvak egy részéből városok lettek. A címlapon szereplő katona által elültetett kis fácska is vastagtörzsűvé, lombossá növekedett, miként az a tisztelet is, amelyet e könyv is segít bennünk továbbéltetni.

Bedő László

Árvai krónika¹

Amikor kézbe vesszük ennek a szlovák nyelvjáráskutatónak az egykori Árva (Orava) megyei gyűjtéséből összeállított terjedelmes munkáját, olvasása közben sokszor a vásárhelyi Kiss Lajosra, a „szögény embőrök” néprajzi monográfusára kell gondolnunk. Mindkét szerző szülőföldjének szegényeit, küzdelmes múltjukat mutatja be. A két szerző közt csak az a különbség, hogy míg Kiss Lajos a saját szavaival mondja el a vásárhelyi szegény parasztság életsorsát, addig A. *Habovstiak* az árvai szlovák szegények életét, küzdelmes múltját maguknak az adatközlőknek a szavaival, jellegzetes árvai nyelvjárásban közli. Ebben az árvai krónikában tehát nem a szerző, de maga a nép beszéli el saját életét.

A bevezető szavai szerint a bemutatott anyagot a szerző 30 év alatt gyűjtötte. (Ebben is hasonlít Kiss Lajosra.) A gyűjtés időpontja az 1949. és 1979-es évekre esik. Az adatközlők többsége az 1880–1950-es években született. A legidősebbek a nagyszülők és dédszülők hagyományanyagát elevenítették fel számunkra. Ezek az emlékezesek sokszor visszanyúltak a XIX. század 40-es és 50-es éveire — a feudalizmus idejére is.

A bemutatott hagyományanyagot három főbb fejezetbe sorolja. Az első fejezet az anyagi kultúra témáiból meríti emlékezéseit. Megismerkedünk a nép egykori életével. Csaknem mindegyik adatközlő a régebbi „nehéz élet”-re emlékezik. Itt különösen azoknak az emlékezéseire szeretném felhívni a figyelmet, akik a szülőföldtől távol, pl. a pesti bérházak építkezéseivel dolgoztak. A férfiak, mint kőművesek eljártak Lengyelországba vagy Pestre, a soraiakat fiatal munkáslányok egészítették ki. A munkabér elég alacsony volt. A legtöbbje sokszor gyalog tette meg az utat. Kora tavasszal — vagy késő ősszel — tele volt az országút munkába menő vagy onnan jövő árvai fiatalokkal. Az idősebb nemzedék sokat emlegette az Alföldre való aratásba járást. Később ezt az idénymunkába való járást Amerika váltotta fel. Voltak olyan családok, amelyek kétszer-háromszor is megjárták Amerikát. Jól emlékeznek az amerikai gyárakra, bányákra. Ezek közé az emlékezesek közé a szerző nemegyszer be-beszúr egy-egy Amerikából írott levelet is. (Ezeket az árvai családok sok helyen mindmáig gondosan megőrizték.) Sok férfi emlegette a közeli határon lebonyolódó cserekereskedelmet. Átjártak Lengyelországba, élelmiszert és dohányt csempészték. Voltak

azonban kupecok is, akik a lengyel falvakban felvásárolták a fiatal tinókat, úszókat, ezeket áthajtva egy kissé felhizlalták, majd a közeli lipóti vásárhelyeken jó pénzért eladták. Igen sok idősebb adatközlő elmondta, hogy hivatásos foglalkozása: „állathajtás” volt. Ezek a felvásárolt marhákat — sokszor a maguk felelősségére, máskor vagyosabb kupecok megbízásából — áthajtották a Kárpátokon, s ott leadták megbízóiknak. Innen Szilézia felé hajtották az állatokat. Ez természetesen elég kockázatos vállalkozás volt. Igen sok ilyen hajtó-hajdú család át is költözött a határmentére. (Ezeknek a nyomait a morvavlach kopanicákban ma is megtalálhatjuk.) Igen sok árvai férfi foglalkozott lókereskedéssel is. Nagyon értették az adásvévet. Az adatközlők saját szavukkal elmondják, hogy az ilyen vásár milyen formában zajlott le. Egy-egy ló vételénél számba vették a szemét, fülét, fogát (ebből állapították meg a korát), farkát, lábait, rügös voltát stb. A jó lókupecok általában csak jó lovakat vásároltak. Sokan foglalkoztak juhászattal is. Az árvai szlovákok kitűnő kupecok voltak. Hírüket távoli vásárokon is ismerték. Az árvai konyha igen szegényes volt, sokszor az elvetett krumpli se érett be (itt a krumplinak „repa” volt a neve), s ilyenkor bizony csak kásán és káposztán éltek.

Az adatközlés második csoportjában a családi élet és a társas életviszonyokról tájékoztatnak az árvaiak. A múlt században hírnevesek voltak az árvai gyolcsosok. Áruikkal eljártak a messze földön, s így lejártak az alföldi vásárookra is. Ilyen gyolcskereskedő család sokszor le is telepedett egy-egy alföldi városban.

Nem hallgathatjuk el, hogy a magyar etnikumba igen sok árvai család illeszkedett be, és ezzel színesebbé tették az alföldi népek szokásait, hiedelmeit. Gondolunk itt például a lakodalom (háztűznézés, udvarlás) szokásaira. Lakodalmi vacsorához szűdő ételrigmusokra, nem kevésbé a lakodalmi énekekre. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a betlehemi járás és a háromkirályjárás szokásait, a karácsonyesti vacsora ritusát stb. Igen elevenen maradtak meg a kisbíró és az éjjeliőrök által zengett énekek szövegei és dallamai.

Igen érdekesek az árvai falvak tréfás gűnynevei is (falucsúfólók). A kötet igen tanulságos anyagot közöl a nép életszemléletéről is. A közreadott közmondások is a nép gazdag képzeletét mutatják. A kötetet színes népmesék, tréfás mondókák, játékok zárják le.

Nincs módunk a részletekbe bocsátkozni, de elmondhatjuk, hogy ebben a kiadványban nemcsak a néprajz kutatói találnak igen gazdag összehasonlító anyagot — de maga a nép is élvezettel olvashatja egykori életének írásos bizonyítékait. A kiadványt maguk az árvaiak is szívesen forgatták és olvasták — nemcsak idehaza — de a határokon túl is.

Michal Markus

¹*Habovstiak, Anton*: Oravci svojej minulosti. Rec a slovesnost oravského ludu. (Az árvaiak a saját múltjukról. Az árvai nép nyelve és lírája, epikája) Martin, 1983. 372 old.

Baranyai helytörténetírás, 1982

(Pécs, 1983. 627 old.)

Üttörő módon, széles körű ismereteket nyújtva, 1974 óta jelennek meg a Baranya Megyei Levéltár Évkönyvei. Tematikai változatosság jellemzi és a terület jellegzetességein túl, országos jelentőségű anyagok is szerepelnek a vaskos kötetekben. Az 1982-es kötet (dr. Szita László szerkesztésében) baranyai, Pécs városi és nemzetiségi témaköröket ölel át, friss és olvasmányos magyarsággal.

A Baranya megyét érintő tanulmányok: Katona Magda: Evlia Cselebi Baranya megyében; Timár György: A pécsi provizorátus faluösszeírásainak a török időkre vonatkozó feljegyzése 1695—1696; Móró Mária Anna: Baranya vármegye 1815 és 1842/44. évi malomösszeírásai II. Tegzes Ferenc: Baranya vármegye Közigazgatási Bizottságának megalakulása és működésének kezdetei a dualizmus időszakában; Erdődi Gyula: Az iparoktatás Baranyában 1872—1900 között; Szűts Emil: Adatok a megszállt Baranya—Pécs közigazgatásának helyzetéhez és a visszacsatolás katonai és politikai előkészítéséről 1918—1920; Laki János: A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közötti Baranyában.

A Pécs város történetével foglalkozó tanulmányok sorában Bezerédy Győző: A városkép és városszerkezet alakulása Pécsen; Babics András: Berkes M. Péter az első pécsi bányakapitány és a mecseki szénmedence bányászatának kezdetei; Borsy Károly: Szodói Nagy Benjámin pécsi nyomdász szabad sajtós tevékenységének megtorlása 1849-ben; Vargha Dezső: Pécs törvényhatósági jogú város szociálpolitikai tevékenysége 1929—1935 között című, sok újat nyújtó anyagait találjuk.

Tovább folyik a baranyai nemzetiségi kutatásokkal összefüggő közlemények sorozata is. Ebben a kötetben Cseresnyés Ferenc: A szlovákiai magyarokat fogadó szervek telepítő tevékenysége Baranyában 1947—1948; Fűzes Miklós: Nemzetiségi oktatás Délkelet-Dunántúlon 1945—1949; Gorjánác Rádojka: Az 1919. évi szerb népszámlálás a megszállt Baranyában II. című tanulmányokat olvashatjuk. Nagy Lajos: A bolyi Batthyány-uralomban élő nemzetiségek az úrbéri rendezés előtt és Szita László: A magyarországi németiség iskolaügyének alakulása a Délkelet-Dunántúlon 1938—1944 között című tanulmányai zárják a Baranyai Helytörténetírás 1982. évi kötetét.

Krisztián Béla

Hidvégi Lajos új könyveiről¹

Ritkán jön minden olyan szerencsésen össze, mint Hidvégi Lajos és Cegléd, illetve a városkörnyék között. Hogy egy lelkes, szülőföldje múltját kutató lokálpatrióta egyszerűs mint jó tollforgató is legyen; hogy egy tollforgató lokálpatrióta rendszeresen helyet kapjon írásaival a helyi hírlap hasábjain; és hogy ezeknek az elszórt írásoknak a javát még összegyűjtve ki is adja a városi tanács vagy a járási hivatal! Bizony, ennyi szerencsés körülmény általában nem jár együtt. De összegyűjtött Cegléden, s így jelentek meg Hidvégi Lajos új kiadványai, mindenekelőtt a *Regélő falvak* című.

A szerzőt aligha kell bemutatni a Honismeret olvasóinak, hiszen írásaival lépten-nyomon találkozhatunk a lap hasábjain. Ő maga *történelmi elbeszéléseknek* nevezi a kötetben összegyűjtött 30 írást, én inkább helytörténeti és művelődéstörténeti miniatűröknek mondanám, hiszen amilyen rövidre fogottak ezek az alig másfél oldalas, parányi tanulmányok, olyan aprólékos műgonddal dolgozta ki, sűrítette őket alkotójuk. Lenyűgöző az a hatalmas tudásanyag, ami az írások mögött húzódik, mert hiszen bennük nem fér el mind. Olvasásuk közben érzi igazán az ember, hogy amit Hidvégi Lajos nem tud Ceglédről és a ceglédi járásról — azt bizony valószínűleg nem is érdemes tudni.

„Ezek az írások — mondja a szerző Előszavában — arra vállalkoznak, hogy megidézék szűkebb hazánk, a ceglédi járás változatos tájait, népeit, fölvilantsák történelméből a régi eseményeket, a véres villongásokat, elfelejtett kiváló emberek életútjait, a különböző, mégis egyszándékú faluk hajdani küzdelmeit, bánatait és örömeit”. Ahhoz pedig, hogy ezt megtegye, be kellett járnia — térben és időben — a vidéket: meg kellett vallatnia a múltat, és szemügyre venni a jelent. A 30 írásba belefért az Árpád-kor, belefértnek a Zsigmond-kori határvillongások, a török idők — néha anekdotaszámba menő, másszor véresen komoly — eseményei, a XVIII—XIX. század világa, sőt a közelmúlt is.

Hidvégi Lajos írásait elsősorban két dolog jellemzi. Az egyik, hogy következetesen be-rekszik a valóság föltárására, s e célból be-

¹Hidvégi Lajos: *Regélő falvak*. Történeti elbeszélések. Kiadja a Pest Megyei Tanács ceglédi Járási Hivatala, 1983. 64 old. — *Hidvégi Lajos: Pusztabokrok*. Adatok Cegléd és környéke településtörténetéhez a régészeti, történeti források és a földrajzi nevek alapján. Kiegészítette és sajtó alá rendezte *Torma István*. Kiadta Cegléd Város Tanácsa, 1984. 175 old.

kukkant a mondák mögé, a költemények hátterét keresi, de sohasem csak a nyers valóság érdekli, s miután meglette és fölmutatta a tényeket, óvatosan visszahelyezi azokat a múltba, eredeti foglalatukba: a hagyományba. Mint szép képet a jó keret, úgy fogja körül, egészíti ki ezekben az írásokban a történelmi valóságot az abból sarjadt hiedelem. Így, ilyen „tálalásban” ismerkedünk meg a hun áldozati üsttel, a török kori határperekkel, Arany János vén gulyásának különös, pogány idöket idéző temetésével, Kossuth Lajos házvezetőjével, vagy Somogyi Imrével, a Kertmagyarország megálmodójával. Az írások *másik* jellemzője nyilván összefügg szerzőjük tanári mivoltával, ez pedig a tanítani, tudatosítani akarás. Hidvégi tanár úr nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy a történelmi, művelődéstörténeti események tanulságára felhívja a figyelmet, vagy figyelmeztessen valamilyen múltbeli esemény megörökítésének, megjelölésének fontosságára. Ugyanez a célja a jórészt már elfelejtett, de a maguk idején jelentős személyek emlékének előbányászásával és felmutatásával.

Hidvégi Lajos *másik könyvét* Cegléd város tanácsa adta ki. Ebben tulajdonképpen a földrajzinév-anyagon keresztül dolgozza föl és mutatja be a város és környéke régészeti emlékeit, történeti mondáit és írásos dokumentumait. Ahogy Ikvai Nándor írja a kötet Köszöntőjében: „Kézikönyve és lexikona ez a kötet a város történetének. Nem fantázia, de a mondák világával átszőtt történelemmozaik”. Hatalmas munka fekszik ebben a könyvben. Hidvégi Lajos a kiterjedt ceglédi határra vonatkozó helyszíni gyűjtésen kívül több mint hetven kiadott és levéltári forrást nézett át és dolgozott fel. Ezt a fáradságos munkával összegyűjtött anyagot rendezte aztán sajtó alá *Torma István*.

A kötet, műfaját tekintve is rendkívül tanulságos. A földrajzi nevek rendszere itt egyszerűsre, a *háló* szerepét is betölti, amelyen főnnakadnak és egyben rendszereződnek is a különböző településtörténeti, művelődéstörténeti jelenségek és adatok. Jelen esetben elsősorban a régészeti. De a módszer követhető, sőt bővíthető is lenne néprajzi, gazdaságtörténeti, sőt még szociográfiai adatokkal és jelenségekkel is. Így lenne, lehetne azután igazán kerek a világ, illetve a határ, egy-egy település határa.

Külön felmérést és tanulmányt igényelne, hogy egy ilyen hatalmas, *helytörténeti vállalkozás*, mint Hidvégi Lajosé, miként hasznosítható az adott település iskoláiban, miként frissíthető fel segítségével az egyhangú tananyag? Milyen mértékben élnek a helybeli pedagógusok ezzel a két kitűnő oktatási segédanyaggal? Oda került-e már Hidvégi Lajos két könyve minden ceglédi általános és középiskola könyvtárába, tanári szobájába, forgatják-e és hasznosítják-e a diákok figyelmének felkeltésére, a szülőföldjükhöz való kötődés szálainak erősítésére? A három- és az

ötezes példányszám azt sugallja, hogy talán már ott vannak a város és a környező települések iskoláiban, könyvtáraiban; forgatják, olvassák, izlelgetik őket a szülőföld múltja iránt érdeklődő felnőttek és fiatalok.

Halász Péter

Bálint Sándor:

A Szögedi nemzet 1–3.

(Kiadja a Móra Ferenc Múzeum.

Szeged, 1976. 676 old.;

1977. 420 old.; 1978. 700 old.)

„Jelen mű szülővárosom népi hagyományvilágának megörökítése, sok évtizedes kutatásnak, szemlélődésnek, egy emberélet örömmel vállalt iparkodásának gyümölcse.” Ezekkel a szavakkal indítja Bálint Sándor A Szögedi nemzet című háromkötetes munkáját.

Az első kötetben a szerző visszatekint Szeged nagy fiaira, akiknek kutatása révén gazdagodott a város. Ezt követően sorra veszi a bel- és külterületi települési és társadalmi helyzetét, kialakulását, egységes várossá fejlődését. Így ad számot a közelebbi településekről, kezdve Akácstól Csöngölén, Illancon, Martonoson, Pusztaföldváron és Törökbecsén át Zombóig, összesen 145 szegedi kirajzású helységről.

A ház, otthon, tanyaporta című fejezetben a városi házbelsőről, a portahasználatról és mintegy összehasonlításképpen a homoki fundamentumok és tanyaházak építési és használati rendjéről olvashatunk. A *Vízélet* a Tisza, a Maros és a kisvizek világával foglalkozik. A halászat mellett jelentős helyet szentel a szerző a nádkitermelésnek és a gyéknépföldolgozásnak. A *pasztorkodás, jószág-tartás* fejezetben olvashatjuk: „A szegedi népnek hosszú időn át egészen a múlt század derekáig a külterjes, pusztai állattartás volt egyik legjelentősebb foglalkozása, illetve jövedelemforrása.” E részben külön tárgyalja a különböző állatfajokat, szárnyasokat, sőt a galambászatot és a méhészetet is.

A szögedi sár ragaszt, a Tisza vize visszacsúsz. Ezt évszázadokon át igazolta a statisztika. Ugyanakkor a XVIII. századtól kezdve számos család költözik ki a nagy határu tanyavilágba, sőt nem egy délvidéki magyar dohánykertész falu lakossága éppen a kirajzott szegedi őslakókból duzzadt fel. Bár milyen messze úti is föl új sátrát a szögedi ember, ha Szegedre indul, hazajön. Ha meg visszaérkezik új lakóhelyére a tanyára, akkor *előgyűn*. Ezekkel a sajátos nyelvi finomságokkal Bálint Sándor még sűrűn találkozhatott, hiszen mint írja: „A szögedi tanyavilág népe is szinte teljes egészében a városból vándorolt ki a múlt század folyamán.

Mintegy három nemzedék emberfölötti szí-
vóssággal hódítja meg a szegedi homokor-
szágot a modern mezőgazdasági civilizáció
számára."

Igen izgalmas és érdekes a *piactörténeti*
rész. A Roosevelttér és a hídfeljáró déli ol-
dalán volt a *halpiac* és a *makai piac*; a *búza-
piac* helye a Dugonics tér volt. A *Nagypiac* a
Széchenyi teret foglalta el, finom illatú *pili-
sős kinyeret* pedig a Klauzál téri *kinyér-
piacon* lehetett kapni. A mostani Bartók tér
szolgált *paprikapiac* céljára, ugyanott vertek
sátrat a *húsárusok* is.

A történeti összefoglalókban fontos szere-
pet ad a szerző a honos családnevek fölsoro-
lásának, ugyanakkor a városrészek bemuta-
tása igen summázott. Nyilván azért, mert
szándékában volt azokat később külön-külön
kiadni.

Más, korábban és azóta megjelent könyvé-
ben bővebben szól Szeged és a környező fal-
vak népének hitvilágáról, jelen művében ezt
nem is részletezi. Annál több helyet ad a
gyermekjátékoknak, s egyben föl hívja a fi-
gyelmünket a sok tennivalóra.

A régi szegedi vizen járók hajlékának kü-
lön is megvolt a maga *házcímőre*. Ilyet még
ma is láthatunk a Kistisza utca 7. szám alatt.
Nem egy módos szegedi gazdának, polgárnak
volt Szeged külhatárában tanyája, melynek a
használattal kapcsolatos szemléletes leírása
megint csak olyan élvezetes, mint a tiszai
vízi élet, a *pákászat* vagy éppen a *galam-
bászat*, mely utóbbi részletesen is tárgyalja a
„szegedi embőr pompás szenvedélyit."

A mezőgazdaságról szóló fejezetben átte-
kintést kapunk a homoki táj meghódításáról,
termőre fogásáról. A gabonafélék mellett
jelentős a szőlészetről, a gyümölcsstermesz-
tésről, a dohánykertészetről és természetesen
a híros szegedi paprikáról szóló ismertetés.

A **második kötetben** olyan összegzést kap-
unk a város ipari múltjáról, aminőt a mai
kutató nemzedék csoportosan sem tudna pó-
tolni. A *közlekedést* a szegedi nagytáj em-
bere el sem képzelhette a Tisza nélkül. Már
az Árpád-korban virágzó a vízi élet, a vízi
fuvarozás is: a városi nép egy részének ez
adta a megélhetést.

A *láperesztést* (a tutajozás régi formája) a
mai ember már csak a szakirodalomból ismer-
heti. Ugyanakkor a tutajozás ma is élő fa-
eresztési gyakorlat. A fauszítás a múlt száz-
ad végére annyira fölvirágzott, hogy 1906-
ban már hét szegedi fafeldolgozó üzemnek
adott munkát a Tiszán és a Maroson leuszta-
tott hatalmas famennyiség. A láp mellett
jellegzetes vízi közlekedési eszköz volt a
csámesz, a *luntra*, a *bürhid* és természetesen a
bögösorrú hajó.

A *szegedi kismesterségek* fölsorolása nem
egyszerű számadás. Valamennyi mesterséget
úgy ismerhetjük meg, hogy Bálint Sándor
nem mulasztja el a hozzájuk kapcsolódó hie-
delemvilágot is elénk tárni. Mindemellett
hiteles történeti adatokkal, a korábban meg-

jelent művek ismeretében szemlélődhetünk az
egykori szegedi kovácsok, bognárok, köte-
lesek, talicskakészítők és ki tudja hány régi
szakma háza táján. Csak sajnálni tudjuk,
hogy az egyik híres, ma is élő szíjgyártóról,
Börcsök Lajosról megfeledkezett a szerző.

A *régi mértékek és mértékeszközök* tekin-
tetében nem ismeretesek pl. a só és a bor mé-
rőeszközei, mértékformái. Bálint Sándor a
lehető legtöbb, még használatban levőt, vagy
már kiveszített föl sorol mintegy bizony-
ságául annak, hogy minden témából van még
a felszínen, csak kutatni kell kitarthatóan!

A *malomiparban* először a *vízimalmokról*
szól, amelyek századunk elején már csak
darálnak. A város kenyérszükségletét a *sütő-
asszonyok* látják el, akik háziipari tevő-
kenységként foglalkoznak a sütéssel, s a
Klauzál téren árulnak. A *késesipar* szegedi
remeke lett a szegedi *halbicska*, melynek
legtékintélyesebb készítője, Sziráki József
késesmester volt.

Különösen gazdag anyagot közöl a szerző
a *viseletről*. A XVIII. században már elkü-
löníthető a parasztság viselete a jóval színe-
sebb, az idegen kardvátokat is magába fo-
gadó polgári viselettől. Sőt, Alsóváros és
Felsőváros viselete is különbözik egymástól.
Szól a pusztai népek, a pásztorok és a parasz-
tok hétköznapi és ünnepi viseletéről, ami már
csak azért is nagyon érdekes, mert ma már
alig akadnak emberek, akik a régiekhez ha-
sonlóan betartanak a viseletről szóló iratlan
követeléseket. Pedig régen egy-egy ünnepi
szín fölvétele, annak levetése meghatározta a
család vagyoni helyzetét is. Szeged külön-
legessége a papucs, melynek készítését *tűrül*
hogyre megismerhetjük.

A vaskosra sikeredett **harmadik kötet** a
szokás- és a népköltési hagyományokat mu-
tatja be. Az *édősapám, édősanyám, kedves*
dajkám, dajkám éppúgy nagyon szép meg-
szólításformák, mint az *ipam, napam, sógo-
rom, ángyom, nászuram, örebik uram, ki-
sebbik uram* — amelyek mára szinte mind
kiveszték a használatból.

A *katonaelet* az első erőpróba a legények
életében. A *regruta* Szegeden is gyönyörű
dalokkal búcsúzott szeretteitől. A katonáék-
tól sajátos stílusú levelet küldött szüleinek és
kedvesének, melynek minden szavából a
szülők, a szülői ház és a szeretett lány, ille-
tőleg a jó cimborák hiánya érződött ki.

Az élet második nagy állomása a *házasság*.
A legény, ha szégyenlős volt *gügyüt* kért föl,
hogy kérje meg számára a kiszemelt lányt.
Alsóvároson és Tápén nagyon sok a hasonló
szokás a lakodalmasháznál, s más területeken
is. Bálint Sándor sokszor mondta, hogy „ez
a két nép testvéremzet”.

„A szegedi nép ősi, mágikus betegség-
szemlélete és ehhez igazodó gyógyító gyakor-
lata napjainkban sem enyészett még el.” Eb-
ben a fejezetben Bálint Sándor úgy tekinti át
a város orvostörténetét, hogy kivételes hang-
súlyt ad a *népi gyógyításoknak*. Ugyanebben

a részben számol be a pusztító járványokról. „Népünk jól tudja, hogy a halál ellen nincs orvosság.” Az erről szóló fejezet művének a legteljesebb része. Érzékelhetjük, miként készült a régi ember a halálra; melyek voltak óhajai, amiket megkívánt — végtisztességként — a hozzátartozóitól. Mint valamennyi témánál, itt is felsorolja a szerző azt a hatalmas hiedelemanyagot, amelyek a halálvárással, a halállal, a temetéssel és az emlékezésformákkal van kapcsolatban. A halottlátásnak volt birománya maig emlegetett *csépai embőr*, a *lelei asszony* és a *tápai Szurkosné*, kiknek tevékenységéről is értesülünk.

„Most pedig lépünk át a szegedi táj hagyományvilágába és éljük végig a szegedi nemzettel az esztendő.” Az esztendő jeles napjait bemutató részben „otthonosan” mozog, otthonosabban minden más tárgyú témájánál, hiszen ez a terület volt számára a legkedvesebb. Megtudjuk, hogy a *szentemberek*, *koldusok* világa milyen nagyon gazdag volt. Felsorolja a leghíresebbeket, s egyúttal betekintést nyerünk valamennyinek az életébe is.

„A szegedi nyelvnek más magyar tájak magyarja számára legföltűnőbb vonása az ő-zés.” Tudósok, írók, költők, művészek használták. Bálint Sándor pedig természetesen és féltő ragaszkodással beszélt — sajátjaként — egész életében.

Ez az utolsó kötet — mint említettem — a legvaskosabb. A kötetbe szánt anyagot ismerve mondhatom, hogy egy másik, ugyanilyen kötetre való anyag kimaradt. Főleg a sok kottázott népdal szaporította az oldalszámokat. Ezt a részt *Paksa Katalin* írta meg éppolyan igényességgel, mint amilyennek olvashatjuk *Felföldi Lászlótól* a néptáncra vonatkozó részt.

Bálint Sándor műveinek koronája A Szegedi nemzet. A Hagomány szolgálatában és a Szeged Alsóváros már halála után jelent meg, és szinte már a nyomdában „gazdára leltek”. Hagyatékában — amely a szegedi múzeumban van — számos megjelenésre váró munka van még. Reményünk, főleg igényünk van rájuk, hiszen Szegedet kutatni Bálint Sándor nélkül ma már elképzelhetetlen.

ifj. Lele József

Kiss Áron:

Magyar gyermekjátékgyűjtemény

(Könyvértékesítő Vállalat, 1984. 533 old.)

Néhány év hiján kerek száz esztendő telt el várnunk arra, hogy a magyar néprajztudománynak (is) csaknem elfelejtett alakja, s egy páratlan gyűjtőmozgalom anyaga ismét és kézzelfoghatóan az utókor érdeklődésének körébe kerüljön. Mindenki, aki for-

rás- vagy adatkeresés, tanulászszerzés céljával lapoz bármely valamirevaló játékgyűjteményben, gyakorta találkozhat a Kiss Áron (1845—1908) nevével fémjelzett mű anyagára tett utalásokkal.

A hazai könyvkiadás nosztalgjának is hódolva, de egyúttal komoly hiányokat pótlandó örvendetesen szorgalmazza a tudománytörténeti szempontból alpműveknek tartott munkák hasonmás megjelentetését. Ez hosszú évekig szinte kizárólag az AKV priviligiumának számított, egy ideje viszont a Könyvértékesítő Vállalat „Tudománytár” című művelődéstörténeti sorozata is oroszlanrésztt vállal a fontos és ritka könyvek újrakiadásában.

Valójában miért is örülünk ma a Kiss Áron szerkesztette mű „újjászületés”-ének? Az erre adandó felelet — mint gyakorta más alkalommal — akkor lesz igazán érthető, ha felidézük a könyv megszületésének hátterét.

1883-ban az Országos Tanítógyűlés elfogadta, majd két évvel később (máig ritka kivételként!) a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendelettel erősítette meg Kiss Áron indítványát egy országos játékgyűjtésre, amely elsődlegesen a nemzeti nevelés gyakorlatát volt hivatva szolgálni. S itt számunkra nem a hivatal meglepő készsége, hanem a gyűjtésbe bevont résztvevők köre, a munkájukban rejlő hatalmas energia és az eredményesség a fontos: 48 korabeli vármege több mint 200 tanítója vett részt ebben a vállalkozásban.

Hogy Kiss Áronék tevékenysége, pontosabban a gyűjtemény és annak különböző (később megrostált) kiadásai milyen konkrét hatást érthettek el, ma már nemigen tudjuk. A gyakorlat viszont Kodály Zoltánt igazolhatta, aki az idegen szellemű, gyűgyög vagy moralizáló óvónéni-költészet térhódításában látta e gyermekjáték-gyűjtemény lámpásai elhomályosulásának okát.

Mégsem mondhatjuk, hogy a magyar tanítóság első és utolsó összefogásáról van szó, hiszen több példa is mutatja azt, hogy az *okosan és valós céllal* szervezett kollektív és önkéntes gyűjtőmozgalom mekkora szellemi kincseket hozott és hozhat felszínre. Most csak a gyermekjátékok körénél maradva, a fentieket bizonyítja több, sajnos szintén már-már feledésbe merült, pedig jelentős publikációkban mérhető kezdeményezés. Ezek egyike a *Végh József* vezette debreceni Református Gimnázium önképző körének tagjai anyagából megjelentetett válogatás is (Táj- és népkutatás a középiskolában. Bp., 1942.). Értő tanár és lelkes, de egyúttal kitartó szorgalmú diákközösség máig is tanulságos gyűjtőmunkáját fémjelzi a *Bakos József*: Mátysföldi gyermekjátékok (Bp., 1953.) címmel közreadott „hányatott sorsú” kötet. De hasonlóan az eddigiekhez, tulajdonképpen a Magyar Népzene Tára első köteteként 1951-ben megjelent Gyermekjátékok sem születethetett volna meg a hazai gyűjtőkör széles bevonása nélkül.

Az 1950-es évek elején, az akkor Népművészeti Intézet által újjászervezett önkéntes gyűjtőhálózat tagjai számára külön füzetek nyújtottak útmutatást az énekes-táncos és a színjátékszerű szokások, valamint a népi sportjátékok gyűjtéséhez. Sajnos, leginkább a sportszerű népi játékok közkinccsé válása került a legmostohább sorsra: a gyűjtött és rendszerezett, majd néhány bemutatón fel-elevenített anyag napjainkra már csak töredékeiben lehet fel! (Erről *Hajdú Gyula* 1971-ben napvilágot látott Magyar népi játékok gyűjteménye ír bővebben.) Úgy tűnik, az 1970-es évek eleje új fordulatot hozott a hazai szervezett játékgyűjtésben; ezt leg-szebben a Magyar Rádió mondóka- és játék-pályázatára beérkezett anyag bősége és az ebből készült népszerűsítő kiadványok (Cinege, cinege, kismadár; Kivirágzott a diófa; Bújj, bújj zöld ág) jelzik, s hatásukat az egy-re színvonalasabb, főként óvodákban terjesztett játékkincsünk újraeledése bizonyítja.

Ugyancsak ezekre az évekre tehető a főleg városi fiatalok köréből indult népzene-és táncmozgalom kibontakozása is, amely szerves egységben szemlélve folklórkincsünket, természetességgel adott helyet mondóká-nak, gyermekdalnak és az „aprók táncá”-nak egyaránt. A hagyományból teremtett játékszer- és -eszközök kezdtek megjelenni a korábban lepusztult játszótéren, a sivar iskolákban, a művelődési házak nagytermei-ben, majd néhány múzeumban is — valóságos „játsházi mozgalom” indult útjára. (Ennek szellemében jött létre és működik 1981-től Kecskeméten a Szókraténusz Játékműhely és Múzeum is.)

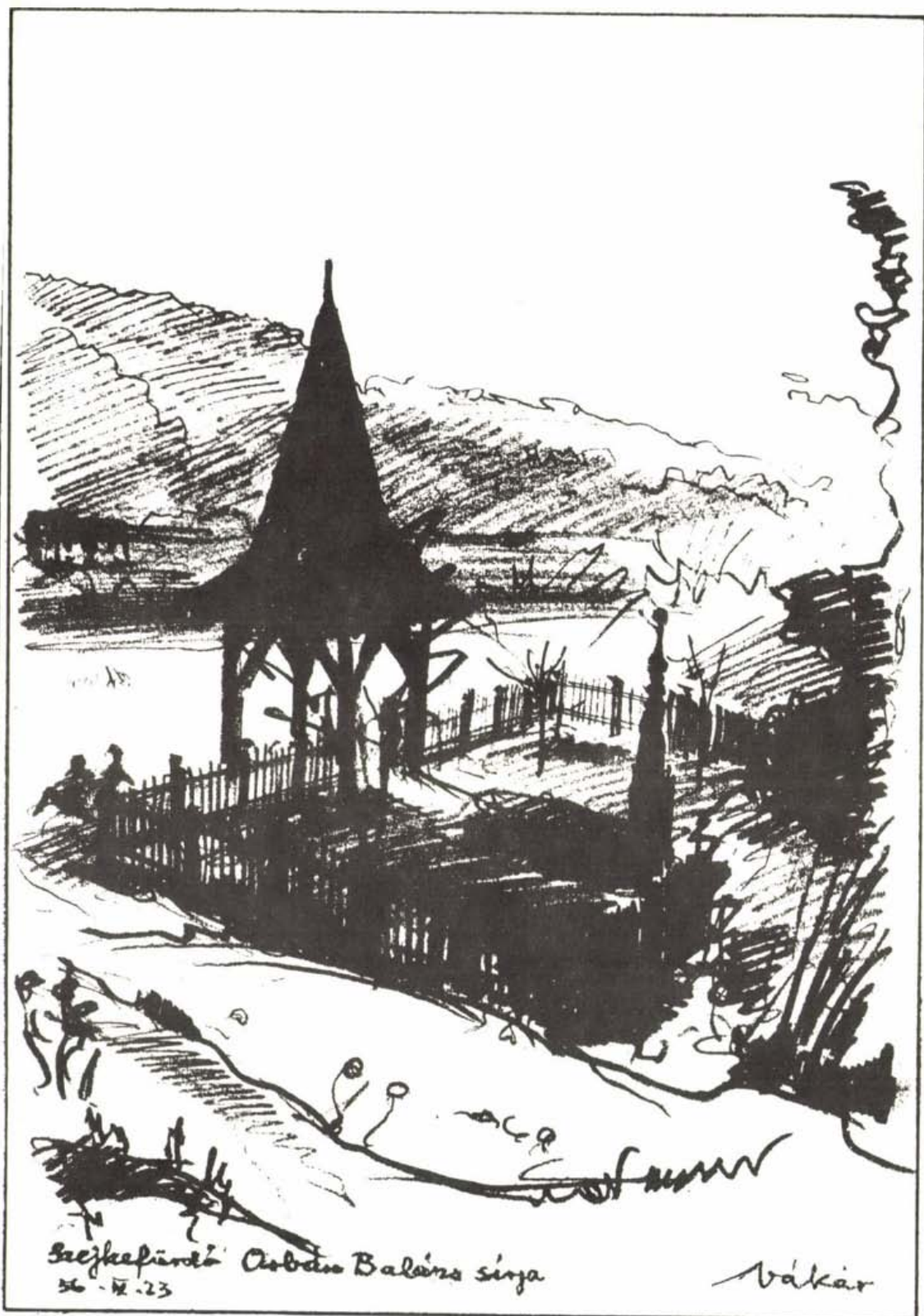
Az utóbbi évek tudatos és széles körű játékgyűjtési akcióit — örvendetes módon — a magyar nyelvterület más részeiről származó önálló művek is jelzik. Így napjaink talán legkorszerűbb szemléletű, s gazdagságával lenyűgöző monográfiája a *Gazda Klára* tollából származó *Gyermekvilág Esztelenek* (Kriterion, 1980.). A *Faragó József és Fábán Imre* által közreadott *Bihari gyermekmondókák* (Kriterion, 1982.) című kötet létrejötté megint csak arra utal, hogy ma sem szégyellni való, ha a néprajzi kutatás olyan, évtizedekkel ez-előtt is bevált módszerekhez folyamodik, mint a közkedvelt lapok, folyóiratok útján meghirdetett tematikus pályázatok. Végh és Bakos tanár urak példája is vezethette *Gágyor József* mátyusföldi pedagógust, akinek *Megy a gyűrű vándorútra* (Madách, 1982.) címmel közreadott kétkötetes gyűjteménye szintén diákok közreműködésével állt össze. Legutóbb pedig a nagykaposi *Géczy Lajos* mutatott be részleteket hasonló módon született gyűjtésükből Ung-vidéki gyermekjátékok címmel az *Új Minden Gyűjtemény* leg-újabb kötetében (Madách, 1984.).

Azt hiszem, úgy van igazi értelme a Szatmár megyei Porcsalmán 140 esztendeje született *Kiss Áron*, valamint társai vállalkozása méltatásának, ha a gyermekfolklór, illetve a játék kapcsán is hangsúlyozzuk meglévő adósságunk törlesztésének közös lehetőségeit. *Kiss Áron* kötetének új kiadását *Gazda István*, *Jávori Jenő* és *Volly István* rendezte sajtó alá. A kötet Budapesten az *Illyés Gyula Könyvesboltban* és az *Akadémia Könyvesboltban* vásárolható meg.

Dr. Kriston Vizi József

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL: Pozsgay Imre: A honismereti mozgalom feladatai a nemzeti tudat elmélyítésében, Kanyar József: Az 1985. évi Országos Honismereti Konferencia és az Országos Honismereti Akadémia tapasztalatai, Kétszázötven éves a magyar műszaki felsőoktatás, Százéves Kogutowicz Manó első térképe, Emlékezés Luby Margitira, Az Eötvös Kollégium kilencven éve, A moldvai csángómagyarok dél-dunántúli letelepedéséről, Az első városi jellegű település Buda területén, Kós Károly és Vágó Gábor kapcsolata. Falvak, mezővárosok az Alföldön, Nógrád és Gömör testője: Bacskai Béla, Könyvespolc.

A HONISMERET egy-egy számát meg lehet vásárolni, illetve személyesen elő lehet rá fizetni a Lapkiadó Vállalat Népfront Lapok és Kiadványok Osztályán: 1063 Bp. Szív u. 28. Tel.: 126-837.

Orbán Balázs sírja Szejkefürdön (1956) Vákár Tibor rajza

1985: A Gyöngybagoly Éve
(Bécsy László felvétele)

Ara: 8

